

BÁNSÁGI ÁHÍTAT
T. Székely László – Czank Gábor

SZEGEDI VALLÁSI NÉPRAJZI KÖNYVTÁR
BIBLIOTHECA RELIGIONIS POPULARIS SZEGEDIENSIS
41.

A VALLÁSI KULTÚRAKUTATÁS KÖNYVEI
9.

Szerkeszti/Redigit: BARNA Gábor

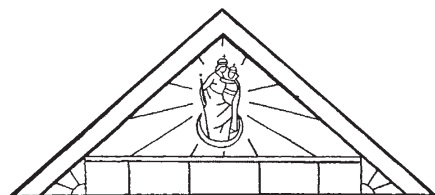

MTA-SZTE
VALLÁSI KULTÚRAKUTATÓ CSOPORT

BÁNSÁGI ÁHÍTAT

T. Székely László

Czank Gábor fényképfelvételeivel

SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék

Szeged, 2014

Megjelent az OTKA NK81502 pályázata
és a Devotio Hungarorum Alapítvány (Szeged) támogatásával.

A szöveget gondozta Barna Gábor és G. Tóth Péter, az ajánlást, T. Székely László
életrajzát írta Barna Gábor.

T. Székely László bibliográfiáját összeállította özv. Székely Lászlóné,
Bojtos Erzsébet (1983) kéztirata alapján Kulcsár Sándor és Barna Gábor.

Borítón:
Nepomuki Szent János, a Bánság védőszentjének szobra, Arad
Barna Gábor fényképfelvétele, 2012.

© T. Székely László örökösei
© Barna Gábor, G. Tóth Péter
© Czank Gábor, fényképfelvételek

ISSN 1218 7003 (Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár)
ISSN 2064-4825 (A vallási kultúrakutatás könyvei)
ISBN 978-963-306-259-3

Felelős kiadó: Barna Gábor

Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék
MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport
H-6722, Szeged Egyetem u. 2.

Készült
Innovariant Nyomdaipari Kft., Algyő
Felelős vezető: Drágán György
www.innovariant.hu
<https://www.facebook.com/Innovariant>

TARTALOM

Ajánlás. <i>Barna Gábor</i>	7
Widmung. <i>Gábor Barna</i>	9
Bevezetés	11
Bánsági áhítat.	13
A bánsági szentegyházak.	15
A szentegyházak építői	17
A szentegyházak építése	19
A templomok népies nevei	24
A szentegyházak patrónusai	25
Különleges szentegyházak	27
A székesegyházak	34
A lerombolt templomok.	38
Az elpusztult szentegyházak	40
A templomi áhítat	45
A szentegyházak szolgái	48
A középkor papjai	48
A bencések. A ciszterciek. Villermíták. Pálosok, dömések, minoriták. Csanádi püspökök. Egyházmegyei papok	
A török hódoltság papjai	55
A ferences rend. A jezsuita rend. A török hódoltság püspökei. Világi papok a török hódoltságban. A licentiátusok	
A barokk kor papjai.	58
A bosnyák ferencesek (obszervánsok). A szalvatóriánusok (konventuális ferencesek). A jezsuiták. A piaristák. A barokk kor püspökei. Egyházmegyei papok	
Irodalom	64
T. Székely László (1912-1986) a vallási néprajz ismeretlen erdélyi és bánsági művelője. <i>Barna Gábor</i>	72
T. Székely László (vallási) néprajzi vonatkozású írásai.	76
A kézirat sajtó alá rendezéséről. <i>Barna Gábor</i>	85
Képek. Bánsági szentegyházak. Czank Gábor fényképei	87

T. Székely László (1912-1982)

AJÁNLÁS

Alig, vagy csak kevesek által ismert kutató munkáját veheti kézbe a tisztelt Olvasó. A szerző, T. Székely László (Gyimesbükk, 1912 – Temesvár, 1982) élete első felében az erdélyi püspökség papjaként tevékenykedett: káplán, hitoktató, plébános, iskolaigazgató volt.¹ Az 1940-es évek elején több, kisebb terjedelmű könyvben értékes adatokat jelentetett meg a csíki székelyek vallási életéről. A hazai kritika ezeket kedvezően fogadta. Írásai közül az *Ünneplő székelyek. Adatok a székelység vallásos néprajzához* című művét felhasználta Bálint Sándor is a *Karácsony, húsvét, pünkösd* és az *Ünnepi kalendárium* köteteiben.² Majd több évtizedes hallgatás és szünet következett. T. Székely László csak az 1970-es években tűnt fel ismét az *Ethnographia* és a *Vigilia* hasábjain vallási néprajzi tanulmányaival, valamint román és romániai német nyelvű könyvek ismertetésével.

Ezek az évtizedek T. Székely László számára a nagy változások évtizedei voltak: elvégezte a történelem és földrajz szakot, néprajzból doktorált, laicizáltatta magát, családot alapított és a Székelyföldről, szülőföldjétől messze, a távoli Bánság fővárosában, Temesvárott telepedett le.

Földrajzot tanított különböző magyar iskolákban és elsősorban földrajzi vonatkozású cikkeket írt különböző újságokba, főleg a temesvári *Szabad Szóba*.³ Ám az évek, évtizedek alatt új lakóhelyének és az egykori Temesköznek vallási élete is nagyon foglalkoztatta. Láta, senki sem rögzíti értékeit, emlékeit. Nemcsak a hazai, hanem a romániai magyar néprajzi kutatás műhelyeitől is szinte teljesen elszigetelten tevékenykedett, írta nekrológiájában Hofer Tamás az *Ethnographia* hasábjain.⁴ Maga Székely László is azt panaszolta Bálint Sándorhoz írott egyik 1977-es levelében, hogy „sajnos témáim vallásos tartalma miatt nincs lehetőségem a közlésre”.⁵

Kézirataiból 1995-ben megjelent egy kötet *Csíki áhítat* címmel a Szent István Társulat gondozásában. Hagyatékának egy részét özvegyétől a Szegedi Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke vásárolta meg 1998-ban. Ebben találtunk rá a *Bánsági áhítat* kéziratára, amelynek jegyzeteit azonban nem dolgozta ki. Legalábbis

1 Székely László nevét csak ebben a formában használta. Az 1970-es években azonban több vallási néprajzi jellegű szaktanulmánya jelent meg a bukaresti *Könyvtári Szemle* és a budapesti *Vigilia* hasábjain is T. Székely László név alatt. - A 20. század több Székely Lászlót ismer, aki jeles életművet hagyott hátra. Ilyen volt Temesvár főépítész Székely László (Nagyszalonta, 1877 – Temesvár, 1934), a papköltő Székely László (Budapest, 1894 – Székesfehérvár 1991). Ez a névegyezés, különösen a Temesvárott máig ismert, elismert és számon tartott építész Székely Lászlóval tette szükségessé, hogy a földrajzos és néprajzos Székely László szerzői nevéként az általa is használt T. Székely László formát válasszuk fia, Székely Attila hozzájárulásával, hogy megkülönböztethessük (elsősorban) az egykori neves temesvári főépítészről, Székely Lászlóról, akinek szobra is áll a Bánság fővárosában.

2 Lásd: Bálint Sándor: *Ünnepi kalendárium II.* Budapest, Szent István Társulat, 1977. 545. (Fontosabb irodalom jegyzékében!)

3 Ezekből jelent meg egy bánsági válogatás Temesvárott Illés Mihály, Bodó Barna és Barna Gábor gondozásában, a szerző születésének centenáriuma.

4 Hofer Tamás: Székely László (1912-1982). *Ethnographia* XCIII. (1982) 453-455.

5 Székely László levele Bálint Sándorhoz 1977. március 15. Móra Ferenc Múzeum, Szeged, Bálint Sándor hagyatéka, Levelek.

kéziratai között ennek nyomát nem találtuk. Ez a kézirat sajtó alá rendezésekor nagy gondot okozott. Felmerült, van-e értelme anélkül a tanulmány megjelenítésének? Mégis a kiadás mellett döntöttünk. A hiányzó jegyzetek helyett pedig egy általános bibliográfiát csatoltunk a munkához, amelynek összeállítása G. Tóth Péter és Barna Gábor munkája. A kézirat feldolgozása középkori, barokk kori és újabb kori vonatkozásai miatt jól illeszkedik a *Vallás, egyén, társadalom* című OTKA (NK 81502) kutatásunk keretébe. Közzététele az egykori Dél-Magyarország egyháztörténeti és vallási néprajzi jobb megismerését szolgálja.

A kéziratban talált feljegyzések és néhány fénykép jelezte, hogy T. Székely László szerette volna fényképekkel illusztrálni könyvét. E felvételek hiánya és gyenge minősége miatt ezt a munkát Czank Gábor magyarpécskai születésű, jelenleg endrődi plébános vállalta magára. Száznál több fényképfelvétele, kiegészítve néhány térképpel és archív felvétellel, társszerzővé emelte. T. Székely László illusztrálási koncepcióját nem sikerült megfejtetni. Czank Gábor képei ezért nem a Székely által elképzelt felvételeket pótolják, hanem önálló mondanivalót hordoznak. A képek sorrendje részben ugyan tükröz egyfajtai történeti sorrendet, nagyobb részük azonban a 18-19. századi egyházi építészet emlékeit mutatja be a települések abc rendjében. Így talán könnyebb a szöveggel is összekapcsolni őket.

A régi Temesköz, a későbbi Bánság egyháztörténete egyáltalán nem elhanyagolt. Magyar és német, újabban román szerzők is számos értékes munkában tárták fel középkori és újkori történetét. Maga T. Székely László említi, hogy felhasználta számos korábbi kutató írását. Ezekre a munkákra utalunk is, amikor valószínűsíteni próbáljuk a hivatkozott szakirodalmat, amit az 1980-as évek óta megjelent munkákkal is kiegészítettünk. T. Székely László évtizedekig kéziratban fekvő munkája jól kiegészíti Szekernyés János nemrég megjelent *A magyarság emlékjelei a Bánságban* című munumentális könyvét.⁶

T. Székely Lászlóból kötete előszavában fölsejlik a hívő ember, az egykori lelkipásztor, Isten szolgája, a pap. Azt írja: „Ha vázlatos írással az isteni kegyelem indításait a legcsekélyebb mértékben is szolgálhattam, és az olvasót elvezethettem a bánsági áhítat természetfeletti világának kapujáig, munkám nem volt hiábavaló s fáradozásaimra Isten áldását remélem.” Az reméljük mi is, hogy ennek a tanulmánynak segítségével bepillantást kaphatunk a Bánság kora újkori egyháztörténetébe, amely keretét adja a mindennapi vallásgyakorlásnak. A könyv reményeink szerint ismét rátereli a történészek és néprajzkutatók figyelmét, a három ország között megosztott egykori Temesközre, a 18. század óta egyre inkább használt néven a Bánságra, új kutatási programokat inspirálhat. Különösen vonatkozhat ez Szegedre és intézményeire, hiszen a 18-20. században Szeged mintegy 150 bánsági települést alapított, vagy beköltöző rajaival gyarapított. S talán meg is akar vonzáskörében tartani.

Barna Gábor

6 SZEKERNYÉS 2013a, KOVÁCH 1998.

WIDMUNG

Der Leser hält die Arbeit eines Forschers in Händen, den nur wenige gekannt haben. Der Autor, László T. Székely (Gyimesbükk [Ghimes Faget], 1912 – Temesvár [Temeschwar, Timișoara], 1982), war in der ersten Hälfte seines Lebens als Priester des Bistums Siebenbürgen tätig, als Kaplan, Religionslehrer, Pfarrer und Schuldirektor. Anfang der 1940er Jahre veröffentlichte er wertvolle Angaben über das religiöse Leben der Csíker Szekler in mehreren Büchern kleineren Umfangs, die von der Kritik günstig aufgenommen wurden. Eine seiner Arbeiten, *Ünneplő székelyek. Adatok a székelység vallásos néprajzához* (Feiernde Szekler. Angaben zur religiösen Volkskunde der Szekler), verwendete auch Sándor Bálint in seinen Bänden *Karácsony, húsvét, pünkösd* (Weihnachten, Ostern, Pfingsten) und *Ünnepi kalendárium* (Festkalendarium).⁷ Dann folgte eine lange Pause, mehrere Jahrzehnte des Schweigens. Erst in den 1970er Jahren tauchte László Székely in der *Ethnographia*⁸ und der *Vigilia*⁹ mit seinen Studien der religiösen Volkskunde sowie mit der Rezension von Büchern in rumänischer und deutscher Sprache aus Rumänien auf.

Die 1940er Jahre brachten für László Székely große Veränderungen: Er studierte Geschichte und Geographie, promovierte im Fach Ethnographie, ließ sich in den Laienstand versetzen, gründete eine Familie und ließ sich weit entfernt von seiner Heimat, dem Szeklerland, in Temesvár/Temeschwar nieder, der Hauptstadt des Banats.

Er unterrichtete Geographie in verschiedenen ungarischen Schulen und schrieb Artikel geographischen Themas für verschiedene Zeitungen, vor allem für das Temesvárer *Szabad Szó* (Freies Wort).¹⁰ Aber im Laufe der Jahre und Jahrzehnte beschäftigte ihn auch das religiöse Leben seines neuen Wohnortes und des einstigen Temesköz sehr. Er merkte, dass niemand die dortigen Werte und Erinnerungen schriftlich festhält. In seinem Nekrolog ist davon die Rede, dass er nicht nur von der ungarischen Volkskundeforschung, sondern auch der ungarischen Forschung in Rumänien vollständig isoliert tätig gewesen ist.¹¹ Er selbst klagte in einem Brief im Jahre 1977 an Sándor Bálint, „leider habe ich wegen des religiösen Inhalts meiner Themen keine Publikationsmöglichkeit“.¹²

Bei der Szent István Társulat¹³ erschien 1995 von seinen Manuskripten ein Band mit dem Titel *Csíki áhítat* (Andacht in Csík).¹⁴ Einen Teil seines Nachlasses

7 Siehe: Bálint Sándor: *Ünnepi kalendárium II.* Budapest, Szent István Társulat, 1977. 545. (Wichtigere Literatur in den Anmerkungen!)

8 Die zentrale Zeitschrift der ungarischen Volkskunde

9 Katholisch geprägte Zeitschrift (1935–)

10 Von diesen erschien eine Auswahl des Banats in Temesvár mit dem Titel *Érdekes tájak* (Interessante Landschaften) in der Betreuung von Mihály Illés, Barna Bodó und Gábor Barna, zum Zentenarium der Geburt des Autors, 1912.

11 Hofer Tamás: Székely László (1912–1982). *Ethnographia* XCIII. (1982) 453–455

12 László Székelys Brief an Sándor Bálint 15. März 1977. Móra Ferenc Museum, Szeged, Nachlass Sándor Bálint, Briefe

13 Katholischer Buchverlag seit 1848

14 *Csíki áhítat. A csíki székelyek vallási néprajza.* Lektorálta Erdélyi Zsuzsanna. A szöveget gondozta, a mutatókat és a szómagyarázatokat készítette Pusztai Bertalan. Budapest, Szent István Társulat, 1995.

erwarb der Lehrstuhl für Ethnologie und Kulturelle Anthropologie der Universität Szeged 1998 von seiner Witwe, einen anderen Teil bekamen wir von seinem Sohn 2011–2012.

Darin fanden wir das Manuskript *Bánsági áhítat* (Banater Andacht), jedoch hatte László T. Székely die Anmerkungen des Manuskripts nicht ausgearbeitet. Das führte zu Problemen bei der Vorbereitung zum Druck. Es wurde erwogen, ob es ohne sie überhaupt sinnvoll sei, die Studie zu veröffentlichen. Dennoch entschlossen wir uns zur Herausgabe. Für den heutigen Leser fügten wir erläuternde Anmerkungen und eine allgemeine Bibliographie bei. Zusammengestellt wurden sie von Péter G. Tóth und Gábor Barna.

Die im Manuskript gefundenen Aufzeichnungen und Fotos deuten an, dass László T. Székely sein Buch gerne mit Bildern illustriert hätte. Wegen des Fehlens von Aufnahmen und deren schwacher Qualität hat diese Aufgabe der römisch-katholische Seelsorger Gábor Czank übernommen. Seine über hundert Fotoaufnahmen ließen ihn zum Mitautor des Buches werden.

Die Kirchengeschichte des alten Temesköz, des späteren Banats ist nicht vernachlässigt. Ungarische, deutsche und rumänische Autoren haben in vielen wertvollen Arbeiten seine mittelalterliche und neuzeitliche Geschichte beleuchtet. Auch auf diese Arbeiten weisen wir hin, und die Fachliteratur wurde um die seit den 1980er Jahren erschienenen Arbeiten ergänzt.

Im Vorwort des Bandes von László T. Székely zeigt sich der gläubige Mensch, der Seelsorger, der Diener Gottes, der Priester. Er schreibt: „Wenn ich mit meiner skizzenhaften Schrift den Beweggründen der göttlichen Gnade auch nur im geringsten Maße dienen und den Leser bis ans Tor der übernatürlichen Welt der Banater Andacht hinführen konnte, war meine Arbeit nicht vergebens und hoffe ich auf den Segen Gottes für meine Bemühungen.“ Das erhoffen auch wir, dass wir mit Hilfe dieser Studie einen Einblick in die frühneuzeitliche Kirchengeschichte des Banats bekommen können, die den Rahmen der täglichen Religionspraxis bildet. Unserer Hoffnung nach lenkt das Buch wieder die Aufmerksamkeit der Historiker und Volkskundeforscher auf das seit dem Friedensdiktat von Trianon auf drei Länder verteilte Banat und kann neue Forschungsprogramme inspirieren. Besonderen Bezug mag dies für Szeged und seine Institutionen haben, denn Szeged hat ja im 18.–20. Jahrhundert etwa 150 Siedlungen im Banat gegründet oder mit seinen Zuwandererscharen vermehrt. Und will es vielleicht auch in seinem Anziehungskreis halten.

László T. Székelys Studie kann auch der das Ungarische verstehende deutsche Leser mit Gewinn in die Hand nehmen.

Gábor Barna

BEVEZETÉS

Csak könnyebb hurokat pendített meg, a nehezebb rész még hátra van s e munka célja az, hogy a *pondus diei et aestus*-t¹⁵ olyan valaki vállalja, aki egész életet ráteveszi e műre. Én Ariadne fonálát akartam kezébe adni annak, aki a bánsági áhítat szálait majd felgöngyölti, a történelmi hézagokat, a katolikus áhítat rétegeit és motívumait feltárja, hogy a bánsági áhítaton át megismerhessük népünknek és a katolicizmusnak naponkint megújuló arculatát e tájon.

Egy ilyen munkának a megírása sok előmunkálatot, monográfiákat, történelmi szintéziseket igényel, s mondhatjuk, hogy e téren szorgalmas és tudós elődeink (Ortvay Tivadar,¹⁶ Szentkláray Jenő,¹⁷ Milleker Bódog,¹⁸ Pesthy Frigyes,¹⁹

15 „qui portavimus pondus diei et aestus” kik a nap terhét és hőségét viseltük (Vulgata) Mt 20, 12

16 Ortvay Tivadar (1875-ig *Orthmayr Tivadar*, Németcsiklova, 1843. november 19. – Budapest, 1916. július 8.) történész, régész, földrajztudós, pedagógus, római katolikus pap, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja. Munkássága jelentős a Kárpát-medence történeti vizrajza, Magyarország egyházi földrajza, valamint Pozsony és Temes vármegyék helytörténeti leírása terén.

17 Szentkláray Jenő, történettudós, szül. Aracson/Törökbecsén (Torontál m.), elhunyt Temesvárott 1925. október 12. 1866-ban pappá szentelték, Nagy-Kikindán tanár és népiskolai igazgató, 1869. temesvári gimnáziumi tanár. 1882 június 1. magyar tudományos akadémiai levelező tag. 1883. Magyarország legújabb történetének magántanára lett a budapesti egyetemen. 1885. a belgrádi szerb tudós társaság tiszteletbeli tagja stb. Későbbi dolgozatai jobbra a magyar történettel, különösen Dél-Magyarország történetével foglalkoznak.

18 Milleker Bódog községi néptanító, szül. 1858. jan. 14. Verseczen (Temes m.); iskoláit szülőhelyén és Szegeden végezte s itt szerzett 1877-ben tanítói oklevelet. 1876-77-ben egy szegedi iskolánál mint póttanítót alkalmazták. 1878-89-ig Fehértemplomban tanítószkodott, 1888 óta pedig Verseczen van alkalmazva mint községi néptanító. 1877-ben kezdett rendszeresen helytörténeti és régészeti kutatásokkal foglalkozni. 1879-ben Fehértemplomban megismerkedett Böhm Lenárddal, kinek könyvtárát használta. 1880-82-ig Torma Károlyt kísérte délvidéki kirándulásaiban. 1880-83-ig a fehértemplomi városi múzeum kezelője is volt. 1883-ban szülővárosában rendezte a városi levéltárt. 1888-ban rábízta a Verseczen újonnan alapított községi tanintézetek könyvtárának kezelését, mely alatta nyilvános jellegűvé vált és 12000 kötetre szaporodott. 1889-1891-ig a dél-magyarországi tanítóegylet verseci fiókegyletének főnöke volt. 1894-ben az akkor keletkezett városi múzeum őre lett, mely idő alatt 14000, főleg praehistorikus tárgyat gyűjtött, és összeállította a délvidéki régiségi leletek repertóriumát. Milleker 1915.

19 Pest(h)y Frigyes (1823-1889) szabadságharcos, történész, akadémikus., 1866: A perdöntő bajvívások története Magyarországon (ekkor az akadémia levelező tagja), 1877: Brankovics György rácz despota birtokviszonyai Magyarországon és a rácz despota cím., 1877: Szörény megyei családok, 1878: A helynevek és a történelem, 1880: Az eltűnt (sic!) régi vármegyék., 1882: A magyarországi várispánságok története: különösen a XIII. században., 1888: Magyarország helynevei történeti, földrajzi és nyelvészeti tekintetben., én: Heves vármegye helynévtára, Borsod vármegye leírása 1864-ben, A Káli-medence helynevei (1864), Pesty Frigyes kéziratosa helynévtára, amelyet később tucatnyi helytörténész használt fel és adta ki vonatkozó részeit. ... Ortvay Tivadar: Temes vármegye és Temesvár város története a legrégibb időkől a jelenkorig I-IV. (1896-1914) IV. kötet: Oklevelek Temesvármegye és Temesvár történetéhez. Másolta és gyűjtötte: Pesty Frigyes (hagyatékából) ... MTA: Értekezések a Történelmi Tudományok Köréből. (1867-(89?)) Szerk. Pesty Frigyes

Borovszky Samu,²⁰ Juhász Kálmán,²¹ Schiff Béla,²² Hans Hagel,²³ Michael Lehmann²⁴) sokat tettek.

Tanulmányom olyan problémákat vet fel, amelyekben ők nagy segítségemre lehetnek volna, de sajnos az „egy a szükséges” (Lk 10,40) kérdését éppen csak, hogy érintették: archeológiai, történelmi, jogi kérdéseket tárgyalnak, amelyeknek nagy hasznát vettem, de problémakörömben töretlen utakon kellett járnom, jóllehet, hogy e kérdésnek különös adottságai vannak e tájon.

A bánsági egyházi időszakos lapok (*Havi Közlöny, Sontagsblatt*), amelyekből méríthettem volna, csak általános hitéleti, hittudományi és egyházjogi kérdéseket tárgyaltak, s a bánsági áhítattal kevesebbet foglalkoztak.

A II. vatikáni zsinat ökumenikus szellemében elsősorban az áhítat egyetemes jellegére fordítottam a figyelmemet, de ahol alkalom kínálkozott – ugyancsak a vatikáni zsinat szellemében – a katolikus áhítat népi sajátosságaira is rámutattam.

Ha vázlatos írással az isteni kegyelem indításait a legcsekélyebb mértékben is szolgálhattam, és az olvasót elvezethettem a bánsági áhítat természetfeletti világának kapujáig, munkám nem volt hiábavaló, s fáradozásaimra Isten áldását remélem.

20 Borovszky Samu (1860-1912) történész akadémikus. 1883: A dákok: ethnographiai tanulmány., 1894: a hunn-magyar rokonságról (In: Ethnographia: A Magyar Néprajzi Társaság folyóirata 5. 1894:2. 96-102.o.) 1894: A hunfoglalás története: a művelt közönség számára, 1896-97: Csanád vármegye története két kötetben, 1900: A nagylaki uradalom története: székfoglaló értekezés., 1901: Egy alajbég telepítései: adatok az Alföld XVII. századi történetéhez., 1903: Az időrendbe szedett váradi tüzesvaspróba-lajstrom az 1550-iki kiadás hű másával együtt (Váradi regestrum szövegkiadása Karácsonyi Jánossal), 1909: Borsod vármegye története: a legrégibb időktől a jelenkorig., 1908: Szendrő vára., 1911: Nógrád vármegye., é.n.: Temes vármegye., Szatmár vármegye, Torontál vármegye, Bars vármegye, Bács-Bodrog vármegye, Vas vármegye, Esztergom, Győr vármegye, Heves vármegye (a sorozat szerkesztőségének vezetője!), ... (*Magyarország vármegyéi és városai*, Budapest: Országos Monografia Társaság; Magyarország monográfiája: a Magyar Korona országai történetének, földrajzi, képzőművészeti, néprajzi, hadügyi és természeti viszonyainak, közmívelődésének és közigazgatási állapotának enciklopédiája. Szerk. Borovszky Samu))

21 Juhász Kálmán római katolikus pap, történész, a szegedi hittudományi főiskola tanára, a Csanádi Egyházmegye legnagyobb történetírója (1892, Alibunár -1966, Szeged) 1915-ben végzett a bécsi Pazmaneumban, 1916-18 tábori lelkész, a keleti fronton elnyerte a Károly-csapatterjesztet is, az I. világháború után Pesten kórházlelkész, később a romániai Szentpéter, majd magyarországi Kübekháza plébánosa, 1953-tól főállású főiskolai tanár Szegeden. Munkái: 1918: *A licentiátusok joga és kötelezettségei*, 1921: *A licentiatusi intézmény Magyarországon*., 1926: *Hajdani monostorok a csanádi egyházmegyében*, 1927: *Die Stifte der Tschanader Diözese im Mittelalter: ein Beitrag zur Frühgeschichte und Kulturgeschichte des Banats*., 1930-1948: *A Csanádi egyházmegye története 1-8.*, 1938: *Das Tschanad-Temesverer Bistum während der Türkenherrschaft (1552-1699)*, 1942: *A Gellért-legenda*, 1942: *Remetei Községhez László csanádi püspök*., 1942: *Gróf Pálffy Ferdinánd csanádi, majd egri püspök (1620-1680)*, 1944: *A 100 éves Kübekháza: 1844-1944.*, 1946: *Szent-Gellért*., 1946: *János király olasz diplomatái*., 1960: *Az aradi hiteleshely vezetői*., 1962: *Egy dél-alföldi hiteleshely kiadványai: aradi regesták*., 1962: *Klöster in der Diözese Tschanad-Temesvar in Mittelalter (1030-1552)*, 2000: *A szeged-palánki plébánia története 1199-1895.*

22 Schiff Béla (Temesvár, 1897 – Temesvár 1950) temesvári magyar újságíró, helytörténész. *A Temesvári Újság, Die Zeit, A Hét, Ifjúság, Schwäbische Volkspresse, Temeswarer Zeitung, Bánáti Hírlap, Temesvári Hírlap* szerkesztője, és több erdélyi újságnak volt a bánsági tudósítója. Az 1930-as években az erdélyi Pázmány Péter Társaság tagja. A második világháború éveiben a Magyar Népközlösség bánsági szervezetének hivatalnok volt; rendezte és katalogizálta a temesvári Magyar Ház könyvtárát. 1944-ben a Targu Jiu-i internálótábor 44. sz. barakkjának foglya, ahol közreműködött a *Rab Szocialista* egy példányos lap létrehozásában.

23 Hagel, Hans: *Die Banater Schwaben: Gesammelte Arbeiten zur Volkskunde und Mundartforschung*. (Veröffentlichungen des Südostdeutschen Kulturwerkes: Reihe B.: Wissenschaftliche Arbeiten 21.) München, 1967.

24 *Das deutschsprachige katholische Schrifttum Altungars und der Nachfolgestaaten 1700-1950*. (Studia Hungarica 9.) Mainz, 1975.

BÁNSÁGI ÁHÍTAT

Si quid novisti rectius istis, candidus
imperti, si nil, his utere mecum.²⁵
(Horatius, Epistola I:6, 67-68)

Bánságot sok szempontból szentföldnek nevezhetjük. Szentföldek más vidéken is vannak, Erdélyből pl. ismerjük a háromszéki, a Nyárád menti „szentföldet”. Ezeket azért nevezik így, mert enklávészerűen vannak beékelve más, nagyobb vallási tájegységekbe s katolikus hitükhöz szilárdan ragaszkodnak.

Bánságot soha nem nevezték szentföldnek, s ha mi mégis annak mondjuk, nem történelmi elnevezés, hanem a szentföld jellegét igazolható következő dokumentáció alapján tesszük:

- a középkorban itt volt a legtöbb monostor;²⁶
- a templomok sokasága szentté tette e földet;
- Bánságnak nagy szentjei is voltak, mint Szent Gellért;²⁷
- s a XII. században élt szentéletű Saul csanádi püspök, akinek kanonizációját az akkori háborús viszonyok akadályozták meg;
- Bánság megtartotta a hitét a legnagyobb megpróbáltatások idején is.

A történelmi szenvedések: a hatalmaskodók, a török iga, az újra település nehézségei (rossz éghajlat, mocsárláz, a szentföldek nehéz feltörése), mind Istenhez vezették itt az embereket.

Bánság a népvándorlás idején is tartotta keresztény jellegét, életszentségét. Ősi keresztény föld ez. Ezt bizonyítja a nagyszentmiklósi lelet keresztény felirata, ezért került a kettős kereszt is a csanádi püspökök címerébe.

Mindezeket megerősítik az ősi szentegyházak, az egyházi év és az életfordulók hagyományai is.

Ennek a szentségnek sajátos áhítata van. Ez az áhítat a gyökeres pusztulások ellenére is csodálatosképpen tovább él eredeti adottságaiban. Ősi jellegét a

²⁵ „Ha te valami jobbat tudsz azoknál, közöld velem világosan, ha nem, követésükben csatlakozz hozzám.” (Horatius)

²⁶ DÁVID 1974.

²⁷ KARÁCSONYI 1887, KARÁCSONYI 1925, SZEGFÜ 1999, JUHÁSZ 1930b, *Deliberatio Gerardi moresanae aecclisiae episcopi supra Hymnum trium puerorum*. Gellértnek, a Marosi Egyház Püspökének elmélkedése a három fiú himnuszáról a tudós Ingrimushoz. Ford.: Karácsonyi Béla–Szegfü László. Scriptum: Szeged, 1999., Gellért püspök: Elmélkedés a tudós Ingrimus számára a három ifjú himnuszáról. Részlet, IV. könyv. Ford.: Karácsonyi Béla. In: V. Kovács Sándor (szerk.): *A magyar középkor irodalma*. Szépirodalmi Könyvkiadó: Budapest, 1984. 615–638., *Szent Gellért vértanúságának 950. évfordulóján: konferencia a Szegedi Hittudományi Főiskolán és a JGYTF Történettudományi Tanszékén 1996. szeptember 19–20*. Szerk.: Döbör András–Jancsák Csaba–Kiss Gábor Ferenc–Nagy Tamás–Szegfü László. (Belvedere Meridionale Kiskönyvtár 11.) Belvedere Meridionale: Szeged, 1998., Szent Gellért kisebb legendája: SRH II. 471–479., nagyobb legendája: SRH II. 480–506., Műfordítások: Szent Gellért püspök kis legendája. In: ÉRSZEGI Géza (szerk.): *Árpád-kori legendák és intelmek. Szentek a magyar középkorból I*. Osiris: Budapest, 1999. 63–68., Szent Gellért püspök nagy legendája Uo. 68–88. Szabó Flóris fordításai.

történelmi változások (tatárdulás, török pusztítás) és a barokk korszak sem változtatta meg. A bencések (Cluny), ciszterciták,²⁸ franciskánusok hagyományait megerősítették a török pusztítás utáni telepesek. Kontinuitásnak hangosztatásakor nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a tényt sem, hogy ez az áhítat az egyházi hierarchiában gyökerezik, s megtartója a történelmi hatásokon, s az egyéni áhítat igényen kívül az egyház szervezete, mely itt minden időkből egy központi, kegyelmi és jogi kapcsolatot jelentett.

28 Pontosabb a ciszterci szó használata.

A BÁNSÁGI SZENTEGYHÁZAK

A templomokkal kapcsolatban először is egy felmerülő kérdésre kell válaszolnunk: *Az Isten lélek: és akik őt imádják szükséges, hogy lélekben és igazságban imádják* (Jn 4,24)- mondja az Úr Jézus a szamaritánus asszonynak Jákob kútjánál. Miért van hát szükség mégis templomra?- ez a kérdés sokszor felmerül az emberben, de ha jobban megfontoljuk, hamar feleletet kapunk rá. Az ember e világi elfoglaltsága, s anyagiakba zárt természete miatt figyelmeztetni kell Istenre. Erről maga az anyagi természet is gondoskodik a zsoltáros szavai szerint: *Isten nagyságát hirdeti az ég* (Zsolt 18).²⁹ A természet tanítása mellett azonban szükség van intézményes figyelmeztetőre is, s ez a templom. Isten házának szükségességéről szólnak Krisztus meghagyásai is: *Menjetez tehát, tegyétek tanítványommá mind a népeket* (Mt 28,19), *Ezt tegyétek az emlékezetemre* (Lk 22,19), de mégis a tanítás és Krisztus testének vétele –helyhez kötött. Az emberi természetnek a legmegfelelőbb hely erre a templom, melyet a magyar nép biblikus elnevezéssel *szentegyháznak* hív. A szentegyház univerzális és népi jellegű. Az univerzális jelleg mellett mindig van benne valami sajátos népi is a templom környékén lakó népek szerint. S ezt a jelleget megtaláljuk a bánsági szentegyházakban is. A népiség leginkább a belső díszítésben nyilvánul meg. Sajnos, a középkori templomromokból csak a külsőre tudunk következtetni. De némi archeológiai emlékek is maradtak tőlük. Leginkább azonban csak leírásokból, oklevelekből, krónikákból következtethetünk rájuk. E kutatásunkban természetesen segítségünkre van a szó hagyomány is, a régi archaikus imák („forgókereszt”). De sok mindenre rávilágítanak az egyházak népies nevei is. A népi sajátságáról tanúskodnak a patrocíniumok is, amelyekre a továbbiakban még rátérünk.

A monostoros szentegyházak eszméje és stílusa Bánságban bencések és ciszterciták cluny szelleméből fakadt. A templomépítésben természetesen a világi patrónusoknak is nagy szerepük volt. Ezek között első helyen a királyt kell megemlítenünk, aki apostoli jellegénél fogva a templomépítéseket magára kötelezőnek is tartotta. A templomépítéseket a hit és nemzeti fellendülések eszmeileg is erősítették. Ki ahogy tudott társadalmi és anyagi tehetsége szerint épített. Az eszme mindenkinél ugyanaz volt, a forma a társadalmi és a vagyoni helyzetet tükrözte. A szent építkezések további építkezésre ösztönözték a keresztényeket, s volt idő, amikor az embereket valósággal építési láz öntötte el. Az építkezés a hit frissességével terjedt. A szorgalomnak végső oka az apostolkodás, a hit terjesztése volt.

E kérdések mellett az is felvetődik, hogy miért épp e vidéken oly fokozott a templomépítési buzgalom? A feleletet többek között Bánság földrajzi fekvésében találjuk. A Maros mente és Bánság az észak-nyugat és dél-keleti utak csomópontjában volt. Itt húzódott a nyugati és keleti kereszténység találkozásának határvonala is. Ezért a nyugatiak igyekeztek itt védelmi bástyákat építeni a nyugati kereszténység védelmére. E templomok a kereskedelmi vízi utak mentén épültek

²⁹ Sík Sándor fordítása

(só-, fa-, kőszállítás). A víz menti építkezés szükségessége a monostorok gazdasági jelentőségét is hangsúlyozta. Az itteni építkezések a vidék lelki és anyagi megerősítését jelentették. A monostorok, ha kellett, várakká is átalakultak s fel-tartóztatták a tatárokat, a kunokat, ezért az ellenség igyekezett lerombolni azokat.

A SZENTEGYHÁZAK ÉPÍTŐI

A kereszténység felvétele után Szent István kívánsága szerint minden tíz falu egy templomot épített. A falvak húsz-harminc házból álltak. Egy templomhoz 200-300 család tartozott. A templom a helységek között épült fel. Ha több birtokosa volt a falunak, akkor előfordult, hogy több templomot is építettek, mert mindegyik jobbagycsoport a saját templomában kívánt imádkozni. Az oltárfelszerelést a király adta, misekönyvekről a püspök másolói gondoskodtak.

A kötelező templomépítési időszak után a templomépítés eszméje az ájtatos adományozásból fakadt. Az adományozás ugyanis a leginkább az elhunytak lelki üdvéért oltáralapítványban nyilvánult meg. A csanádi székesegyházból pl. tizenegy oltár alapítványról tudunk, többek közt a kerekegyházi Laczkfyak és Keszi Balázs alapítványáról. Ez utóbbi Szent Balázs oltárának két falu jövedelmét adományozta. Ebből az áhítatból keletkezett aztán az a szokás, hogy a nemzetségfők területükön monastorokat építettek azzal a meghagyással, hogy haláluk után nyugvó helyükről az egyház és a szerzetesek gondoskodjanak. Ilyen nemzetségi monostor volt többek között Galádmonostor (1462) Nagyikinda és Basahíd közt, melyet Glad fejedelem egyik utódja épített.³⁰ A templomépítő nemzetségek legjelesebbike azonban Doboka fia, Szent István unokaöccse, Csanád volt. Családi monostoruk Kanizsamonostor volt (1247) Oroszlámos és Törökkanizsa között.³¹ Az ő nemzetségi monostoruk volt Óbébától keletre a mai Pordány (Pordeanu) helyen fekvő Pordánymonostor is (1247).³² Karácsonyi János a Csanád nemzetségről szóló dolgozatában felsorolja a család osztozkodó levelében szereplő összes templomokat köztük a bánságiakat is (Csávos, Kanizsa, Oroszlámos, Szécsány).³³ Templomaik egyedüli maradványa a zombori román stílusú templom romja.³⁴ III. Béla (1173-96) 1179-ben alapította a Marostól délre fekvő Egres (Igrış) falu helyén fekvő egresi cisztercita monostort.³⁵

Itt temették el II. Endre feleségét 1232-ben, a királyt pedig 1235. szeptember 21-én. Rómer Flóris feljegyzése szerint a népmonda is úgy tartja, hogy a király itt nyugszik arany, ezüst és rész koporsóban.³⁶

Az újabb kori templomépítők közül megemlíthjük Pádei Diván Györgyöt, aki Pádén a Havi (vagy Havas) Boldogasszony tiszteletére építtetett templomot

30 Glad fejedelem valójában egy Anonymus által kitalált alak, akit regényes gesztájában a Marostól az Al-Dunáig terjedő terület urának és egyúttal e területet 1028. évi haláláig bíró Ajtony ősenek tette meg. (Ld. KORDÉ Zoltán: Galád In: KMTL 229.) Magáról Galádmonostoráról annyit tudni, hogy egy ismeretlen rendű monostor, amelynek nevét 1462-ben említik a fennmaradt források. A monostor történetéről semmi közelebbit nem tudni, feltehetően még az Árpád-korban alapították. A falu 1405-ben Galád néven a Berekszői család birtoka volt. Ma romjai a beodrai (Novo Milešovo-i) határban, a Galacka folyó mellett láthatók. F. ROMHÁNYI 2000. 26. (G. Tóth Péter megjegyzései, a továbbiakban mindig rövidítve: GTP)

31 Kanizsamonostor első említése 1237. évből való. GYÖRFFY I. 860. F. ROMHÁNYI 2000. 34.

32 F. ROMHÁNYI 2000. 52–53., REISZIG 1911. 383.

33 Torontálszécsány, Petersheim, Sečanj, Szerbia KARÁCSONYI 1900. 344–371.

34 KARÁCSONYI 1900. 368.

35 HERVAY 1984. 90–97., BÓSZ 1911; JUHÁSZ 1927. 73., F. ROMHÁNYI 2000. 22; CSÁNKI 1890. 695., GYÖRFFY 1963. 855–856., RUPP 1876. 68–71., RUSU 2000. 153–154.

36 RÓMER – HENSZLMANN 1866.

(1842). A nagy templomépítők közé tartozik Bonnáz Sándor csanádi püspök, aki többek között a nyerői (1871), szajáni (1880-81), csanádi (1868-69), nagyszentpéteri (1887-88) templomokat, Gróf Batthyány Ignác püspök, aki az óbébai (1802) templomot építteti. A XVIII-XIX. században sok helyt a kincstár is a templomépítők között szerepel.

A SZENTEGYHÁZAK ÉPÍTÉSE

A szentegyházak építésével kapcsolatban az építkezés idejéről, anyagáról, az építés mestereiről és a templomok stílusáról szólunk. Az építkezés időpontjának a meghatározásánál szem előtt kell tartanunk a nagy templomépítési mozgalmakat, melyek a bánsági középkorhoz (1716) és a restaurációhoz (1866) fűződnek. A bánsági középkori monostorok építési időpontjáról az adománylevelek, birtokelosztási jegyzőkönyvek tudósítanak. A monostori építkezés időpontját a benedekrendiek és ciszterciták itteni letelepedésétől számíthatjuk.³⁷ A benedekrendiek építkezése a magyarok megkeresztelésével, a cisztercitaké az 1179 évben III. Béla (1173-96) által történt egresi letelepítésükkel kezdődik.

A templom építése a szentegyház helyének kiválasztásával kezdődött. A bencések és ciszterciták monostoraikat rendszerint emelkedésekre építették, ahonnan messzire elláthattak. Az oroszlámosi bencés monostor³⁸ magas halomra, a kanizsai bencés monostor ma is „Monostor”-nak nevezett dűlőre épült. Az egresi cisztercita monostor szintén egy emelkedésen volt (helyén ma görög keleti templom áll).

Az építés anyagáról a levéltári dokumentumokból – bár az írásos emlékek nagyobb részt megsemmisültek – központi megőrzésük miatt (királyi, apátsági levéltárak), többet tudunk, mint a megmaradt építményekből. A középkori templomok nagyobb részét – főleg a parochiális templomokat – kőből, kisebb részét fából építették. III. Béla 1183-as oklevelében említett biszeri (Bizere) bencés monostort és templomot a romjai szerint milovai (Arad m.) homokkőből építették, a vésett műveket solymosi-lippai gránitból faragták. Az 1179-ből említett egresi cisztercita monostor – romjaiból ítélve – faragott homokkőből épült. A bulcsi monostort³⁹ az ittlévő XIII. Gemina castrum köveiből építették. A kőépítkezésnél nagy szerepet játszott az anyag közelsége (milovai homokkő, solymosi-lippai gránit). Egyes helyeken, mint pl. Krassó megyében a templomokat részben kőből, részben fából építették, s hol fa, hol kő templomoknak nevezték.

A XVIII. században épült és 1840-ben renovált boksánbányai templom is fatemplom volt. Ezért égethették fel könnyen a törökök még 1788-as és 1791-ben is betörésük alkalmával az útjukba eső krassó-szőrényi templomokat.

Nagyrészt fából építették a kápolnákat és a kőtemplomok tornyait, amely sokszor hiányzott is, vagy külön állott. A török uralom utáni időben sok helyt szükség templomokat építettek, mint pl. Nagyöszön (Teremia Mare), ahol a lotharingiai francia telepések 1772-ben egyelőre vert falú templommal is megelégedtek. (Új

37 Székely László itt figyelmen kívül hagyta az 1002-ben Vidinben keleti rítusú kereszténység szerint, II. Baszileiosz császár közreműködésével, megkeresztelkedett Ajtony által Marosváron Keresztelő Szent János tiszteletére építtetett bazilita monostort. (GTP)

38 Oroszlámoson az Ajtonnyal vívott döntő csata előtt Csanád Szent Györgyhoz fohászzkodott segítségért és fogadalmat tett, hogy győzelem esetén imádsága helyén, ahol a földön térdeltem templomot épít a katona szent tiszteletére. Mivel a baziliták marosvári Szent János monostorára szüksége volt az újonnan megalapított latin rítusú püspökségnek, ezért a görög szerzeteseket áttelepítették az 1028–1030 körül épített oroszlámosi monostorba. Így a monostor eredetileg a bazilitaké volt és csak a tatárjárás körül került a bencések kezére. Ld. LOTZ 1991. 30., F. ROMHÁNYI 2000. 49. (GTP)

39 KatLex II. 110-111.

templomuk 1845-47-ben a Szentháromság tiszteletére épült.) Egyébként ebben az időben még a temesvár-józsefvárosi templomot is paticsból építették. (Új templomukat 1775-ben emelték.⁴⁰⁾

A Maros menti monostorok építését elősegítette az építőanyag könnyű szállítása. Az oroszlámosi monostor építéséhez pl. a Maroson és mellékágán az Arankán (= Harangod) szállították az anyagot (Abból az időből itt a vízmedrében egy elsüllyedt szállító hajót is találtak.)

A nagyobb díszes templomokat külföldi (elsősorban olasz) mesterek, a kisebbeket helybeli iparosok építették. A Kemecsemonostor II. Endre idejéből franciaországi ciszterciták műve.⁴¹

Kereszténységünk első idejében háromhajós, lapos mennyezetű bazilikák épültek még pedig, amint az aracsi szalagfonatos romok is igazolják lombardiai minta szerint. A templomok belsejét mozaikkal borították. De a XI. század második felében már francia, német elemeket is használtak. A biszeri bencés apátság is román stílusban épült: három hajóból és egy kereszthajóból állott; utóbbi majdnem akkora volt, mint a főhajó s a két végén lévő fülké a szentély külfalával párhuzamos folyosóra nyíltak, melyen meg lehetett kerülni az egész személyt. Kapuja a főhomlokzaton volt. Két oldalt erős tornyok bátyázták. Külseje dísztelen a világtól elzárkózott volt; a hajókat elválasztó oszlopok és a boltozat félkörívei befelé egyre kisebbeknek látszottak; a kapu egymás mellett szorongó oszlopaival és fölöttük lévő félköríveivel szinte kicsinyített mása volt a templombelső oszlopaiknak és boltíveinek. A belépőt félhomály fogadta, s figyelmét minden a megvilágított szentélyre irányította. A templom mértani és leveles faragott díszei közé az új vallás nem rég még pogány hívei közül kikerült faragó mesterek becsempészték a pogányság szent állatait (sárkányokat, emberfejű szörnyeket, madarakat, kígyókat, szarvasokat, lovakat), az ősi műveltség zoolatrikus emlékeit. A kevés szent, merev, komor alakja, a vastag falak és a hatalmas aranyruhás papok, a tömjénillat, a lobogó gyertyafény másvilági hangulatot varázsolt. Aki belépett egy ilyen középkori templomba, az áhítattal borult le Isten szent felsége előtt.

A XII. század folyamán a ciszterciták betelepítése és a királyi udvar házassági kapcsolatai révén a francia stílusú mindjobban érezte hatását, a XIII. század folyamán pedig uralkodóvá vált. Kezdetben az átmeneti stílus még megőrizte a román templomok kötött elemeit, de a mennyezetet már keresztboltozattal építették. Az egresi ciszterciták a XII. század végének jellegzetes stílusát, az átmeneti stílust honosították meg, melynek alapidoma a latin kereszt. Boltíves egyszerű dísztelen falai, félköríves ablakai voltak. A templom közepén volt egy kis fatornya, amelyben az akkori előírások szerint egy 500 fontos harang hívta a híveket a templomi áhítatra. A bulcsi bencés monostort (1225) szintén átmeneti stílusban építették.

40 A józsefvárosi Szűz Mária születése-templom történetéről ld. SZEKERNYÉS 2008.

41 A kutatás mai állása szerint a monostor ismeretlen rendi kötődésű. F. ROMHÁNYI 2000. 35., GYÖRFFY 1963. 860., DÁVID 1974. 55., F. Romhányi szerint talán bencés monostor volt. Ugyanezt feltételezte Lotz Antal is. LOTZ 1991. 33., Lásd még: JUHÁSZ 1927. 195–198., REISZIG 1911. 383., SÁCARÁ 1974. 165–171., MAROSI 1996. 137., RUSU 2000. 157. (GTP)

A XIII. században az ipar fejlődésével, a keresztesek keletről hozott pompa kedvével, az arab csúcsíves építkezés meghonosításával kialakult gótikus stílus, mely akkor jutott hatalomra, amikor a templomok boltozatának a vázát karcsú bordákkal s a közti részeket vékony téglafallal kezdték építeni. Ezzel csökkent a mennyezet súlya, a hajók meghosszabbodtak s lehetővé vált a magasságuk növelése is. A boltozat súlyának nagy részét, a fő és mellékhajó mennyezetének terhét a külső támpillérekre hárították: a falak szerepét a támpillérek vették át. Ez lehetővé tette a nagy csúcsívek és a kapu feletti rózsablak alkalmazását. A gótikus támpillérek úgy tűnnek, mintha egy furcsa élőlény kívül hordaná a csontvázát, ezt azonban a díszes faragások és tornyocskák elrejtik.

A szerkezeti csomópontokat (a boltozatok záróköveit, a kaput, az oszlopfőket, a támpilléreket ékes faragványokkal díszítették. Az üvegfestmények elhatárolják a templom belsejét a közönséges fénytől. A képek áhítatot ébresztenek a lélekben. A szobrok és festmények a templomlátogató elé állítják a vallás tanításait, az ősi hit alakjait, a mindennapi élet jeleneteit (a szüretelést, az év hónapjait, az erényeket és a bűnöket). Ellentétben a komor hangulatú román templomokkal a gótikus templom csupa derű, öröm. Díszes külseje Isten nagyságát dicsőíti, belseje ujjongó himnusz!

Míg a tatárjárás előtti időket (1242) a román stílus jellemezte, a tatárjárás után a gótika lett uralkodóvá, és a XIII. század második felében már mindenütt teret hódított. Sajnos Bánságban ebből az időből csak az aracsí Árpád-házi monostor-templom romjai maradtak meg Törökbecse és Beodra között.⁴² A XIII. század második fele általában szegény volt emlékekben, de annál gazdagabb a XIV. század eleje. Róbert Károly magával hozta Temesvárra az olasz minoritákat, és temesvári palotájától délkeletre zárdát és templomot építtetett számukra, a várfalaktól délre pedig egy szigeten a domonkosoknak épít zárdát és templomot. Egyházi építkezéseihez tartozik a vár kápolnája is.

A magyar késő gótikus templom zömök, tömör nem kápráztat technikai bravúrokkal, a szerkezeti elemekből nem csinál dekorációt, nem bonyolítja a boltozat bordáit, a hajó boltozatát terrakotta bordákkal építi. Ezt az ún. alföldi gótikát a Csanád megyei csúcsíves romok is igazolják. Temesvár nevezetes gótikus temploma volt az 1762-ben lebontott Szent Katalin-templom a Nagy Palánkban. Templomának tornya nyolcoldalú cukorsüveg tetőzetű, keresztboltozatos hajójának mindkét oldalán 5-5 pillérekkel elválasztott ablak volt.

Az utolsó leányági Árpád-sarj: Mária halálától a Mohácsi vészig (1392-1526) terjedő korszakot a késő gót és korai reneszánsz jellemzi. A XV. században a gótika másodvirágzásának idején a bazilikális szerkezetet elhagyják, helyette háromhajós csarnok templomokat építenek, de elterjedt az egyhajós típus is. Ezen a kapubéliek eltűnnek, a növényi díszítés elmarad és az egyszerű keresztboltozata helyett hálóboltozatot építenek.

A XV. század elején a Firenzéből jövő reneszánsz a század második felében a góttal együtt jelenik meg (gótikus oltáron reneszánsz dísz). Mátyás idejében még az olasz reneszánsz érvényesül, de II. Lajos feleségével, Habsburg Máriával

42 Étre lásd: HENSZLMANN 1871. 39–49. (GTP)

a német reneszánsz is megjelenik. A középkor egyetemesebb jellegű művészetét felváltó individuálisabb hajlamú reneszánsz a mohácsi vészig már mindenhol elhatolt. A magyarság kétszáz évig ragaszkodott hozzá. A mohácsi vészig a magyar reneszánszban a firenzei építészet vezet, majd a lombardiai cinquecento egyszerűbb stílusa hatása alá kerülnek. Sajnos ebben a korszakban sok templom elpusztult vagy barokk átalakításon ment át.

A barokk a XVII. század harmincas éveiben tűnt fel szórványosan, terjeszkedésének csak a török kiűzetése adott lendületet. Az új templomépítési típust a tridentin zsinat templomépítkezésre vonatkozó előírásai határozták meg: a nagy tömeget befogadó terem, a mennyezetig érő oszlopos főoltár, mindenki számára látható szószék, magánájtatoskodásra is alkalmas oldalkápolnák. A kápolnákat elválasztó pillérek homlokához karcsú pilaszterek tapadnak, ezek viselik az oldalfal és boltzat közé iktatott súlyos párkányzatot, amely fölött az ablakok boltsüvegek közvetítésével vágódnak a dongaboltzatba. A homlokzatot kéttornyos magas oldalfalak alkotják. Sok helyt kidülsztik vagy visszahúzzák. Stukkódíszítése figurális és növényi elemekkel vonja be a belsőt. Az oltárokat szobrokkal díszítették. Mesterei a bécsi és a hazai németek. Tereken és utcákon is mind gyakrabban állítanak fel vallásos szobrokat. A korai barokk olasz jellegű, a későbbi bécsi. A XVII. század végi korai barokkot késői reneszánsznak nevezhetjük. Az átmenet a reneszánszból sima, nem úgy, mint a gótika és a reneszánsz esetében, ahol törés tapasztalható. Ha a barokk korszakot összehasonlítjuk a zavartalanabb Ferenc József-i korszakkal, meg kell állapítanunk, hogy a barokk korszak dúsabb, termőbb volt. Temesváron a legtöbb templom (a dóm, az irgalmasok temploma, a belvárosi templom, az egykori „bosnyák” ferences templom) barokk stílusban épült.

A XIX. század a klasszicizmussal kezdődött – melyet újabb reneszánsznak is nevezhetünk, de amíg az szabad volt, ez megkötött tudományoskodó, archeologizáló. Nálunk a negyvenes években ez az irányzat be is fejeződött, amikor is az érdeklődés az európai középkor felé fordult. Az új keresésében ugyanis felmerült a kérdés vajon a középkor nem adhat-e többet, mint Hellasz és Róma? De a romantikusok még a hatvanas évekig is csak díszítésnek használták a romantikus motívumokat s még mindig klasszicista módon szerkesztenek, de akkor már megjelennek az ún. neo-stílusok: a neoreneszánsz, neoromán (a temesvári millenniumi), neogótikus (a temesvár-erzsébetvárosi,⁴³ csákovai, dettai) templomok. Erre jött aztán a kilencvenes években a szabványosított építészet, amely korszerű anyagot (vas, acél, gipsz) használ. A világháború előtt Lajta Bélával megindul a szerkezetiség irányzata, amely a szükségleteket hangsúlyozza, s a díszítést háttérbe szorítja.⁴⁴

Ha az elmondottak után feltesszük a kérdést, hogy Bánság mivel járult hozzá a templomépítési stílusok gazdagításához, akkor nyugodtan felelhetjük, hogy bár a történelmi sors mostohán kezelte az itteni szentegyházakat, a megmaradt romok az időknek megfelelő építkezésről, és a helyi építkezési irányzatról is tanúskodnak.

43 SZEKERNYÉS 2006.

44 Lajta Béla (Budapest, 1873 – Bécs, 1920) építész

Az aracsi romok arról vallanak, hogy e tájon honos volt a román stílus. A biszerei monostor a román stílus legszebb formáját a körfolyosós szentegyházat ültette át a Maros mellékére. A gót stílus korai és késői formáját is megőrizte a mezősomlyói egyház tornya és a temesvári Szent Katalin templom. A gótikus romokból megállapítható a sajátos alföldi terrakotta boltozattal való építkezés. A török hódoltság idején virágzott reneszánsznak kevés emléke maradt fenn a tájon, de kárpótolta ezt a gazdag barokk építészet. A romanticizmus után következő neostílusok, az újabb időkben ezt a korszakot gyönyörű templomokkal gazdagították.

A szülőföld, a táj sajátosan veszi át a kívülről jövő kulturális hatásokat. Így van ez a szentegyházak stílusával is, mely a bánági áhítatban is a környezet földrajzi, történelmi adottságain szűrődött át. A román stílus az alföld végtelenségén átvezette a lelküket kicsiségüknek és Isten nagyságának tudatára. A gót stílus a széthullásra hajló, az anyagi jólétben elveszni induló lelket segítette a magasba. A reneszánsz e klasszikus föld emlékein irányította a szentegyházak látogatóit a mennyei boldogság felé. A barokk feledtetve a török idők sivárságát és szenvedéseit, az imádkozót egy színes világba ragadta. A neoklasszicizmus, melyet a történelmi szemléletű bánági megért újra földre hozta a középkori áhítatot, hogy a nyugtalan kereső lélek biztosan rátaláljon életének végső értelmére.

A TEMPLOMOK NÉPIES NEVEI

A nép nem patrónusairól nevezi el templomait, hanem kedvesen becézi, mint családját és falusfeleit. A templom számára a mindennapi életben is eligazítást jelent. Tájékoztatásra pl. nem a világtájakat mondja, hanem a kedvelt szentegyházak neveit. „A Hegyesegyház irányából jött a zivatar” – mondja, amikor a nehéz időt emlegeti. A templom elnevezésében pedig az épület legszembeeszkőbb jegyeit emeli ki. Ezért a megmaradt templomnevek történelmi emléket őriznek. Leírják, hogy hol épült, milyen az alakja, színe, sőt néhol még a stílusára is rámutatnak, mint kerekegyháza esetében.

Megállapításunkat érdekes példákkal is illusztrálhatjuk.

A környezetéről nevezték el Orosházától délnyugatra a Sóstó mellett épült Sóstóegyházat (1466); Pusztaföldvár mellett a szilfák közt épült templomot jelenti Szilasegyháza (1456); szikes, vízállásos helyre épült Székegyház (1450); az alakjáról kapta a nevét Németszentpéter mellett az Aranka és Maros közén fekvő Kerekegyháza, amelyet már a pápai tizedjegyzék is *ecclesia rotunda*nak nevez. A kerekegyházak egyébként királyi kápolnák voltak s a XIII. századig falusi templomoknak is használták. Rendeltetésüket a várkápolnák vették át. Előcsarnokáról kapta a nevét Pitvarosegyház (1470, ma evangélikus templom). Donáttornyát, Szentestől keletre, egy Donát nevezetű birtokos építette (1477), amikor a torony ezen a vidéken még ritkaság számba ment. A Hódmezővásárhelyhez tartozó Torna (1446) neve szintén a fenti jelenséggel magyarázható. A Tiszahegyestől keletre fekvő Sekrestyésegyházának (1456), Hegyesegyházának (1339) a neve is könnyen érthető. Mezőhegyestől keletre lévő Tompaegyház (1427, ma puszta) apszisáról nevezték el. Nagylak melletti Derekegyházának (1424) ma egy dűlő neve őrzi emlékét.

Szép festése adta nevét Nagyiratosnak (1446). Száz nevezetes képéről nevezték el a Deszk és Kübekháza között fekvő, s Francesco Grisellini 1776-os térképén is szereplő Százegyház (1256). A Kanizsa melletti Fejéregyháza (1333), az Egerestől nyugatra, a Maros bal partján fekvő Verezegyháza nevéhez nem kell különösebb magyarázatot fűzni.

A SZENTEGYHÁZAK PATRÓNUSAI

Minden templomnak vagy kápolnának van egy védőszentje, patrónusa. A védőszent képe vagy szobra a legtöbb helyt a főoltáron van. Régebben szokás volt a templomot az alapítójáról vagy a tulajdonosáról is nevezni, de később ezeknek is a helyére szentek, angyalok, Mária, isteni személyek (Szentháromság), hittitkok (kegyelmi templomok), szent tárgyak (szent kereszt) kerültek. A III. századtól kezdve a vértanúkat is kezdték szentegyházak védőiként is tisztelni, a IV. századtól kezdve pedig a szenteket is szívesen választották patrónusnak. A szentek, angyalok és Mária a templom patrónusa (közbenjárója), a többi a szentegyházak címe lehetett. Ezért a patrocinium ünnepét megkülönböztették a templom tituláris (cím) ünnepétől, de az utóbbi alatt tágabb értelemben a patrociniumot is értették.

Bánságban a patrónusok tiszteletében a történelmi korszakok tükröződnek, de a kontinuitás szellemében sok középkori patrónus megmaradt. Az egyházi latin nyelv s a pápai tizedjegyzék hatása alatt a középkori patrónusok neveit az irodalom latinul őrizte meg. E kor sajátos jelensége, hogy a szerzetesek sok helyt saját patrónusuk nevét adták a templomuknak.

A középkorban nagy súlyt fektettek a kézműiparra, ezért szívesen választották patrónusnak az egyes iparágak védőszentjeit (pl. Temesváron Szent Egyedet). A virágzó lovagkor is adott patrónusokat (pl. Szent Márton). A török veszedelem idején kezdték templom patrónusnak választani Mária nevét, a török háborúk idején a keresztények ugyanis Mária nevével indultak a harcba. Nagy szerepe volt ekkor a rózsafüzérnek is, ezért ebben az időben sok templom a rózsafüzér királynője címet vette fel. Az új telepések sok olyan patrónus tiszteletét hozták őshazájukból, akik az ottani bajokban (pestis) pártfogók voltak. Így lett Szent Rókusból, a pestis szentjéből, Szent Vendelből az állatok patrónusából templomi védőszent. Az első telepések nagy gondot fordítottak az állattenyésztésre, ezért új hazájukban is segítségül hívták Szent Vendelt.

A patrónusok részt vettek a falu kialakulásában is. A telepések sok esetben az új községnek is a patrónus nevét adták (Gellértfalva, Boldogfalva); ezzel az egyházi és polgári község szoros kapcsolatba került egymással. A patrónus neve a középkori faluban a hitélet, a vallási élet primátusát hangsúlyozta. Ha a harcokban a szentegyház elpusztult, vagy a falu helyet cserélt, ha a templomot újjá építették, vagy átalakították, a patrónus akkor is ugyanaz maradt. Ha mégis valamilyen oknál fogva patrónus csere történt, ez rendszerint valami egyéni iniciatívából fakadt. Lovrinban (Temes megye) pl. amikor Lithay Frigyes újjá alakította az 1785-ben épített és Szent Péter tiszteletére szentelt templomot, a régi patrónusok helyett fia védőszentjének nevére szentelte fel azt.

Hogy a patrónusok bánsági tiszteletét közelebbről megismerjük, tekintsük át forrásaim alapján az egykori csanádi egyházmegye bánsági részén a patrónusok egyházközségi eloszlását érdemleges sorrendjükben:

Szentháromság: Csákova (Trinitas debellator), Csóka, Szárafalva

Szentkereszt felmagasztalása: Homokrév (=Mokrin), Nemeskeresztúr

Jézus Szent Szíve: Komlós

Mária mennybemenetele: Besenyő; Havi Boldogasszony: Pádé;

Boldogságos Szűz Mária általános tisztelete: Boldog(asszony)falva (hol a község is róla neveztetett); Egyházaskér, Egres, Perjámos, Révkanizsa (=Törökkanizsa), Szanád, Szent Péter

Szent Péter: Kemecse, Kisszentpéter, Lovrin, Nagyszentpéter, Pécska

Szent Mihály: Szentmihály

Szent Miklós: Akácsszentmiklós, Szárafalva

Szent György: Csanád, Perjámos, Temesvár

Szent Katalin: Temesvár

Szent Egyed: Temesvár

Szent Márton: Temesvár

Páduai Szent Antal: Lovrin

Nepomuki Szent János: Perjámos (az 1729-es szentté avatása óta)

Szent Klára: Klárafalva

Szent Elek: Akács

Szent István: Szaján (1083)

Szent László: Varjas (1192)

Mint jellemző tényrt említsük meg a csanádi egyházmegye mintegy 300 patrónusának megoszlását gyakoriságuk szerint:

Boldogságos Szűz Mária patrocinium 81 (ebből 18 Mária mennybe felvételének, 13 a török időben keletkezett Mária nevének, 12 Kis Boldogasszonynak, 38 a többi ünnepének patrociniuma);

Szentháromság titka 17;

Krisztus titkai 11;

Szent Kereszt Felmagasztalása 19;

Szent Család 1;

Angyalok 10;

Szent Péter 15;

Szent Anna 12;

Szent József 10;

Szent Vendel 10;

Nepomuki Szent János 8;

Páduai Szent Antal 8;

Szent Teréz 7;

Keresztelő Szent János 7;

Szent Rókus 6;

más patrónusok 66.

Érdekes szintetikus képet nyújt M. Lehmann a diakovári, pécsi, kalocsai, csanádi egyházmegyéből a törököktől elpusztított templomok patrónusairól.⁴⁵

45 LEHMANN 1970, 1972. Figyelemre méltó, hogy T. Székely László nem említi a Szent Márton titulust, holott 14 templomot szentelték tiszteletére. Ebből ma egy a Nagybecskereki Püspökség, 13 pedig a Temesvári Püspökség területére esik.

KÜLÖNLEGES SZENTEGYHÁZAK

A középkori és újkori különleges szentegyházaknak egy része búcsús hely illetve búcsújáró hely másrészük pedig menedékjogú egyház volt. A búcsúk engedélyezése a Rómával való kapcsolat és a hitterjesztés szolgálatában állott, amely a középkorban még európai kérdés volt. A búcsú biztosította a szentegyházak látogatását, a távollévő templomokkal a lelki kapcsolatot, mely a hívek számára az üdvösség elnyerésének záloga volt.

Szem előtt tartva a fentieket, Róma szívesen engedélyezett búcsúkat az új magyar egyházaknak. Ilyen búcsús egyház volt a magyar kereszténység kezdetén Bánságban, az 1256-ból említett francia ciszterciták által alapított, s Szent Péter patronátusa alatt álló Kemecsemonostor.⁴⁶ Ezt a kunok felégették, de a XIV. században újraépült. Meglátogatásához IX. Bonifác pápa (1389-1404) 1400-ban búcsút engedélyezett. Nevezetes búcsús templom volt a Szent Gellért legendában 1030-ban említett, Szent György tiszteletére szentelt orosz-lámosi szentegyház is, melyet Csanád az Ajtony felett aratott győzelmének emlékére emelt,⁴⁷ és amelynek látogatásához IV. Jenő pápa (1431-47) három évi búcsút engedélyezett.⁴⁸

A búcsújárásokban a bánsági hívek főleg a nevezetes külföldi székesegyházakat kerestek fel s különösen a francia és német egyházakkal tartották a lelki kapcsolatot. Mivel a magyarság kereszténysége nyugatról jött, ezért érthető a nyugati orientáció. Ezeknek a búcsújárásoknak az is kedvezett, hogy a nyugati egyházkormányzat egyes ágai átnyúltak Pannóniába is. A magyar kereszténység megerősödésével azonban helyi búcsújáró helyek is keletkeztek. Ilyen búcsújáró hely volt az 1233-ból említett bencés apátság Izsó is (Bezdin-Munar), amelynek a helyén a Boldogságos Szűz Mária tiszteletére emelt görög keleti kolostor ma is búcsújáró hely.

Egyike a nevezetes búcsújáró helyeknek a Boldogságos Szűz Mária patrónatusa alatt álló Bulcs, alig száz lépésre a Marostól. Az okiratok, mint a fekete barátok (bencések) kolostorát 1225-ből említik, de temploma már a XII. században megvolt. Sajnos a törökök 1552-ben elpusztították, de XVI. század utolsó évtizedeiben egy kisebb templomot építettek a Boldogságos Szűz Mária tiszteletére, kinek az ünnepein sokan jöttek búcsúra még görög keletiek is. A török időkben Bulcsot és környékét bosnyák ferencesek adminisztrálták Lippáról. 1596-ban másodszor rombolták le a törökök, lakossága akkor elszéledt, s a település helyén erdő nőtt. A régi Bulcs közelében azonban csakhamar egy új település, Cella keletkezett. Ennek a hívei Máriaradnára kellett templomba járjanak, ezért többször folyamodtak a püspökhöz papért, és arra is hivatkoztak, hogy a török időkben a temesvári pászapapot küldött nekik.

⁴⁶ A kutatás mai állása szerint a monostor ismeretlen (talán bencés) rendű. F. ROMHÁNYI 2000. 35., GYÖRFFY 1963. 860., DÁVID 1974. 55., JUHÁSZ 1927. 195–198., SÁCARÁ 1974. (GTP)

⁴⁷ Inkább a Szent Györgynek tett fogadalmának beváltása sarkallhatta Csanád ispánt a templom emelésére. (GTP)

⁴⁸ LUKCSICS 1938. 154. (504. sz.), 155. (510. sz.). (GTP)

Vége 1737-ben lelkipásztort kaptak. Cellát 1743-ban Györffy Orbán minorita atya adminisztrálta, aki szomorúan panaszkol, hogy hívei nagyon elmaradottak, és számuk 51-re csökkent. Györffy utóda Valovich Mihály minorita atya, hallván híveitől, hogy Cellától egy órányira valami romok vannak, elment oda, és rátalált a régi, XVI. századi bulcsi templomra: még tető alatt állott, ezért elhatározta, hogy a „gratiosa Ecclesia”-t kijavíttatja, és a plébániát Cellából áteszi a régi búcsújáró helyre. Utóda, Bereczky Hilarion, „Bulcs második alapítója”, szintén minorita atya, a templom renoválását befejezte, a környéken erdőt irtott, gazdaságot létesített, s lassan hívei is visszatelepedtek a török pusztítások elhagyott községükbe. A környékről továbbra is jöttek a hívek búcsújárásra a „bulcsi Máriához”, melyről 1741-ben Stanislavich Miklós csanádi püspök azt írja „gratiosus locus ubi ab antiquo magna populi - etiam schismatici - plurimas gratias impetrantis multitudo convenire solet”.⁴⁹ Engel püspök⁵⁰ 1752-ben tartotta itt az első bérmeletet, amikor is 39-en bérmelekoztak. 1807-ben Fogarassy Tamás felásatta az apátság romjait, s ekkor találta meg a XV. századi búcsús harangot is, amely először egy haranglábon állt a templom előtt, majd a templom fatornyából szólította Istenhez a híveket és a búcsúsokat. 1870-ben aztán március 21-én egy új templom építésébe kezdtek, melyet 1872. február 11-én a Magyarok Nagyasszonyának tiszteletére felszenteltek.

Bulcs egy magányos kegyelmi hely, amelynek történetéről keveset tudunk, de ismeretlenségében is újra és újra megújul; múltját misztikus homály fedi, de rejtetségében is tovább él. Múltját a Mátyás-legendák emlegetik, s bár megmaradt harangja és misecsengője is, patrónusáról, akiről a legtöbbet kellene tudnunk, semmi sem maradt meg, csak a neve: „a bulcsi Mária”, ez azonban tovább fog élni a tárgyai emlékeknél is, mert e hely kegyelmi világához kötődött.

Lippán 1325-ben Róbert Károly építtetett egy templomot, amelyet 1551-ben a törökök feldúltak. A lakosság ekkor a Máriaradnán lévő kápolnába menekült, amelyet 1550-ben építtetett egy özvegyasszony. Valaki elhíresztelte, hogy a ferencesek ott aranyat rejtegetnek, mire a törökök mindent feldúltak és felégettek. Radna lakói a XVII. században Boszniából jött katolikus görög kereskedők voltak és papjukat is ők hozták. Stipancsics András dalmata misszionárius (1640-1644) a boszniai Péter kolostorból a temesvári pasa és lippai kádi aláírásával 1642-ben, a hedsra 1052. évében, egy fermánt hozott a 9 ölnyi kápolna felépítésére. Ez abban az időben nagy dolog volt, mert a keresztények a török hódoltságban nem építhettek templomot.⁵¹ A kápolna fel is épült, de az atya pestis áldozata lett. Utóda

49 „gratiosus locus ubi ab antiquo magna populi - etiam schismatici - plurimas gratias impetrantis multitudo convenire solet” = kegyhely, ahol régóta nagy népsokaság szokott összejönni, hogy számos kegyelmet nyerjenek.

50 Franz Anton von Engl zu Wagrain csanádi püspök (1750-1777)

51 A máriaradnai kegyhely történetéhez lásd a 18. századi mirákulumos könyveket: *Nemorosa Opacitas relucens seu Genuina Historica sacratissimae imaginis Beatissimae Virginis Matris Gratiarum In Sacra Radnensi Aedicula Fratrum Minorum Observantium S.P. Francisci Provincia Bisniae Argentinae ...* Budae, 1756., *Világos berkes-hegy avagy Máriának az Isteni Malaszt anyjának Kegyelmi Képe, mely Nemes Magyar Országban a Radnai Hegyeken napról napra Isteni Malasztokkal világosodik*, Temesvár, 1773, illetőleg Vác, 1796. Lásd még: Roos 1998. további, Máriaradnára vonatkozó irodalommal!

Plumbo János ferences atya idejében egy Urichonosa (Virchnossa) György nevű bosnyák radnai lakos 1678-ban⁵² egy Mária-képet ajándékozott a kápolnának, melyet egy olasz képkereskedőtől vett. A Remondini de Bassano híres képnymodájában készült, fakeretbe helyezett kép 80 cm magas, és 60 cm széles. A Kármelhegyi Boldogasszonyt ábrázolja, amint a karján ülő Kis Jézus fölé hajol, aki éppen édesanyját akarja átölelni. A Boldogságos Szűz Mária jobb kezéről egy skapuláré csüng. A kép alján a tisztítótűzben szenvedő lelkek könyörögve nyújtják kezüket Mária felé.⁵³

Máriaradna az egyetemes olasz hatásról tanúskodik, mely templomstílusban, egyházi szolgákban, a radnai Mária-képben áhítatot hozott a Bánságba is. 1695-ben, amikor a törökök újból kirabolták és felgyújtották a radnai kápolnát, minden porrá égett, csak a fakeretes, papírból készült Mária-kép maradt épen, legfeljebb színének élénkségét rontotta meg a füst. A hívek ettől kezdve különös tiszteletben részesítették a képet, és búcsús körmenetekben látogatták meg. Az első nagy zarándoklatot az aradiak tartották 1709-ben, hogy a nagy pestis után hálát adjanak Istennek.⁵⁴ Az 5000 férőhelyes radnai templomot 1767-ben építtette P. Balázs ferences atya. Kegyképének Rudnay Sándor esztergomi hercegprímás két arany koronát adományozott, melyek Mária és a kis Jézus fejére kerültek.⁵⁵

A radnai kegytemplomhoz a temesvári közigazgatási területéről egykor komppal, tutajokkal közlekedtek az aradi parancsnok engedélyével. A temesváriak Szent Anna napjára jöttek búcsúra. A ferencrendiek naplója megemlíti, hogy 1751-ben, amikor a lakosság még elég kevés volt Temesváron, 300-an zarándokoltak Radnára. Philipp Delbl 63 éves papneveldei szabómester 1938-ben mesélte, hogy már ötvenszer járt a radnai búcsúra. 45 éve a búcsú előimádkozója, szervezője, de már utoljára, mert az orvos eltiltotta a hosszú gyaloglástól. Egyéb-ként Máriacellben, Maria-Einsiedelben, Lourdes-ben, Loretoiban is járt: Rómában és Páduában kétszer volt. A „Radnai Egyesületet” a bécsi (1912) és a budapesti (1938) eucharisztikus kongresszuson képviselte.⁵⁶

Csiklován 1727-ben Sarlós Boldogasszony tiszteletére németek, románok részvételével szentelték fel a kápolnát, mely – mivel egy sziklán épült – „sziklás Máriának” nevezték. A pápa a kápolna látogatóinak általános búcsút engedélyezett. A kápolna gondozását egy remetére bízták.⁵⁷

Rigósfürdő Máriaradnával és Bulccsal lippai dombvidékén háromszöget alkot. Szintén Mária kegyhely. Búcsújárása egy érdekes lelethez fűződik. Német gyarmatosok ugyanis kőfejtés közben Bogdarigóson egy Mária-képre akadtak.

52 Székely László 1618-at írt tanulmányában, de ez kétségtől elírás.

53 Roos 1998, 2004., BARNÁK 2014.

54 BALOGH 1872. 515.

55 Roos 1998. 116-117. Rudnay Sándor hercegprímás 1820-ban itt vette át az érseki palliumot, s ezért nagyon szerette Máriaradnát. Gyöngyökkel és ékkövekkel ékesített két koronát adományozott a kegyképnek. Végakarata szerint szíve a templomban talált végső nyughelyet.

56 A temesvári Radnai Egyesületről lásd: Roos 2004. 529-557. Philipp (Fülöp) Delbl (1875-1950) Csatádon (Lenaheim) született 1902-től 1943-ig különféle tisztségeket töltött be a temesvári radnai egyesületben.

57 MOLDOVAN 1931., VOLKMAN 2001.

A csodás leletet a hegyoldal egyik mélyedésébe helyezték, ahol néhány nap múlva gyógyforrás fakadt. A hír hallatára megindult a búcsújárás, s a zarándokok ajándékából a Pottyondy család egy kápolnát építtetett.⁵⁸

A Boldogságos Szűz Mária különösképpen szerette a hegyeket. Ezért ment örömmel meglátogatni Szent Erzsébetet is a hegyekbe ahogy a Szentírás mondja „abiit in montana” (Lk 1,39)⁵⁹. Az utolsó hegyi útja a Golgota, a koponyák hegye volt (Mt 27,33; Jn 19,25), ahová egyszülött Fiát kísérte rettenetes útjára. Kegyhelyei hegyekben vannak, még itt Bánságban is; ezért nevezik Csiklovát is „sziklás Máriának”. A kegyhely Rigósfürdőn is sziklához fűződik. Mária kegyhelyein rendszerint egy-egy nevezetes forrás is van. Mária csodás képe alatt Rigósfürdőn is forrás fakad. Mária forrásai a kegyelmet jelképezik, amely az ő közbenjárására fakad, mint a kristálytisztá hegyi víz.

Vannak olyan kegyhelyek is, amelyeknek története és kegyelmi körzete egy helyhez kötődik. Ilyen Temesváron a Mária- és Rozália-kápolna. Mindkettőnek engesztelő jellege van, de a Rozália kápolna, ezenfelül még hálaadó is.

A temesvári „Mária” Dózsa György kivégzésének feltételezett helyén van.⁶⁰ A történetírók ugyanis az egykori feljegyzések alapján Dózsa kivégzésének helyét a hajdani Kis-Temes jobbpartjára, a hivatalos kivégzőhelyre teszik, mely a várostól nyugatra a főkapu előtt, a mai katonai kórházzal szemben, a Mehalába vezető út kezdetén, a Temesvár hétszáz éves évfordulójára épített piac helyén volt. A kivégzést egy ferences rendi barát leírta, s többek között elmondja, hogy hét barátot rendeltek ki a két hétig éheztetett, aztán halálra ítélt Dózsa, testvére Gergely és húsz társának vigasztalására. A napló szerint a rőzse, amelyben meg kellett tüzesíteni a koronát, nem vetett lángot s a felette keletkezett füstfelleg egyszer csak kettévált, s megjelent a Boldogságos Szűz Mária képe. A körülállók térdre hulltak, s imádkozni kezdtek. (A kép a Boldogságos Szűz Máriának a lovassági zászlón lévő képe volt.) A kivégzésnél a bakók egy karót szúrtak a földbe s eléje egy tüzes vastrónt helyeztek; Dózsát a trónra ültetve a karóhoz kötötték, övig lemeztelenítették s egy fogóval a tüzes koronát rányomták a fejére. Társait pedig arra kényszerítették, hogy egyenek testéből. Három emberét, akik elutasították ezt, megölték. Embereihez, akik készek voltak teljesíteni e szörnyű parancsot, Dózsa ekképp szólt: „Most látom csak, hogy nem harcosokat, hanem kutyákat neveltem.” A barátok a kivégzés helyét körülvevő korlátra egy Mária képet akasztottak.

A török hódoltság után a jezsuiták naplója szerint a Hunyadi kastély mögött a császári kocsi gyártó műhely („prope vecturas caesareas”) és a vérpad között állt a „Segítő Máriához” címzett („ad Mariam auxiliatricem”) capella hungarica, látogatott búcsújáró hely. A jezsuiták naplója szerint 1727. augusztus 19-én a jezsuita

58 Bogdargós, 1892-ig Neuhoof, v. Temes vm. (Bogda, Ro.): plébánia a volt csanádi egyházmegye. lippai esperesi kerületében. – 1436: Bogda. 1772: alapították. A törökök 1526 u. elfoglalták. Mai tp-át 1845: Sárlos Boldogassz. tiszt. szelték. Kegyura 1880: Pottyondy Ferenc. Anyanyelve 1840: német. KatLex I. 886.

59 „Mária még ezekben a napokban útnak indult, és a hegyekbe sietett.

60 JUHÁSZ 1947c 43. (GTP)

főnök ehhez a „roskadozó szenthelyhez” vezetett egy körmenetet, ahol misét mondott. A napló szerint az ablaktányérok hiánya miatt az ablakra egy pokrócot kellett tenni, hogy a léghuzat ne oltsa ki a misegyertyákat. A kápolnát még néhányszor renoválták. 1752-ben még említi a napló, aztán nem szól többet róla a krónika.

A XIX. század elején a források e helyen egy faállványra erősített, üveg alatti Mária-képet emlegetnek, amelyet 1873-ben a vásári nép megrongált. Később egy fából faragott szoborról tesznek említést. 1865-ben aztán Bajorországból egy kőszobrot rendelnek, melyet a „platánfasor baloldalára” állítanak, s az iskolanővérek gondozására bízna. 1877-ben a Miasszonyunk nővérek a müncheni Mayer-féle intézetből egy új szobrot hozatnak. Végül is 1906-ben Kiss Györgynek carrarai márványba faragott Mária szobrát helyezték ide. Föléje Székely László építész egy három lépcsős, vörösrézrel fedett neoromán arkádót emelt, a körülötte lévő fásított teret pedig vasrácsos kerítéssel vették körül.

Minden emberi szenvedésben Isten küld egy közbenjárót, akinek engesztelő életéért megbocsát az embereknek. Ilyen szerepe volt a borzalmas temesvári pestisben (1739-40) Nepomuki Szent Jánosnak, akinek tiszteletére emelték a Rozália-kápolnát. A temesváriak hite szerint ugyanis Nepomuki Szent János eszközölte ki Istentől az epidémia megszüntetését. A kápolnát 1740. május 15-én Nepomuki Szent János vigiliáján szentelték fel. Ettől kezdve minden évben május 15-én hálaadó körmenetben jöttek ide. Sajnos, e tisztelet hivatalos jellege idővel annyira elhomályosodott, hogy szinte a kegyelmi életben is megfeledeztek róla, pedig a hagyományos szokások fenntartása a kegyelmi élet erősödésének is a záloga.

A kápolna külön érdekessége volt a hajójának két oldalán lévő kronosztikon, amely tizenháromszor említette a pestis végének és a kápolna építésének évét. A jobboldali felirat így szólt: „Senatus populusque civitatis Temesiensis Deo solemni pietatis voto agit gratias cuius infinita misericordia pestis extingvitur quia patronus Bannatus Divus Joannes Nepomucenus intercessit et patriae sinistris rebus periclitanti auxilium adfuit. Civitas igitur hoc sacellum publica solemnitate honorifice instauravit suisque contagionis patronis iusto gratitudinis voto dedicavit. Dominus Petrus Solderer iudex civitatis. Senatores D. Petrus Mayer et D. Mathias Cortery – D. Franciscus Siccura et D. Josephus Leibnitzer - D. Georgius Wagner et D. Joannes Baptista Greitter. p. t. Syndicus civitatis.”

A kápolna baloldalán pedig a következő felírás volt olvasható: „Sub excellentissimo et reverendissimo Domino Adalberto Lib. Barone de Falkenstein S.G.M. consiliario intimo et Episcopo Csanadiensi modo pia memoriae et Urbis incolare solenne gratitudinis votum voverunt - quia pastoris munus laudabiliter exercuit – onesque suas in periculis nunquam derelictis cuius igitur pia orationis suffragiis recordari iustum. Deus qui culpa offenderis poenitentia placaris preces populi suplicantis benignus respice exaudi famulos et salva in necessitatibus suis - et Bannatum hunc a cuncta contagionis lue aliisque hostis periculis propitius libera.” A Rozália-kápolna 1849-ben az ostrom idején megrongálódott, de 1850-ben újjáépítették. 1903-ban még a pestises temető helyén a német majorok

mezején, a belgrádi kapunál állott. 1926-ban városrendészeti okokból lebontották, s délebbre vitték.

A bánsági áhítat egyik botrányköve egyes egyházak ősi menedékjoga, amelynek értelmében a bűnös az Isten irgalmára való hivatkozással bizonyos értelemben kivonhatja magát a földi igazságszolgáltatás alól, s kizárólag Isten ítéletére fellebbezhet, amely legtöbbször csak a másvilágon következhet be. Az is igaz, hogy ez olyan jogszokás, amelyet az evilági törvénykezés is elfogadott, mint Isten irgalmas ítélezésének földi megnyilvánulását, s a szigorú világi ítékezés enyhítését. Hogy Bánságban még a XVIII. században is javában virágzott azt jelenti, hogy a középkori vallásból ihletett jogszokások még az újkorban is tovább éltek.

A menedékjog elbírálásánál azonban szem előtt kell tartanunk a következőket: A menedékjog ősi hagyomány, már az ókori népek jogéletében is szerepelt. A középkor vallási szemlélete csak megerősítette ezt a jogszokást. Általában azok vették igénybe, akik igazságosnak ítélt cselekedetük miatt üldöztettek; akik azért követték el bűncselekményt, hogy szerintük károsodást szenvedett személyi jogrendjüket helyreállítsák; akik attól tartottak, hogy a világi törvénykezés igazságtalanul fogja elbírálni őket és végül, akik ösztönösen menekültek tettük törvényes következménye elől.

Az osztrák adminisztráció idején Bánságban a párbajokból sok végzetes bűncselekmény származott, amelyeknek számonkérése elől a menedékjog igénybevételéhez menekültek. A katonák ennek a jognak az igénybevételével a katonai kormányzat szigorú törvényein akartak enyhíteni.

Menedékjoguk volt Temesváron a Szent Katalin és a Szent György, Radnán és Orsován a ferencrendi templomoknak, Aradon és Lúgoson a minorita templomoknak. A temesvári jezsuiták naplója 1719. december 17-én egy katonáról tesz említést, aki megölte a kapitányát, s öt napig a jezsuiták templomában tartózkodott, ahonnan aztán elmenekült. A temesvári Szent Katalin templomról is feljegyezték, hogy aziljogát a Wallis-ezred sebésze vette igénybe, amikor megölt egy katonát és ide menekült; azt is feljegyezték, hogy katonaság vette körül a templomot, de nem lépték át a küszöbét. Báró Matvorski a belgrádi Daun ezredből, mivel súlyosan megsebezte Báró R. B. de Neipperg-et a jezsuiták templomába menekült, de aztán engedélyt kapott a Belgrádba való visszatérésre. 1743-ban Gregor Menendi Csákován párbajban halálosan megsebezte Gonschall nevezetű barátját, és a templomba menekült, de egy Bekker nevű káplár nem törődve az aziljoggal, elfogta a gyilkost. Stanislavich csanádi püspök emiatt a parancsnokló tábornokhoz folyamodott, s kérte a káplár megbüntetését, akit aztán le is zártak („vasba tette”) emiatt.

A menedékjognak volt egy sajátos formája is, amely abból állt, hogy az ártatlanul üldözöttek a nevezetes magyar szentek sírjához zárandokoltak. Ilyen zárandokhely volt Szent Gellért sírja is a csanádi székesegyházban.

A különleges szentegyházakhoz tartoznak azok is, amelyeknek ún. „tüzesvas ítélezési joguk” volt. Ilyen volt a csanádi egyházmegyében a II. (Vak) Béla által 1135-ben alapított aradi világi prépostság, társas káptalan bazilikális egyháza is, amelyet 1550-ben Verancsics Antal (1504-1537) még megcsodált, s mely a XVIII.

század közepén lebontott vár területén állott. A tüzes vas ítékezés a templom előcsarnokában és cintermében a következőképpen folyt le: a vádlott három napig böjtölt és imádkozott, majd két kezét vászonba göngyölítették, hogy bűbajos szert ne használhasson. A próba napján a templom előtt tüzet raktak, melyet a pap megáldott. Utána egy ünnepélyes szentmisét tartottak, melynek a végén körmenetben a próba színhelyére vonultak, ahol elimádkozták a hét bűnbánati zsoltárt és a mindenszentek litániáját, a szertartást vezető pap pedig három imádságot mondott a vas a felett. Ezután a vasat a tűzbe tették, s fölötte még két imát mondtak. Ekkor a pap még utoljára figyelmeztette a próbára tett személyeket, ha bűnösök vallják meg vétkeiket. Aki ezek után is igaznak mondta magát, annak meg kellett fognia a tüzes vasat, s a templomba kellett vinnie. Próba után a kezét újra begöngyölték és lepecsételték s csak három nap múlva oldozták fel. Ha a vádlott tenyere ép volt, ártatlannak nyilvánították, ha pedig megégett, újra bíróság elé került a büntetés kirovására. Az is megtörtént, hogy a vádlott a próba előtt meggondolta magát, s egy menedékjogú templomba menekült.

A SZÉKESEGYHÁZAK

A székesegyházaknak egy meghatározott helyre való építését egyház-közigazgatási motívumok mellett más megfontolások is indokolják. A csanádi székesegyház építését az ősi keresztény hagyományok és a hit is javasolta. A török hódoltság alól való felszabadulás után a katolikus hívők nagy része Bánság délibb részére koncentrálódván, az egyház-közigazgatási főmotívum miatt a lelkiéletet irányító központ Temesvárra tevődött. De az új katedrális kijelölésénél a csanádi ősiséget szem előtt tartva, a középkori Szent György templomot választották székesegyháznak. Ez a templom azonban a történelem folyamán annyi viszontagságon ment át, hogy már hiányzott belőle a székesegyházakat jellemző monumentalitás, ezért csak átmenetileg használták és egy új katedrális, a dómot építették.

Csanád (Urbs Morisena, Marosvár) 1030-ban a Gellért-legendában is szerepel. 1724-ig püspöki székhely volt. Bánság ősi székesegyháza a csanádi vártemetőben lévő Keresztelő Szent Jánosról nevezett templom volt (1002-1028-ig). 1868-ban az új plébániatemplom építésénél megtalálták a fundamentumát és méreteit (20x12).

Ez a katedrális kicsi lévén, Szent Gellért új székesegyházat épített Szent György tiszteletére 1036-42-ben. Ezt a templomot IV. Béla (1236-70) a tatárjárás után (1241), Erzsébet királynő, Nagy Lajos anyja, pedig 1345-ben betegségéből való csodás felépüléséért újjáépítette.⁶¹ Oltárai a templom történetének virágzó korszakáról tanúskodnak.

A legöregebb a Boldogságos Szűz Mária és Szent Adalbert oltára (1393), majd sorra következik Szent Jakab (1400), Szent Erzsébet (1402) az elhunyt hívek oltára (1412), Szent Katalin (1412), Szent Kristóf (1412), Szent Dorottya (1419), Szent Orsolya (1427), Szent Gergely (1434), Szent Balázs (1456) oltára.⁶² A templom bejáratánál egy nagy vaskarika lógott, hogy az üldözöttek, megfogva azt, megmeneküljenek. A székesegyház cintermében a Mindenszentek-kápolnája állott.

1514-ben Dózsa György a csanádi templomokat felégette s Csáki Miklós püspököt fejfel lefelé karóba húzatta. De az új püspök Csaholy Ferenc (1514-1526) csakhamar mindent újjáépíttetett. Sajnos, a törökök 1552-ben az egész várost újra

61 Az Erzsébet királyné nevéhez köthető építkezéseket Borovszky Samu VI. Kelemen pápa okleveleinek tanúsága alapján az 1340–1345. évekre tette. BOROVSZKY 1897. 87, 95. Ugyanerre a következtetésre jutott Juhász Kálmán is. JUHÁSZ 1946. 39–40, 45–46, 64–66. Továbbá feltételezte, hogy a templom felszentelésének és Szent Gellért ereklyéinek átvitelének ünnepségeit éppen Gellért vértanúságának háromszázadik évfordulóján (1346. szeptember 24.) tartották. JUHÁSZ 1946. 66. Jóllehet a nagyobbik Gellért legenda Erzsébet özvegy királyné csodás gyógyulása és a csanádi egyház azt követő felújítása időpontjaként az 1361. évet adja meg. SRH II. 506. Dávid Katalin ezt a legenda által közölt időpontot vette át. DÁVID 1974. 23. (GTP)

62 A középkori csanádi székesegyházból még további négy oltár ismeretes, úgymint Szent Mihály arkangyal, Szent György vértanú, a Szentkereszt és a Szentháromság oltára. JUHÁSZ 194. 87–88. Természetesen az oltárok okleveles említései nem tükrözik híven az alapítások sorrendjét. Egyedül a Keszi Balázs solymosi várnagy által alapított Szent Balázs vértanú oltárának alapítása ismert pontosan: 1456. május 31. Az alapítványt tartalmazó oklevél jelzete a Magyar Országos Levéltár Mohács előtti gyűjteményében: DL 15076. (GTP)

elpusztították, s a püspöki székesegyházat is lerombolták.⁶³ A török uralom idején a csanádi püspökök egyházmegyéjüket Szegedről kormányozták.⁶⁴ Az 1698-ban felszabadult csanádi püspökség székhelyét 1724-ben Temesvárra tették át.⁶⁵

A csanádi székesegyház a bánsági kereszténység ősi tűzhelye. Innen sugárzott e tájra az ősi áhítat. Történetének folyamán a vértanuk sorsában részesült: sokszor felgyújtották, megsemmisítették. De nemcsak a belőle kiáramló hit, hanem a kereszténység jelképe, Szent Gellért kőkoporsóján a bizánci kereszt is megmaradt. Minden látszólagos megsemmisülése ellenére is, az ősi katedrális ott áll láthatatlanul ősi helyén, mintegy kiégett csillag, mely energiáját szétárasztotta a szakrális térbe s most kiégve is tovább hirdeti a teremtes nagyságát, és a Teremtő dicsőségét. Küldetése szerint magát kiüresítette, mint a világ Megváltója. Szent Gellért egyházát nem csodálhatjuk ősi köveiben, mint a pompás dómokat, de megcsodáljuk a szellemét, mely oly színesen, oly sokrétűen ragyog.

A (temesvári) Szent György templom a XVIII. században feltárt alapjaiból ítélve, egy Árpád-kori kápolna helyén épült Róbert Károly idejében, ahol ma a „kis Bega” kereskedés van. A Róbert Károly-féle, a pápai tizedjegyzékben is említett templom arról nevezetes, hogy ebben szentelték fel és erősítették meg hivatalában 1323. január 21-én Csanád István választott egri püspököt.⁶⁶ A török időkben mecset lett. A felszabadulás után a jezsuitáknak adták át a mellette lévő területtel együtt, melyen négy török épület állott. Ezek helyén épült 1730-ban a jezsuiták missziós háza. A rend a lelkészi hivatal mellett 1725-től gimnáziumot is vezetett. A mecsetből épült templomot „ad Sanctam Mariam Serenam” címére szentelték fel, mert Temesvár ostromakor 1716-ban, mikor máshelyt vihar, itt az ostromlóknak kedvező, derült idő volt: ez elősegítette a keresztények győzelmét. A Szent György templom a dóm megépítése előtt székesegyház volt. A jezsuiták

63 Csanád városának és egyházának pusztulása, a Mohácsot követően kialakult polgárháborús helyzet miatt, már jóval 1552 előtt kezdetét vette. 1529 szeptemberében Török Bálint fosztotta ki a csanádi székesegyházat. BOROVSKY 1896. 167. Majd 1550 szeptemberében Petrovics Péter temesi főispán Cserepovics Miklós nevű, szintén rác, vezére ostromolta meg Csanádot. A rákok előbb a falakon kívüli várost, majd magát a várat is felégették. A több hetes ostrom alól végül a Fráter György által küldött és Varkocs Tamás váradi várparancsnok vezetésére bízott sereg mentette fel a védőket 1550 októberének közepén. BOROVSKY 1896. 180–182. Ami a törököket illeti, 1551. szeptember 28-án puska lövés nélkül, szabadelvonulást garantáló szerződés fejében adta át a részükre Csanádot a kis létszámú, magára maradt őrség. 1551. november 28. körül a magyarok visszafoglalták ugyan a várost, de Temesvár 1552. július 27-i eleste után nem sokkal ismét török kézre került Csanád. Ezt követően a magyaroknak csak 1595 és 1597 végén sikerült, hasonlóan rövid időszakra, felszabadítani a várost. A törökök a székesegyházat mecsetté alakították át, amelyet 1701-ben a várat – az 1699. évi karlócai békeszerződésben foglaltaknak megfelelően – puskaporral felrobbantó osztrák tisztek romboltak le, mivel azt tisztán török eredetűnek vélték. Ld. BOROVSKY 1896. 187–189., BOROVSKY 1897. 78–79, 88, 189., CSELEBI 1904. 6., CSELEBI 1908. 222. (GTP)

64 Ez a megállapítás csak az 1702 és 1724 közötti időszakra igaz. (GTP)

65 A csanádi püspökség területét valójában csak 1718-ban foglalták vissza. (GTP)

66 A szerző itt minden bizonnyal Telegdi Csanádra (*1280 k., †1349) gondolt, az Ajtonyt legyőző Csanád azon, talán leghíresebb, leszármazottjára, aki a váradi székeskáptalan éneklő- (1295), majd olvasókanonokja (1306), végül prépostja (1318–1322), emellett a királyi udvari kancellária vezetője volt, 1323-ban egri püspök, majd végül 1330-ban esztergomi érsek lett. Károly Róbert temetésén ő mondta a gyászbeszédet, I. Lajost pedig ő koronázta meg. Mint az új uralkodó egyik legbizalmasabb tanácsadója, 1343-ban és 1347-ben a király távollétében ő kormányozta az országot. Telegdi Csanád életpályájára ld. BUNYITAY 1883 II. 36–40., BOROVSKY 1896. 84–85., CSUKOVITS Enikő: Telegdi Csanád. In: KMTL 665., PETROVICS 1991, PETROVICS 2008. 78–83. 1323. január 21-én csak az egri püspöki székhelyben való megerősítése történt, felszentelésére csak két nappal később került sor. PETROVICS 2008. 83. (GTP)

1754-ben egy új templomot kezdtek építeni, de 1769-ben abba maradt az építés, a rendet pedig 1773-ban megszüntették. A templomot 1914-ben városrendezés miatt lebontották. Mint érdekes dokumentumot jegyezzük ide e templom három harangjának feliratát:

1. Dum pia Pleiades Virgo compescit ad Urbis,
Caesari inaccessae moenia sternit iter.
2. Dum colit in castris Myster Te Borgia ad aram,
Dedicat Eugenio haec Moenia Luna Duci.
3. Quam truculenta choros Superis invisa peremit,
Hoc iterum Emmanuel vivit in aere niger.

A temesvári Szent György egyház a kontinuitás jelképe: a török időkön átvezető lánc, amely összeköti a bánsági középkort a török megszálláson át a felszabadulás utáni barokk korszakkal. Ebből a katedrálisból indul ki a bánsági barokk szellem, mely magába olvasztotta a török idők miatt kiesett reneszánszot is, hogy egy sajátos bánsági stílust hozzon létre. A Csanádról örökölt Szent György-kultuszhoz, a török feletti barokkos ujjongáshoz egy sajátoságos temesvári motívum csatlakozott: az „ad Mariam Serenam” eszméje, melyben mint Dózsa halálánál a bánsági néphit természetfeletti megnyilvánulást látott, s ezzel a temesvári barokk áhítat sajátos szint nyert.

A török kiűzése után katonai kormányzat őrködött a rendre Temesváron. Szinte logikus következménye volt ennek, hogy lelkiélet vezetésére is Krisztus katonáit, a jezsuitákat telepítették ide. A katonai kormányzat alatt katonai fegyelemre volt szükség a lelkiéletben is. Ezt a fegyelmet ápolták a jezsuiták. A hadsereg pompaszeretete és a jezsuitáknak a testi életet is szem előtt tartó színes szertartása a barokk adottságait elmélyítette, s hozzájárult a sajátos bánsági barokk kialakulásához, amely nemcsak a pompás építkezésekben, hanem az áhítat gyakorlásában is megnyilvánult. S ez az áhítat a jezsuiták templomához, Szent György egyházához kötődött.

A török időkben Evlia Cselebi ittjártakor (1660) négy mecset volt a belvárosban, és öt a külvárosokban; mecset volt a bosnyák templom, a Szent Katalin és Szent György templom is.⁶⁷ Az átalakított templomokra felkerült a kegyetlenség jelképévé vált félhold. De a felszabadulás után a szenvedés és győzelem jele a kereszt visszakerült régi helyére, igazolva, hogy isteni erő irányítja nemcsak a világ fizikai, hanem történelmi rendjét is. A kilenc félhold után újra a kereszt fényre ragyogta be a székesegyházat, s a mocsarakba szorultak újra templomukba gyűlhetek hitük szabad megvallására. A félholdnak főleg nemzeti jellege van, a kereszt az isteni kegyelem, a lelki és testi zsarnokság feletti győzelem jelvénye. Krisztus keresztje a hűség és adott szó záloga, a félhold a békekötés után is többször próbálkozott a bánsági keresztények újbóli leigázásával: 1788 és 1791-ben újból felégette Krassó-Szőrény templomait. Ahogy nem tartották meg Losonczy Istvánnak adott szavukat 1552-ben, ugyanúgy megszegték a Savoyai Jenővel kötött szerződésüket is.

⁶⁷ CSELEBI 1904. 12–13. (GTP)

A barokk kor művészete megfelelt a Trienti zsinat utáni katolicizmus új szellemének, melynek terjesztője a Jézus Társaság volt. A templomok architektúrájának kiegészítője a szobrászati, festészeti dísz. A nagyméretű oltárokon nagy szobrok foglalnak helyet. A festészet a kupolára és a mennyezetre szorítkozik, mert a falakat oltárok és kápolnák foglalják el. Miként az építészet és a festészet is olasz eredetű volt. A török veszedelem után megindult gazdag építészeti tevékenység nagymértékben érvényesült Temesváron is. E művészet egyik legjelesebb mestere, a temesvári dóm tervezője, Fischer von Erlach.

A dóm építése VI. (magyar királyként III.) Károly fogadalma volt. Alapkövét Báró Adalbert von Falkenstein csanádi püspök, Mercy kormányzó közeli rokona tette le 1736-ban. Az építkezés a török háború miatt késett, ugyanis 1738-ban a török újból áttette a háború színhelyét Bánságba, s vele együtt jött a pestis. Falkenstein halála után (1739. szeptember 27.) utódai: Nicolaus Stanislavich (1740-1750) és gróf Anton Engel von Wagrein (1750-1777) alatt folyik az építés. (Mint érdekességet jegyezzük ide, hogy a templom padozatához Kelheim-ből hoztattak 3000 kockakövet.) A templom alaprajza kettős kereszt, amelyet III. Béla (1173-96) óta a csanádi püspökök címerükben viselnek.⁶⁸ A templom mérete 55x22 m. A front olyan magas, mint amilyen széles. A kupola hiányzik. Hatszögű befejező falánál a kriptához vezető előépület kapcsolódik. A falakon négyszögű elemek váltakoznak pilaszter párokkal. A várépítésnél is dolgozó Kaspar Dissel építész szem előtt tartotta a várépítésbe való struktúrát is. A mérnökei egyébként Karl Alexander Steinlein és Johann Theodor Kostka voltak. A munkát kezdetben Clemens Rossi kanonok és Franz Leopold Hernögger irányította. Dissel mellett, mint építőmester Johann Lechner kőműves mester dolgozott. A dóm oltárai ión oszlopok: a főoltáron a Szentháromság, mellette Borromei Károly és Szent Teréz szobrai (VI. [III.] Károly és Mária Terézia emlékére). A főoltár Szent György képét Michael Angelo Unterberger tiroli mester festette.⁶⁹ Belső berendezéseinek értékei közé tartozik a 24 mutációs, és 56 regiszteres orgonája. A dómot 1754 szept. 8-án szentelték fel. Gróf Perlas, az akkori közigazgatás elnöke, a dómról és felszenteléséről részletesen beszámolt Mária Teréziának.⁷⁰

Az új székesegyház a jezsuiták Szent György egyházának szellemében irányította a lelkiéletet a katona adminisztráció területén. Mint a bánsági katolicizmus kezdetén, az állam most is messzemenő segítséget nyújtott a bánsági katolicizmusnak. A török elleni harcokban nagy szerepe volt a katonaság hitének. Ezt szimbolizálja az új dóm is több jellegzetességével. Maga az építkezés az alacsony tornyokkal, a székesegyház emléktáblái, az istentisztelet katonás rendje, mind a keresztény áhítattal átjárt katonai szellemet sugározta. A dóm katonás jellege nyilvánult meg az 1848-as harcok idején is, amikor a város lakói ide menekültek az agyúadások elől.⁷¹

68 Ez az elképzelés kissé erőszakolt, mivel a csanádi püspökök – főként a középkoriak – címerei közül csak kevés ismert, és azokban sem található nyoma kettős keresztnek. (GTP)

69 Unterbergerre lásd: Roos 2010. 190-196, 226. A nevezett főoltárkép: Roos 2010. 193. (GTP)

70 Ld. Roos 2010. 184. (GTP)

71 Ld. SZEKERNYÉS 2005.

A LEROMBOLT TEMPLOMOK

Kunhalomnyi Puszta-templom hantmadara,
Sátram kontyán szél meg csóva viadala...
Csontra tekert hullá-drótok ragya-dala,
Felhő-barmok szügye-dere, égi dara...

Hiveimnek szekérhada messze zörög,
Minden handzsár, tör meg bicska belém törött...
Lóállkapocs citerál már arcom fölött,
Magam mondok imádságot magam fölött.

(Fehér Ferenc: Puszta-templom)

A bánági áhítatnak is vannak az emberi szabad gondolkodásból adódó nehéz kérdései. Egyike ezeknek az ellenségtől lerombolt szentegyházak kérdése. Csak a csanádi egyházmegyéből Borovszky Samu 292 helység 41 középkori templomának pusztulását említi, amelyeknek romjai, vagy már csak a nevük maradt meg.⁷²

Hogy nézheti el Isten, hogy nézhetik el az egyházak patrónusai a szentegyházak pusztítását, amely sok esetben nem is az ellenségtől, hanem saját hatalmaskodó uraktól vagy éppen a keresztény hívektől származott. Mivel e probléma nagyon szerteágazó, nehéz rá szintetikus feleletet adni. Mindezek ellenére mégis megkíséreljük a boncolgatását. A végső egyetemes ok bölcseleti és hittudományi magyarázatán kívül, amely szerint Isten megengedi a gonosztságot az emberi szabadság miatt, főleg az említett templomok pusztulásának sajátos okaira igyekszünk feleletet adni. De már most hangsúlyozzuk, hogy ezek mind beleolvadnak a Teremtő egyetemes akaratába. A vértanúság földrajzi eloszlásában világviszonylatban vannak egyes helyek, ahol különös hevességgel lép fel a keresztények üldözése ilyen pl. Róma, Kis-Ázsia (Nikodémia), Japán, Uganda. Jóllehet, hogy Bánágban nem volt kimondott keresztényüldözés, de a tatár és török pusztítás felért a keresztényüldözéssel. Isten kifürkészhetetlen akaratában zsenge áldozatot, primiciát akar, s az említett helyeken a kereszténység még zsenge volt. A bánági tatár és kun pusztítások az áldozatok e kategóriába tartoznak. Ehhez járul a Boldogságos Szűz Mária bánági patronátusából fakadó áldozat is. Eszerint ugyanis itt Bánágban is az összes templomi patronátusok a Boldogságos Szűz Máriára szálltak át. E népnek ezért Mária sorsában kellett részt vennie, az ő életét pedig a hét fájdalom jellemzi. Bánág sorsa tehát, hogy a vértanúk földjévé lett, ebből a patronátusból adódik, ezért itt a történelem folyamán a csapások egész láncolatot képeznek. A pusztítás látszólag radikális volt, de a zsenge áldozat gyökere megmaradt és újjáéledt. E romlás sajátsága a kiteljesedett sokszínű újjáéledés.

⁷² Csanád vármegyében állt 292 helység, nem pedig a hatszor akkora területű Csanád egyházmegyében. Ld. BOROVSZKY 1897. I. (GTP)

Mindezek ellenére, ha a lerombolt, elhagyott templomokra gondolunk önkéntelenül is felmerül bennünk a további kérdés: és hol maradt a lerombolt templomok patrónusainak a segítségével; mondhatjuk-e vajon, hogy elhagyták templomukat, híveiket. Ha meggondoljuk minden időben volt lelki elhagyatottság, megpróbáltatás. Ennek a jelenségnek az értelme az említett üdvrendhez tartozik. A megpróbáltatás, az elhagyatottság, a szenvedés a nagy misztikusokat sem kerülte el. Az ő életük igazolja, hogy mindez az isteni gondviselés misztériumára tartozik. Az egyéni és nemzeti tragédiákat a mélységükbe kell elemezni. Krisztus eredményes munkára, a mélyre küldi apostolait (Lk 5,4). S ha természetfeletti szempontból vizsgáljuk a tatár és török pusztítást, annak mélyebb értelmére bukkanunk. Mert íme, e pusztulás láttán Árpád-házi Szent Margit önsanyargatásba kezd. A bűn tehát olyan nagy sérelem, amelyért ártatlanoknak kell vezekelni.

De ezek a csapások ráébresztették a keresztényeket az összefogásra és erélyes cselekvésre is. Csak így tudták legyőzni az ellenséget. A csapásokban tehát a patrónusok nem hagyták magára a népet, hanem rávezették őket az elfelejtett keresztény kötelelességekre: a *penitenciára*, a *communio sanctorumra*, a *megbékélésre* (treuga Dei) és a *keresztény összefogásra* (keresztesek).

AZ ELPUSZTULT SZENTEGYHÁZAK

A középkorban a csanádi egyházmegyében 25, az esztergomiban 18, Kalocsán⁷³ 16, Erdélyben 6 monostor volt.⁷⁴ A Maros mentén csak Szőregtől Bulcsig 17 monostort tartunk számon.⁷⁵ Ezeket részben a tatárok, részben a törökök pusztították el. Szomorú romok és értékes iratok őrzik e monostorok és templomok emlékeit, amelyek még e maradványokban is impozáns képet nyújtanak a középkori áhítatról. Egy-egy monostorrom nemcsak a saját történelmét, hanem nálánál régebbi építmények emlékét is őrzi. A bulcsi monostor pl. amely egy római castrumra épült egy évezred történelmét zárja magába. A Zsombolyától nyugatra lévő Galád monostort várrá építették át s így egy világi épület őrzi a szent falak emlékét. Az egykori monostorok és szentegyházak romjai itt jobban pusztultak, mint bárhol, mert az új telepések szívesen építkeztek belőlük. S bár őket különösebb szálak nem fűzték e romokhoz a kövekkel együtt öntudatlanul is beleépítették házaikba e vidék egykori híveinek áhítatát. De soknak közülük megmaradt a rendeltetési és eszmei kontinuitása is, azaz romjaikból újra templom vagy kolostor épült.

Az 1868-as városi újjáépítéssel kapcsolatos ásatáskor Csanádon megtalálták Szent Gellért bizánci templomának alapjait.⁷⁶ Glogovácon a mai plébánia templom mögött a múlt században még látható volt a biszeri apátság román stílusú templomának a romja, melyet annak idején Bonnaz Sándor püspök korláttal vett körül.⁷⁷ Maroseperjes bencés monostor romjai ma is láthatók. Az 1552-ben a töröktől felégetett bulcsi monostor romjait 1871-ben hordták szét. A múlt században végzett ásatáskor az orosz-lámosi bencés (eredetileg bazilita) monostor alapfalaira akadtak. Juhász Kálmán szerint az egresi görög keleti templom az egresi cisztercita apátság egykori területén és köveiből épült. A rahoncai cisztercita kolostor

73 Helyesebben: bács-kalocsaiban (GTP)

74 Székely László ezen állítása módosításra szorul, ti. F. Romhányi katalógusa (F. ROMHÁNYI 2000) – ami viszonylag jól tükrözi a kutatás jelenlegi állását – szerint a középkori csanádi egyházmegyében összesen 42–45 rendház volt. Az esztergomi főegyházmegyében 56–58, a szebeni prépostsággal és a brassói dékánssággal együtt 69–71, a bács-kalocsai főegyházmegyében 36–39, míg az erdélyi egyházmegyében 55–56 kolostor volt. A szűken értelmezett monostorokból, azaz monasztikus rendházból 31 volt a csanádi egyházmegyében, az esztergomiban 35 (a szebeni prépostsággal és a brassói dékánssággal együtt 40), a bács-kalocsai 25–28, míg az erdélyiben 20–21. Bár Székely László szóhasználatából kiindulva nem lehet a monostor szó szűkebb értelemben vett használatára következtetni. (GTP)

75 Ez a szám az előbbi adattár szerint valamivel több, 18–20 volt. (GTP)

76 A szerző itt valószínűleg a Keresztelő Szent János bazilita monostora gondolt. (GTP)

77 Itt téved Székely László. Glogovácon (Óthalom, Vladimirescu) a kutatás mai állása szerint az orodi prépostság romjai állnak. Biszere vagy Bizere helyét Szépfalu (Schöndorf) mellett, a falutól ÉK-re a Maros holtága által alkotott szigeten mondják, ahol még látható volt a téglából épült monostor csekély maradványa. Katlex, GyÖRFFY 1963. Erre lásd még: MOLNÁR 1873. (GTP)

helyén ma a bezdini (Munár) szerb kolostor áll.⁷⁸ Az ittebei bencés monostor romjai máig láthatók. A Csanád-nemzetség Kanizsa-monostora a ma is „Monostor” nevű dűlőn lehetett. Kemece cisztercita-monostor templomának tornyát Heinrich Mátyás ásatta ki.⁷⁹ Juhász Kálmán a romokat még két méteresnek mondja. Izsó és Hódos monostoroknak, melyeket a tatárjáráskor romboltak le, nyomuk sincs már. Sárvár-monostor templomának romjait Szentkláray Jenő ásatta ki.

Az elpusztult templomok emlékei tárgyiak és szellemiek (hagyományok) lehetnek. Az emléktárgyak közül a következőkről tudunk:

Mikor 1871-ben a bulcsi apátság régi templomát lebontották, szentélyében megtalálták az egykori kolostor harangját, melyet 1468-ban Domokos bulcsi apát Szent Mihály tiszteletére öntetett. A nevezetes harangot Bonnáz Sándor csanádi püspök a temesvári szemináriumnak, majd 1873-ban a budapesti múzeumnak ajándékozta.

Ismeretes az 1899. évi nagyszentmiklósi lelet is, amelynek egyes darabjai az ősi keresztény áhítatról tanúskodnak:

- a 3. és 4. számú aranykorsón sűrűn láthatjuk a kereszt motívumát (a keresztetek egész mezőket töltenek meg);
- a 8. számú tojásdad alakú csésze fogantyújának hosszában öt kereszttel ékesített felirat a vízszentelés bizánci szövegét őrizte meg: „Vízzel vezess Uram az örökéletre!”;
- a 9.(szóköz)és 10. számú két lapos és kerek tálca középső mezőjén egyenlőszárú kereszt van. A középső kör keretébe Krisztus monogrammal kezdődő görög feliratot olvashatunk. A keresztnek a P. betűvel való egyesítése a Krisztus monogram legkésőbbi formája;
- a 21. számú kerek csészén a görög felirat kereszttel kezdődik. Ezt a szokást a nyugati és keleti világ az egész középkoron át követte.

Az 1868-as csanádi ásatáskor előkerült Szent Gellért bizánci kereszties kőkoporsója, melyben utódja, Mór apát temette el a vértanú szentet 1053-ban.⁸⁰ Ebben pihent Szent Gellért az 1241-es tatárjárásig. A kőkoporsót ma a csanádi templom-

78 F. ROMHÁNYI 2000. 55. szerint: Talán bencés apátság. A Szt. Mihály tiszteletére szentelt monostor egyházát említik 1232-ben és 1233-ban. A beregi egyezményben 4000 kőst kapott. 1239 körül hiteleshelyi tevékenységet végzett, ennek kapcsán említik Ádám perjelt és a konventet. A tatárjáráskor pusztulhatott el, a pápai tizedjegyzékben már csak plébániaként szerepel. GYÖRFFY 1963. 845, 868., KARÁCSONYI 1892., KARÁCSONYI 1905. 83–84., 87–88., RUSU 2000 217. A 19–20. század fordulóján két nagy történész, Borovszky Samu és Karácsonyi János is ciszterrendűnek nyilvánította a rahoncai monostort. (KARÁCSONYI 1905. 87–88., BOROVSKY 1897. 518.) Ám ezt a feltevést cáfolja az a körülmény, hogy a monostor védőszentje nem Szűz Mária, amint azt a ciszter regula megszabta, hanem Szent Mihály volt, továbbá hogy a ciszterek monostoraikat egymástól távol építették, márpedig Rahonca túl közel feküdt Egreshez. E nyomos érvek alapján Hervay és Lotz sem veszi Rahoncát cisztercinek. LOTZ 1991. 34., 41. (GTP)

79 A kutatás mai állása szerint a monostor ismeretlen (talán bencés) rendű. Ld. F. ROMHÁNYI 2000. 35., DÁVID 1974. 55., JUHÁSZ 1927. 195–198., SÁCARÁ 1974., MAROSI 1996. 137. Dávid Katalin szerint az 1920-as évek végén ott feltárást végző Heinrich gátbiztos keresztneve Miklós volt. DÁVID 1974. 55. (GTP)

80 Székely László itt átvette Karácsonyi János azon tévedését, miszerint Mór lett volna a csanádi Mária-monostornak Szent Gellért által kinevezett első apátja, holott e tévedést Juhász Kálmán már 1930-ban tisztázta. KARÁCSONYI 1925. 117., JUHÁSZ 1930a 87. (21. sz. jegyzet). Valójában Fülöp volt ekkor a csanádi bencés apát. SRH II. 503., BOROVSKY 1897. 74., JUHÁSZ 1930a 85; LOTZ 1991. 32. (GTP)

ban őrzik. Ugyancsak az ősi templom emlékét őrzi egy szenteltvíztartó és egy kőkereszt. A sárvári monostorból a nagy templomkulcs és egy feszületrész maradt meg, amelyet gróf Serényi [János] bükkfalvi (Bukovati) lakos a temesvári múzeumnak adományozott. Ezek az emlékek jelképekké váltak: egyik az ősi áhítat, másik az egyházi szervezet és hatalom jelképe. A rohonci monostornak, mint hiteles helynek (*locus credibilis*) a pecsétje is megmaradt a következő felirattal: „Sig...Hon...azaz:Sigillum conventus de Rohonca”; mezejében egy szárnyas angyal van. Pordánymonostor Porgány (a középkori nevén Pordány [GTP]) falu helyén a Csanád-nemzetiség monostora volt. A kunok 1280-as dúlásakor mehetett tönkre. Emléke Juhász Kálmán szerint a Francesco Grisellini térképen (1776) szereplő keresztúri torony lehet. Temesvárról Benedek csanádi püspök idejében épült Szent György és Szent Egyed templomáról tudunk. Ez utóbbról feljegyezték, hogy plébánosa Johannes volt és hogy 1402. július 1-én a Szentszék megbízta az aradi prépostot, hogy Temesvári Miklós egri kanonoknak adja át a temesvári Szent Egyed plébániát. Emlékirataiban Szerémi György (1490-1548) Temesvári Gergely Jakabot, mint a temesvári Szent Egyed egyház plébánosát említi, akiből aradi kanonok lett.⁸¹

Egyes romokhoz és emlékekhez a hívek mondákat, regéket fűztek, de Bánságban kevés szájhagyomány maradt meg, mert a hagyomány hordozóit az ellenség elpusztította vagy szétszélesztette. Ezért erre is áll Kiss Bálintnak a mondása, hogy „Kedves a setétben a csekély világosság is!” Ide jegyezzük hát mi is azt a csekély hagyományt, melyet a történelem feljegyzett az ősi szentegyházakról.

A csanádi egyház alapítása legendás múltba gyökerezik. Csanád vezér a pogány⁸² Ajtonnyal vívott ütközetben először meghátrált, álmában azonban egy oroszlán a csata folytatására bátorította. Az érdekes álom hatására Csanád elhatározta a harc folytatását s egyben fogadalmat tett arra, hogy győzelem estén Szent György tiszteletére Ajtony fővárosában egy templomot épít.⁸³ Vitézei „Kyrie eleison” kiáltással megrohanják Ajtony csapatát s győzelmet aratnak felette. Az elesetteket a csanádi Szent János monostor mellett temetik el. Utána Csanád a Szentiván-egyház görögkeleti apátját a csodás álom színhelyére viszi s meghagyja neki, hogy ott Szent György tiszteletére egy templomot és kolostort építsen,

81 *Epistola de perditione Regni Hungarorum* (kiadta Wenzel Gusztáv *Monum. Hung. Hist. Scriptores I.* Pest, 1857.); *Magyarország romlásáról* (Erdélyi László fordítását átdolgozta Juhász László, a bevezetést és jegyzeteket írta Székely György. M. Helikon: Budapest, 1961.) (GTP)

82 A nagyobb Gellért-legendá tudósítása szerint Ajtony 1002-ben megkeresztelkedett, így kereszténynek tekinthető, jóllehet a Legenda szerint továbbra is pogány életvitelt folytatott. SRH II. 489., DÁVID 1974. 12–13., Lotz 1991. 30. (GTP)

83 Nem Ajtony székhelyén, hanem a Szent Györgyhöz intézett imádsága helyén, ahol a földön térdelt. SRH II. 491. *Votumque vovit, ut si adversarii victor existeret, in loco orationis, quo genua flexerat in terra, in honore eius monasterium edificaret.* (GTP)

melyet a csodás álom emlékére Oroszlánosnak nevezzen.⁸⁴ (E monostor a mai Oroszlámos és Óbéba között Majdán falu helyén állt.)⁸⁵ A templom felszentelését 1030-ban nagy ünnepélyességgel végezték, a Csanádról a görögkeleti szerzeteseket ide telepítették, helyükbe pedig Csanádra bencések kerültek. E monostor sokáig a Csanád-nemzetség temetkezési helye volt. Később az elpusztult kolostor helyén a Boldogságos Szűz Mária tiszteletére egy új templom épült.

Marosvárról Galádmezejére húzódott G(a)lad-nemzetség egyik utódja Nagy-kikinda és Basahíd között építette a bencések galádi monostorát. A néphagyomány szerint az elpusztult kolostor helyén a kikindai-basaúton a múlt században egy csárda épült, amelyet később laktanyának használtak.

A múlt század végén a Maros bal partján S(z)árafalvától egy mérföldre lévő egykori uradalmi erdőben egy pinceomladékot találtak, amely a hagyomány szerint monostor volt. Juhász Kálmán szerint valószínű, hogy a Csanád és Egres között fekvő Kemecse-monostorról van szó, amelyet II. Endre idejében (1205-35) francia mesterek építettek, de a kunok rövidesen felégették. A monda az itt talált csontokat a kunokkal vívott csata maradványának tartja.

A csanádi egyházmegyében a királyok temetkezésével kapcsolatban több népmonda fűződik az egykori monostorok romjaihoz. Egyike ezeknek a Boldogságos Szűz Mária tiszteletére III. Béla által alapított egresi monostorról szól. (A ma is fennálló Egresről első adatunk 1179-ből való). Ehhez a monostorhoz a királyok is szívesen ellátogattak II. Endre (1205-35) és második felesége Jolánta is gyakran tartózkodott itt. Kívánságuk szerint mindketten itt temetkeztek. A királyt 1235. szeptember 21-én temették, de szívét óhaja szerint bebalzsamozva Nagyváradon Szent László sírja mellé helyezték. Rómer Floris feljegyzése szerint az egresi népmonda úgy tartja, hogy a királyt hármaskoporsóba (arany, ezüst, réz) temették el Egresen.

Az aradi prépostságot 1135-ben II. Vak Béla (1131-1141) alapította és a nyugvó helyének szánta. A néphagyomány szerint Béla király az Arad megyei mikelakai erdőben kövekkel kirakott sírban nyugszik.

A nevezetes bulcsi Szent Mihály harangról azt regélik, hogy amikor Mátyás király a solymosi erdőben vadászatot, ennek a hangjára abbahagyta a vadászatot, s ebédelni ment. Mivel e harangnak öblös hangja volt a nép „bulcsi bikának” nevezte.

84 Több szempontból is pontosításra szorul a szerző e mondata Szent Gellért püspök nagyobbik legendája alapján. Ugyanis a marosvári görög szerzetesek monostorának patrónusát mindig Keresztelő Szent Jánosnak mondja a Legenda és sohasem használja Szent János nevének szláv változatát, az Ivánt. Az oroszlánosi Szent György monostort pedig nem a görög szerzetesek, hanem Csanád ispán építette, mint ahogy magát a helyet is ő nevezte el Oroszlánosnak, az álmában megjelent oroszlán emlékére. SRH II. 492: *Post hec veniens Chanadinus ad locum, ubi leonem in sompnis viderat, in honore beati Georgii martiris monasterium edificavit introducens illuc memoratos Grecos monachos de monasterio beati Iohannis Baptiste una cum abbate.* (GTP)

85 DÁVID 1974. 18.

A mai Varadia-tól északkeletre egy dombon a XIX. század elején meg egy kápolna állt, amely régen monostor volt. 1776-ban az itteni főesperes a következő néphagyományt mesélte róla: A keresztény római gyarmatosok imádságaikat e domb egyik barlangjában végezték. Miután mind áttértek a keresztény vallásra, e helyen egy monostort alapítottak, s nagy kiterjedésű birtokokkal látták el, de Soliman-Amarat-Osman kirabolta, lerombolta. Ezután kétszáz évig, Bánság felszabadításáig romokban hevert. 1754-ben aztán újjáépítették és 1773-ban Nagybaldogasszony tiszteletére felszentelték. 1800-ban még egy szerzetes gondozta. A kápolnát 1836-39-ben újból renoválták. Később a Baich család tulajdonába került, akik sírboltnak használták. Ez a monostor egyébként az ősi Érsomlyó monostora lehetett, ikertestvére a Mezősomlyóinak (Kisszemlak mellett), mely ma „szegény monostor” néven ismeretes.

A TEMPLOMI ÁHÍTAT

A Bánságban a kereszténységet a IV. században Miklós és Nicetas keleti szertartású püspök hozta be, de a népvándorlás alatt a hívők száma megfogyatkozott. A X. század negyedik évtizedében Gellért püspöknek másodszor kellett behoznia a kereszténységet, ezúttal a nyugati szertartás szerint. Ekkor a nép egy része még véres áldozatokat mutatott be a pogány isteneknek. A mágusok és varázslók a pogányság újjáéledését hirdették. Ezért Szent Lászlónak újból rendelettel kellett megtiltania a kutaknál, fáknál, forrásoknál, köveknél történő pogány ökördöztetéseket. De még Kálmán királynak (1095-1116) is fel kellett emelnie a szavát a pogányság ellen.

Az egész romanizmus korában a megdicsőült Krisztusnak, a dicső királynak, az ítélő Bírónak s a pogányságon diadalmaskodó kereszténységnek az eszméje foglalkoztatta a híveket s az egyházművészetet. A szenvedő Krisztusnak, a megfeszített, bűneinkért kínos halált halt Megváltónak a képe inkább a szigorú gótikus stílus idejét jellemezte. Ezt láthatjuk a feszületeken is e két korszakban. A román stílus korában Krisztus testét hosszú ruha fedi s Jézus a kereszten is derülten néz – néhol még mosolyog is – hogy kifejezze: Íme az Istenember legyőzte a testi halált is. A csúcsíves korban a feszület a nagy szenvedés kifejezésére törekszik. A román stílus idején a *Biblia pauperum* egyik legnépszerűbb jelenete volt az oroszánt legyőző Sámson, a győzedelmes Krisztus előképe, akit imigyen örökítenek meg a feliratok:

Est Samson fortis, qui rupit vincula mortis.

Instar Samsonis, frangit Deus ossa leonis.

Dum Sathana stravit, Chr[istus] regul[um] jugulavit.⁸⁶

A középkori áhítat legszebb formája, mely a freskóknak is kedvenc témája „Krisztus égi miséje” melyben hat angyal tartja a füstölőt, misekönyvet, egy tányéron a két kannácskát, kelyhet, paténát és ostyát; hat angyal tartja a napot, holdat, az utolsó ítélet szimbólumát: a mérleget, a királyi jelvényt, a földgömböt, kormánybotot, egy keresztet. Ezek a jelvények a miséző Krisztus istenségét jelzik. Az „égi miséhez” tartozik az ostyával való áldoztatás is, mely szintén jellegzetes román kori elképzelés. A középkori áhítatot a miseruhák (vállkendő, alba, a cingulussal átkötött tunicella, magas felálló gallérral) és a sajátos áldásosztás is elmélyítette, mely a két kéznek kifelé fordított tenyerével történt.

86 A canterbury székesegyház festett üvegablakinak szövegéből.

A középkorban a püspöki székhelyen mindent a püspök végzett a kántorkanonok (énekítő kanonok) (és) dómfőesperes⁸⁷ segítségével. 1275-95-ben azonban Gregor vagy Antos püspök alatt a püspöki székesegyház megszűnt plébániai templom lenni s egy külön plébániai templomot építettek.⁸⁸

A szentmisén mindenkinek részt kellett vennie (aki nem ment misére attól elvettek valami tárgyat, vagy pénzbüntetést róttak rá). Vasár- és ünnepnap csak a tűzfelügyelő maradhatott otthon. Ha rossz idő volt, egy képviselő vitte a gyertyákat és a három kenyeret. Mindezt az ispán ellenőrizte. Ha valaki a templomban beszélgetett, a templom udvarában levágták a haját, megvesszőzték, az előkelőket kiűzték a templomból. A mise alatt a földön ültek, térdeltek vagy botra támaszkodtak. Az idegen papok beszédét lefordították (Szent Gellértét is). Alámerítéssel kereszteltek, az 1114. évi zsinat rendelete szerint évente háromszor gyóntak. A katekézisben a Szentháromság, megtestesülés hét szentségét tanították.

A középkor áhítatának a középpontjában tehát hitünk nagy igazságai álltak. Az áhítatot az áldozathozatal szükségességének tudata jellemezte. S egyetemes jellegű volt, mert az egész egyházközség bekapcsolódott. Az áldozathozatal egyéni aszkézisben nyilvánult meg, amennyiben sokhelyt fáradságos utakat kellett megtenni, hogy a templomi istentiszteleteken részt vehessenek és felajánlásokkal (oblatio) a gyertya, vászon, törülköző, kenyér, csirke, bárány, pénzadományaikkal anyagi javaiknak egy részét [az egyháznak átadják].

1552 után a török időkben a nádásokba bújtak s ott keresték fel őket a cseri (szürke) barátok, akiket megtűrték a törökök és a nádásban felállított „talpakon” miséztek, kereszteltek. Ilyen körülmények között megható ereje volt az ősi énekeknek, mint amilyen a „Boldogasszony Anyánk” (XVIII. század eleje) és az „Angyaloknak nagyságos Asszonya” (1508).⁸⁹ A török uralom idején a veszély elmúlásáért könyörögtek, s ha a középkort az áldozathozatal jellemezte, melyre Pázmány Péter így emlékszik: „Oh áldott üdők, melyekben a keresztyénség sengéje minden javait és gazdaságait az apostolok lábaihoz hordotta, hogy a szegények tápláltságának!” – akkor ezt a korszakot még inkább nevezhetjük az áldozathozatal idejének, amelyben a hívek az aszkézist egészen az önfeláldozásig gyakorolták.

1717-ben a csanádi sematizmus szerint a csanádi egyházmegyében 50 hívő és nyolc paróchia volt. A török hódoltság után a keresztyéniséget újra kellett hozni Bánságba. A jezsuiták naplója szerint Temesváron 166 évi szünet után újra megkezdődhetett a szentmise rendszeres bemutatása. 1718. október 12-én gyászmisét tartottak az ostromban elhunytakért. Október 18-án minden évben hálaadó szentmisét tartottak a felszabadulásért. A barokk korszak áhítatát a felszabadító

87 dómfőesperes (=székesegyházi főesperes=kisprépost GTP)

88 A középkori Csanád két plébánia templomáról tudósító írott forrás csak jóval későbből, az 1399. és az 1412. évből maradt ránk. Ld. BOROVSKY 1897. 96. Ami az említett püspököket illeti, mind Borovszky, mind pedig Juhász következetesen Gergely és Antal névvel illeti őket, csanádi főpásztori méltóságuk idejeként pedig 1275–1291 és 1298–1307 adják meg. Ld. BOROVSKY 1896. 351–352., JUHÁSZ 1933. 16–37. Valószínűleg itt is a régebbi szakirodalomban szereplő névalakokat vette át Székely. Ld. a Hédervári Saul püspökre vonatkozó jegyzetet a jelenlegi 41. oldalon! (GTP)

89 Az *Angyaloknak nagyságos asszonya* a legrégebb magyar nyelvű Mária-énekünk. Dallam 16. század eleji. A *Boldogasszony Anyánk* kezdetű ének Soszna Demeter gyűjtéséből való (1714), dallama 17. századi.

hősökről való megemlékezés és a hálaadás jellemezte. A barokk időkben nemcsak a templom stílusában nyilvánult meg a pompakedv, hanem a szertartásokban, a templomi ájtatosságokban is. Ebben az időben a bánsági templomokban is új ájtatosságokat vezettek be. Jézus nevének ünnepét 1721-ben VI. (III.) Károly kérésére, a dicsértessékkal való köszönést Sziénai Szent Bernát⁹⁰ kezdeményezésére XIII. Ince pápa rendelte el. A kereszttűjárás ájtatosságát 1686-ban XI. Ince pápa fogadta el és XIV. Benedek 1742-ben megengedte a felállítását.⁹¹ Az első kereszttűt Zombolyán 1766-ban állították fel. A német telepesek sok szenténeket hoztak magukkal nyugatról.⁹² A jezsuiták templomába Rékásról, Újpécscről, Gyarmatáról, Neudorfról jöttek a búcsúsok. Ilyenkor magyar, német, szláv szentbeszédeket tartottak. A búcsúk alkalmával sokan gyóntak és sokan áttértek a katolikus vallásra.

90 Sziénai Szent Bernát/Bernardin (1380-1444) minorita szerzetes, Jézus Krisztus nevének nagy tisztelője. KatLex I. 781-782. A köszönről lásd még: KatLex II. 614.

91 A kereszttű és a kereszttűi ájtatosság hosszú történetében XIV. Benedek pápa (úr. 1740-1758) állíttatta a kereszttűt a római colosseumban. KatLex VI. 662-663.

92 Ezekből adott ki egy válogatást Franz Metz. METZ 2011.

A SZENTEGYHÁZAK SZOLGÁI

Az áhítat végső fokon nem a szentegyházak, katedrálisok stílusából fakad, hanem az egyházban működő Lélek tevékenységéből: amiként a természetben, az egyházak sokféle stílusában is a Szentlélek munkája nyilvánul meg a szentegyházak szolgái által. A stílus a szentlélek műve s a belőle fakadó áhítat is tőle származik. A stílusokat isten szolgái alkották: keletkezésük egy-egy szerzetesrendhez fűződik; a közösség szolgái tudnak stílust teremteni, mert a pütkösi Lélek működik bennük. Amiként a Lélek építi a templomokat, a Lélek tartja is épen őket: nélküle a szentegyház hamar elpusztul. A templomot beszédessé, életteljessé Isten szolgái teszik, akiknek emlékét sokhelyt a szentegyházak faragványai őrzik, miként az aracsi leleten látható.

A szentegyházak szolgái a Lélek korszakainak képviselői: a középkor papjai, templomépítők, a pogányságot irtók, a hitet, a vallási ismereteket katekizálók, a népet mezőgazdaságra, iparra tanítók; a török idők papjai, harcos katonák (Csaholy), missziós papok (cséri barátok), és visszatérítők (jezsuiták) voltak; a barokk korszakban a Szentlélek szertartásokat, ájtatosságokat alkotókká tette őket; az újkor papjai múlta emlékezők (történészek), az emberi elme tévelygései (racionalizmus) ellen harcolók és újra templomépítők voltak.

Isten szolgái a népből kerültek ki, őket leginkább népies nevükről ismerjük: a bencéseket fekete barátoknak (monachi negri), a cisztercitákat fehér barátoknak, a villermitákat karingeseknek, az obszerváns ferenceseket cséri (szürke) barátoknak hívják. Ezek a papok nem univerzális vagy különleges (feudális, úri) papok, hanem a nép lelkipásztorai, akik népi módon, népiesen szolgáltatták ki a szentségeket (a török időkben a nádásban cölöpökre épített állványokon vagy tutajon). A népet földművelésre, rizs termesztésre, mesterségekre: selyemszövésre (Rossi kanonok), bőrcserzésre (Barun apát); megörökítették a nép szellemi értékeit is: az anyakönyvekbe feljegyezték a község helyneveit (Paschinger), összegyűjtötték az egyházmegye hagyományait (Kálmány Lajos),⁹³ egyházközségi monográfiákat írtak, ismertették az egyházmegye népeit (Berecz Imre).⁹⁴

A középkor papjai

A bencések. Az első időkben, amint III. Béla oklevele (1177) és a Maros menti monostorok (Biszere, Hodos, Maroseperjes) romjai mutatják, a Bánságban bencések tevékenykedtek. A csanádi, oroszlámosi, aracsi bencések a nyugati egyház alapjait

93 Kálmány Lajos (1852-1919) római katolikus pap, folklorista. A Temesköz és Szeged népköltészetének kutatója. Főbb munkái: *Koszorúk az Alföld vad virágaiból I-II.* Arad, 1877-1878., *Szeged népe I-III.* Arad, 1881-1882, Szeged, 1991., *Hagyományok I-II.* Vác, 1914, Szeged, 1914.

94 BEREZ 1860. Berecz Imre (Újbessenyő, Temes vm. 1825 - Magyarszentmárton, Torontál vm. 1866) plébános. A temesvári szemináriumban Munkakört alapított a magyar irodalom művelése céljából. KatLex I. 762.

rakták le, de megtanították a népet földművelésre, gyümölcsstermelésre is és a vadlovak legelőjét kalászos rónasággá alakították. Ők kezdeményezték az ipart, a művészetet, s a tudományt is. Egyik jelentős kolostoruk az ittebei (Magyarittebe, az egykori Torontál vármegyében, Zombolyától délre) volt (a magaslat, ahol a monostor állott még látható). Mint érdekes eseményt jegyezték fel róla, hogy mikor II. Endre (1205-35) a keresztes hadjáratok céljára a templomi szereket elvette. A szerzetesek, hogy megmentsek a templom kincseit, pénzt verettek belőle. Mivel Dezső csanádi püspök ezért meg akarta büntetni őket, otthagyták a kolostort. A püspök ekkor világi káptalant és prépostságot szervezett itt, de a tatárjárás ezt is elpusztította.⁹⁵

A bánsági áhítat megteremtői is a bencések voltak. A rend tagja Szent Gellért Velencében 982-ben született. Betegsége miatt atyja szerzetbe adta. Bencés apát lett és a Szentföldre akart menni, de a vihar megakadályozta. Akkor Rasina apát, egykori iskolatársa tanácsára Magyarországra jön vele. Pécsről, ahol beszédeket tartott Székesfehérvárra ment. Itt 1015-től 1023-ig Szent István nyolc éves fiát tanította. Ugyanakkor a Szentszék Marosvár püspökévé nevezi ki, később a Bakony mélyére, a béli apátságba vonul. Itt írta jeles műveit a *Deliberatio supra hymnum trium puerorum*ot, a *De divino patrimonio* és a Zsidókhöz írt levél kommentárját.⁹⁶ Hét évi itt tartózkodás után Esztergomba megy. Szangvinikus és kolerikus volt: amikor egyszer kocsisát megostoroztatta, utána bocsánatot kért tőle. Ciliciumot viselt. Szent László kérésére 1083-ban VII. Gergely pápa Szent Istvánnal és Szent Imrével együtt Gellértet is szentté avatta. 1046. szeptember 24-én, amidőn híveinek ügyében buzgólkodott, szenvedett vértanúságot. A budapesti belvárosi templomban temették el.⁹⁷ Hét évig pihent itt. I. Endre idejében aztán Mór püspök, Gellért utódja, 1053-ban püspöki székhelyére, Csanádra vitte, s ott temette el kőkoporsóban, melybe beletette szerzetesi ruháját, teveszőr gallérját és azt a követ is, amellyel a fejét összezúzták, a vasövet, az ostort, melyekkel sanyargatta magát és egy edényt a szent vérével. Itt pihent a tatárjárásig, amikor a tatárok elpusztították a csanádi templomot is, de kőkoporsója megmaradt és az újjáépített főoltár alá került. A kő, amivel fejét összezúzták oltárkő lett. Így beszéli el ezt a XIV. században írt Képes Krónika. De 1304-ben a szent testét megcsonkították. Vencel cseh király (1301-04) betörésekor ugyanis a cseh papok két csontját Prágába vitték. Szent Gellért kőkoporsóját később a Nagy Lajos anyja által átépített székesegyházba, egy márványoltár aljába építették be, a csontok egy részét pedig arany-ezüst ereklyeszekrényben az oltár fölé tették. A bizánci keresztes, 1053-ból származó kőkoporsót a csanádi apátság kriptájában az 1868-as ásatáskor találták meg. Szent Gellért ereklyéinek egy része Muranoba (Olaszország) és Velencébe került a Szent Iván és Szent Donát templomokba. A Dózsa-lázadáskor a csanádi

95 JUHÁSZ 1930a 145–150. (GTP)

96 Vö. SRH. II. 488–489.

97 Székely László átveszi a magyar szakirodalom tévedését, holott már Rupp Jakab tisztázta, hogy ez a templom a mai Gellért-hegy északi tövében álló Boldogasszony-kápolna volt. Rupp 1868. 90-91.

ereklyéknek nyoma veszett.⁹⁸ A muranoi ereklyék azonban megmaradtak: ezeknek egy részét Szent Gellért rokonainak, a Sagredo patricius családnak adományozták. A család az ereklyéket a velencei Szentháromság oltárán, majd egy sírkápolnába helyezte el. A XVIII. században innen apróbb ereklyék Bolognába kerültek. A Sagredo sírkápolnájában lévő ereklyéket (Szent Gellért ágyékcsontiját) Scitovszky József hercegprímás visszaszerezte s az esztergomi bazilikába helyezte el. Ebből kapott egy részecskét a temesvári, a győri, a székesfehérvári dóm és a budapesti papnevelő intézet kápolnája.⁹⁹

A ciszterciták. A cisztercitákat¹⁰⁰ szintén III. Béla hozta az országba. Az első felesége (Antiochiai Anna) révén ugyanis rokoni kötelékek fűzték Franciaországhoz. A ciszterciták rendjét 1099-ben Szent Benedek rendjéből Szent Bernát alapította. III. Béla Egresre (a ma is fennálló Egres helyén) 1179-ben a franciaországi Pontignyből telepítette őket. A ciszterciták sok segítő testvért tartottak, földet műveltek, erdőt irtottak, víztárolókat létesítettek, a posványokat legelőkké alakították át. Minden kolostoruk oázis volt. Gazdaságukon (grangia¹⁰¹) zöltséget, gyümölcsöt termesztettek, céltudatos állattenyésztéssel, de iparral is foglalkoztak. Az áldozó papok is a laikus testvérekkel dolgoztak együtt, de ők a grangiákból minden este hazatértek az opus Dei elvégzésére. A laikusok csak vasárnapra tértek a monostorba. Kolostoraikban könyvtár (almarium) és írószoba (stuba scriptoria) volt, ahol írtak és másolták a kéziratokat, könyveket. Az egresi ciszterciták Pontignyből könyveket kaptak, és így tekintélyes könyvtárral rendelkeztek, ahol az egyházi kódexeket (Szent Ágoston, Nagy Szent Gergely, Nazianzi Szent Gergely, Szent Anzelm művei) mellett Quintillianus, Suetonius munkái is megvoltak. Az egresi monostornak hatvan tagja volt, fiók egyházat is alapított Kercen (1202).¹⁰² Cisztercita monostor volt Rahoncán is Szemlakkal szemben a Maros bal partján (A *Romcensis ecclesiat* 1232-ből említik).¹⁰³ Csanád és Egres közt lévő Kemecsemonostorról (1256) azt tartja a hagyomány, hogy az egresi apátsággal egy alagút kötötte össze. A ciszterciták tartományi főnöke évenként megjelent az anyakolostorban, Citeauxban, hogy beszámoljon a rend tevékenységéről. A cisztercitákat a pápák is nagyra becsülték: III. Honorius (1227) azt írta róluk, hogy „elterjesztette őket az Úr tengertől-tengerig” és az esztergomi érsektől cisztercitákat kért, „hogy tanácskozzék velük a népek szükségleteiről”.

98 Székely László itt is a korábbi szakirodalom téves álláspontját veszi át, ami szerint Szent Gellért ereklyéinek akkor veszett nyoma Csanádon, amikor Dózsa György serege 1514 májusának utolsó napjaiban felégette és feldúlta a várost. KARÁCSONYI 1887. 183–184., KARÁCSONYI 1925. 150–151. BOROVSKY 1896. 150., BOROVSKY 1897. 77. Borsa Gedeon 1980-ban a Magyar Könyvszemlében megjelent írásában hívta fel a figyelmet arra, hogy a Gyulai Kelemen csanádi éneklőkanonok és címzetes szőrényi püspök megbízásából Rómában 1519-ben nyomtatott Gellért-legenda szerint még akkor is Csanádon nyugodtak a szent maradványai és ennek fényében Karácsonyi – sokak által átvett – álláspontja hibás. BORSA 1980. 383., BORSA 1997. 333–334.

99 KARÁCSONYI 1887. 185–187., KARÁCSONYI 1925. 152–154. (GTP)

100 A cisztercita helyett helyesebb a ciszterciek megjelölés használata.

101 Grangia = szerzetesi majorság, különösen a ciszterciekre jellemző kolostori gazdálkodási rendszer. (GTP)

102 JUHÁSZ 1930a 108. (GTP)

103 Vö: DÁVID 1974. 58.

Vilhelmiták. Az ágostonrend egyik ágát a villermitákat, mint mezősomlyói szerzeteseket V. István (1270-72) adománylevele említi 1270-ből. Lelkészkedéssel és tanítással foglalkoztak.¹⁰⁴

Pálosok, dömések, minoriták. A Bánságban Boldogkőn, Gotthalon pálosokról¹⁰⁵ is tudunk. Róbert Károly idejében dömések (1319) és minoriták is voltak.¹⁰⁶ Ez utóbbiak egyik jeles képviselője Temesvári Pelbárt a *Stellarium* szerzője.¹⁰⁷ Lippán 1325-ből, Cserin (Rékás mellett) 1403-ból említenek ferences rendi kolostort. Péter, csanádi prépost, 1446-ban általános engedélyt ad ferences rendházak építésére.¹⁰⁸

Csanádi püspökök. A csanádi egyházmegye jeles püspökei közül kitűnik István marosi püspök, akit 1156-ból említenek, mint „választott” püspököt. Utoljára 1169-ben emlékeznek meg róla. Az ő idejében keletkeztek a Maros mentén az első apátsági és prépostsági monostorok. Abból, utódját csak 13 év múlva említik a források, Juhász Kálmán feltételezi, hogy István püspök idejére esett az egresi cisztercita apátság alapítása is (1179).¹⁰⁹ Hédervári Saul (1181-1182) II. Géza király kancellárja volt. Saul de genere Geur (Győr) (1188-1192) szintén királyi kancellár is. A csanádi püspökség jövedelmét 2000 márkára szaporította. Csanádról kalocsai érseknek nevezték ki.¹¹⁰ Bulcsú püspök alatt pusztították el a tatárok 1241-ben a bánsági virágzó monastorokat. Az ő rossz tanácsára menekült hetven falu népe Csanádra a tatárok elől. A tatárpusztítás után Balázs püspök állított helyre mindent de Kenéz, Rohonca, Izsó, Hodos, Gelid, Eperjes kolostorok s az ittebei prépostság nem támadt fel többé. Gergely püspök a csanádi Szent György-katedrálisba temette IV. (Kun) Lászlót, akit egy féltékeny férj megölt. Benedek püspök (1307-1332) alatt építették a temesvári Szent György-templomot. A tudós piecenzai Jakab (1333-1343) Róbert Károly kedvelt háziorvosa volt. II. István püspök (1343-1345) a szentszék követe volt Cseh- és Lengyelországban. Órévi Lukács

104 Székely László villermitákat említ. Használatosabb a vilhelmiták kifejezés. A vilhelmiták a 12. század közepén Malavellei Szent vilmos által alapított remetei rend. IV. Ince pápa 1256-ban a különböző remetékét kolduló renddé minősítette és az ágostonosok rendjében egyesítette. Lásd: KatLex I. 84-85., XV. 215.

105 Boldogkő (Krassó vm.) 1393-ból említett pálos kolostor. Ismeretlen hely. GUZSIK 2003. 207. Gotthalt nem említi Guzsik Tamás.

106 Dömés = domonkos, Szent Domokos rendi

107 Temesvári Pelbárt (Temesvár, 1435 körül – Buda 1504) a 15. század népszerű, Európában is keresett ferences szerzője. KatLex XIII. 792-793.

108 A minden valószínűség szerint a Remetei Hímfi családból származó Péter ekkor már csanádi püspök volt (1438-1457), ezt megelőzően, 1432 és 1438 között volt csanádi nagyprépost. JUHÁSZ 1941. 36., JUHÁSZ 1947b 21–43. 1446. március 1-jén valójában csupán hiteles másolatot állított ki egy közjegyző a szalvatoriánus ferencesek kérésére IV. Jenő pápa 1433. évi, számukra rendházak építésére felhatalmazást adó bullájáról Remetei Hímfi Péter csanádi püspök palotájában és függőpecsétje alatt. LOTZ 1991. 61. (GTP)

109 JUHÁSZ 1930a 105–112.

110 Hédervári Saul nevű személyt sem Borovszky, sem Juhász nem szerepeltet a csanádi püspökök sorában. Minden bizonnyal azonos személy volt Győr nemzetségbeli Saul (1188–1192) (BOROVSKY 1896. 347.) és Óvári Saul (1188–1192) (JUHÁSZ 1930a 113–119.) csanádi püspökkel, valamint Győri Saul kalocsai érsekkel (1192–1202) (Udvardy 1991. 82–90.). Székely Lászlót az zavarhatta meg amikor Saul két külön személyként tüntette fel, hogy a szakirodalom nem egységes Saul püspök előnevét illetően. A Hédervári előnév csak a régebbi szakirodalomban szerepel: BUDA 1805. 171–172., KOVACSÓCZY 1835. 141., GAMS 1873. 370., továbbá *A Pallas Nagy Lexikona IV.* Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság: Budapest, 1893. 607. (GTP)

(1395-1397) idejében kezdődtek a török betörések. Ő alapította az óbudai egyetemet.¹¹¹ Marczali László (1423-1434) alatt kezdték építeni a kolostoraikat a ferencrendiek. XV. században Péter püspök a szentföldön járt.¹¹² Hangacsi Albert (Albert von Hangach) (1457-1466) Bolognában jogot tanult, doktorátust szerzett. Karddal harcolt Várnánál. Csanádot fallal erősítette meg. Szokoli János (1466-1443) szigorú, szentéletű püspök volt. 44 éves korában a diósgyőri pálos kolostorba vonult. Egy chełstochowai képe mint boldogot ábrázolja. A török hódoltság előtti korszakot három vértanú püspök zárja le: Csák Miklós, akit Dózsa György a nagylaki győzelem után fejjel lefelé karóba húzatott; Csaholy Ferenc (1514-1526) a mohácsi csatában halt hősi halált; Muzsinai Gerván János (1526-1529) Zápolya ellenében Ferdinánd mellé állt és Petru Rareș havasalföldi vajdával való harcban halt meg.

Egyházmegyei papok. Beodrától egy és fél órai kocsizásra, a sík mezőn van az aracsi XI- XII. századi pusztatemplom klastroma, amelynek udvarán puhatoló árokban Dr. Gerecze Péter egy domborműves kőtáblára akadt, mely felső mezejében egy papot ábrázol rövidre nyírt hajjal és szakállal, albában vállairól lecsüngő stólával, jobbát áldásra emelve, baljával egy könyvet szorítva a melléhez. A pap mellett jobbról kapitális betűkkel rótt következő négysoros felirat olvasható:

LITERVLA(S)
CVMQ LEGVNT
DEVONI (POTEN)
TEM ROGENT

„Akik a sorokat olvassák fohászkodjanak a Mindenható Istenhez”. Hampel József szerint a dombormű avar kori származását a rajta lévő szalagos díszítés igazolja. E dombormű a szentegyház szolgáinak legrégebbi ábrázolása a Bánságban, s egyszersmind a hívek és a pap középkori kapcsolataira is rávilágít.¹¹³

Hogy a csanádi egyházmegyében mennyire megbecsülték a szentegyház szolgáját, az abból is kitűnik, hogy az egyik 1330-ból említett falut (Serfesz, Temes megye, [akkor Csanád vármegye] Fellak mellett) Servus Dei-ről nevezték el.¹¹⁴ A bánsági papok némelyikének még a nevét is megőrizte a pápai tizedjegyzék: 1332-ből Sásvárról Lukács és Jakab plébánosokat; 1335-ből Johannes temesvá-

111 Jóllehet Borovszky Samu (BOROVSZKY 1896. 357.) és Juhász Kálmán (JUHÁSZ 1947a 22.) is Lukács püspöknek tulajdonítják az óbudai egyetem alapítását, azonban IX. Bonifác 1395. október 6-án kelt alapítólevele szerint az alapítás Zsigmond király kérésére történt. Ennek ellenére az tűnik a legvalószínűbbnek, hogy annak a Mária királynőnek volt meghatározó szerepe az egyetem létrehozásában, akinek Lukács volt a titkos kancellárja és így ösztönözhetette a királyi párt, hogy a pápától egyetem alapítását kérje. Ld. MÁLYUSZ 1984. 7–8., KLANICZAY 1984. 36., DOMONKOS 1995. 5–7., SZÉKELY 1995. 20–21. Lukács a szakirodalomban különböző előnevekkel szerepel, úgymint Órévi Lukács (BOROVSZKY 1896. 357., JUHÁSZ 1947a 22–29.), Óvári Lukács (KLANICZAY 1984. 36.), Szántói Lukács (MÁLYUSZ 1984. 8.), Szántai Lukács (SZÉKELY 1995. 21.). (GTP)

112 JUHÁSZ 1941. 36. (GTP)

113 Hampel József régész, egyetemi tanár (Pest, 1849-Budapest, 1913)

114 BOROVSZKY 1897. 528. (GTP)

ri főesperest (Decanus de Temesvar) említi, aki székeskáptalani kanonok is.¹¹⁵ 1866-ban egy bébai olajfestmény egy „vörös barátot” ábrázol „parochus civitatis Bebensis. Anno 1444” felirattal.

A XI. század közepére már megérett a helyzet arra, hogy helyi papságot neveljenek. A papképzés káptalani keretben történt szoros kapcsolatban az egyházmegyei közigazgatással. Az első oktatók nyugati műveltségű magiszterek voltak. Szent Gellért papneveldejében az éneket Valter, az olvasást Henrik mester tanította. Az olvasó kanonok egyben a papnevelde igazgatója volt. A tanári kar többi tagjai alolvasó kanonok, éneklő és aléneklő kanonok. A tárgyak: nyelvtan, szónoklattan, gondolkodástan, szavalás, ének, zene, költészet (rendkívüli tárgy). A XV. század közepétől bevezették a klasszikus nyelvek, a csillagászat és a gyógyítás tanítását is. A bennlakókat mendikánsoknak hívták, mert ünnepeken a házakat járták és szent énekeket énekeltek. (A kéregetés nem volt lealázó a tanulók számára.) Többen tanultak külföldön is. Temesváron a ferenceseknek is volt novíciátusuk, ahol többek között Temesvári Pelbárt is tanult.

A papság képzését monostorokban végezték. Szent Gellért is példát adott erre, amikor 7 évet töltött a béli monostorban, hogy előkészüljön nagy térítő és egyházszerező munkájára. A papság az elvonultságban megerősödve lépett a pasztoráció terére, követve az Úr Jézus példáját, aki nyilvános fellépése előtt 30 évig visszavonultan élt, hangsúlyozván, hogy a lelki élet alapja a kontempláció. De a papság nem csak a lelki életben, hanem a gazdasági életben is megállta a helyét, s ezt leginkább a gyakorlatból tanulta meg.

A humanizmus, a reneszánsz hatással volt a papság műveltségére is. Ékesen példázza ezt Temesvári Pelbárt, aki lefordította Alexandriai Szent Katalin verses legendájának 4000 páros rímű sorát, mely a bölcs királylányról szól, aki sokakat megtérített és csodákkal áldott volt halálában is. Temesvári Pelbárt, aki a budai ferences templomban 1483-1485 táján egész beszédsorozatot tartott, *Stellarium*ában fennen hirdette Boldogasszony Anyánk Szentlélektől való fogantatását.¹¹⁶ A bánsági papság humanista műveltségéről tanúskodik Imre bulcsi apát is, aki 1366-ban lefordította Titus Livius. Kódexét a bécsi udvari könyvtár őrzi.¹¹⁷

A papság dotációja a bánsági gazdasági, társadalmi életre is fényt derít. A plébános jövedelme: a párbér, stóla, dézsma (az egyházat megillető tizedből kellett kiadni), s a plébános negyed részt (quarta), később 1/16-át (sedecima) kapta (terményben, állatban). A begyűjtés időpontja a karácsonyi idő volt, február 2-ig. A plébános fontos jövedelmi forrása a művelésre kapott föld volt. A tizedben való részesedéséért cathedraticumot kellett fizetnie. A nagyobb egyházközségekben iskolásokat is kellett tartania.

Az állam törvénykezéssel és anyagi támogatással nagy gondját viselte a monostoroknak. A monostorok egyik fontos jövedelmi forrása az ún. „sóregálé” volt. A sóregálé mennyisége a monostor anyagi helyzetére és birtokterületének¹¹⁸

115 MON. VAT. 1887. 145, 160. (GTP)

116 Temesvári Pelbárt: *Stellarium coronae Beatae Mariae Virginis*. Hagenau, 1498., Temesvári Pelbártra általában ld. HORVÁTH 1931. 57–62. (GTP)

117 Csapodi – Csapodi 1988. 299.

118 Itt Székely László a kolostorok „közigazgatási területéről” beszél. A birtokterület használata pontosabb.

nagyságára utalt. Hogy ízelítőt nyerjünk e kérdésben, íme néhány monostor jövedelme: Egres 30.000, Csanád, Bulcs 5000-5000, Biszere és Rohonca 4000-4000, Maroseperjes 3000, Kenéz 2000, Izsó, Hodos és Sásvár 1000-1000, Gyelidmonostor 500 darab sót kapott. (A sómennyiséget az oklevelet hajórakományban (timus) és darab számban (lapides zuani= mázsza) határozták meg. A hajórakomány 10.000 darab sóból állott. A sót Tordáról, Marosújvárról szállították vízen, szekéren. (A sószállítással kapcsolatos kérdések robbantották ki Szent István s Ajtony között is az ellentétet. Ajtony ugyanis akadályokat gördített a só szállítására.) A monostorok a fölösleges sómennyiséget a kincstárnak adták el. Jövedelmi források voltak még a pénzbüntetések, a halászati jog és az önkéntes adományok. Minden 10 falu adott két jobbágyat, 1 nyerges lovat, 6 ökörszekeret, 30 juhot. A csanádi püspökség jövedelmét az 1185-ből származó számadás szemlélteti.¹¹⁹

A viennei zsinat (1311-1312) a Szentföld javára hét éven át 1/10 fizetésére adóz-tatta a papságot. A határozatot XXII. János hajtotta végre. Magyarországon 1331. március 1-én Berengari Jakabot bízta meg a tízed beszédésével. A járandóságot közvetlenül altizedszedők szedték be s átadtak Berengarinak egy jegyzékkel. Ez a jegyzék tartotta fenn a bánsági egyházak, s egyes papok neveit is. Csanádról három éven át 76 márkát adtak be.¹²⁰ A tömpösi egyház pl. évenként 9 banálissal, 1 ½ garassal (6 banális 1 garas, 56 garas egy budai márka)¹²¹ járult hozzá a pápai tízedhez. Fíged (Szerbszentpétertől északra) 7 báni dénárt fizetett.¹²²

Áttekintve a középkori papság vázlatos történetét megállapíthatjuk, hogy a középkor papjai a történelemnek nemcsak szenvedő alanyai, hanem aktív résztvevői is voltak és sokan még a harcokba is bekapcsolódtak. Az életszentséget a remeteségben látták, ezért virágzott Bánságban a pálosok (Boldogasszonyfalva) a villermiták (Mezősomlyó) rendje. Az egyházak bánsági szolgálait a *gratia supponit naturam* elve¹²³ irányította: a lelkiéletet összekötötték a gazdasági élettel. A természetet mint Isten templomát szerették. A rendek a lelki kapcsolatot szigorúan tartották az anyakolostorukkal is. Lelkiéletük nem volt elkülönült: a kegyelem áhítatában éltek. A történelmi viharok szüntelenül csapkodtak felettük: tatár-török invázió pusztította őket. A reneszánsz a kolostorokba is bekopogtatott. S ha bár időnként a vihar le is csendesedett, a nyoma megmaradt.

A püspökök tevékenységi ideje, akárcsak a papoké rövid volt. Sokaknak a munkáját teljesen a restauráció vette igénybe. A világi gondokkal szüntelenül küzdöttek. Munkájukról kevés dokumentum maradt. A lelkipásztori tevékenységet is a monostorok jegyezték fel. Ezek pedig évi jelentésüket is a monostorok jegyezték fel Pontignybe, Citeauxba vitték. A szerzetesek Bánságban hamar gyökeret vertek, a nép anyagi gondjaival is törődtek, s az állam támogatását élvezték.

119 BÉKEFI 1900. 139.

120 MON. VAT. 1887. 161.

121 A banális, azaz báni dénár valójában majdnem kétszer annyi garast ért, mint ahogy azt a szerző számította. Ld. HÓMAN 1916. 329–352. (GTP)

122 MON. VAT. 1887. 145-161.

123 „*Gratia supponit naturam*” = „A kegyelem föltételezi a természetet” – Szent Bonaventúra és Aquinói Szent Tamás gondolata. A trienti teológiában általában hivatkoznak erre az elvre. KatLex IV. 204-205.

Az anyagi dotációkkal járó feladataikat megértették: jövedelmük egy részét közösségi célokra fordították.

A török hódoltság papjai

A ferences rend. A török hódoltság idején Bánság missziós terület lett. A pápa az egyházmegye híveinek gondozására apostoli vikáriusokat neveztek ki. A szentszék a pásztorációval ferenceseket és jezsuitákat bízott meg. A boszniai ferenceseket már 1446-ban Péter prépost¹²⁴ felhatalmazza, hogy Cserin, Karansebesen, Harapán, Alsánban, Kabolban, Kevén (Kubin), Horomban (Új-Palánk), Orsován, Haczkán rendházakat építsenek.¹²⁵ Az írásos dokumentumok szerint a bulcsi egyházközséget is a lippai zárda bosnyák ferencesei látták el.¹²⁶

A temesvári bosnyákok templomát a törökök mecsetté alakították át, s ők a misézéssel és a szentségek kiszolgáltatásával a házakba, vagy a nádasokba szorultak. Végre 1624-ben megalakult a belgrádi missziós püspökség, amely a bánsági katolikusok sorsát is a kezébe vette. A török hódoltságban működő első ferences Raguzai Boldizsár volt. 1640. március 3-án Mehemet szultán a bosnyák ferenceseknek a hódoltság egész területén szabad járást engedett. Ezért, amikor Bébre (Obéba) rációk kezdtek letelepedni a szegedi ferencrendi gvárdián nyugodtan írhatta püspökének: „ne feledkezzék meg róluk se!” Benlik Máté (+ 1674. I. 30.) belgrádi ferences püspök (1651-1657) székhelye az alsó-magyarországi Szlavónia velikai (Nagyolaszi) kolostorában volt. A püspök a pápához küldött jelentésében leírja, hogy „a törökök megkorbácsolták, bebörtönözték, pénzbüntetéseket róttak rá s állandóan ajándékokért zaklatták. 1654-ben a temesvári török parancsnok »kémkedésért«” lefejezésre ítélte s csak 400 arany váltságdíjjal menekülhetett meg. Jelentése szerint az 1659-1664 közötti időben, Temesvár külvárosában két bosnyák szerzetes működött, ők láttak el a környék három falujának napi teendőit is. Az 1669-i jelentésben leírja, hogy Temesváron a hívek lelki gondozása rendezett, de a licenciátusok sok kárt okoznak: 1672-ben el is zavarja őket a megyéből. Azt is elmondja, hogy a kánoni negyedből, a spanyol király adományaiból és koldulásból él. A keresztények életmódjával kapcsolatban leírja, hogy a Szerémségben

124 Remetei Himfi családból származó Péter ekkor már csanádi püspök volt (1438-1457), ezt megelőzően, 1432 és 1438 között volt csanádi nagyprépost. JUHÁSZ 1941. 36., JUHÁSZ 1947b 21–43. (GTP)

125 Valójában már Nagy Lajos, miután 1369-ben elveszítette közvetlen fennhatóságát Bulgária felett, az Al-Duna mentén megtelepedett és a bolgárok között térítő munkát végző ferenceseknek Krassó és Temes megyékben, ahol a beköltözött románok és bolgárok laktak, építtetett az addigiak (Haram, Keve, Orsova, Hátszeg, Eremény) mellé még négy kolostort éppen az említett idegen etnikumúak közé Karánsebes, Kövesd, Hátszeg, Cseri városokba. KARÁCSONYI 1922–1923. 310–311., Nagy Lajos két támasza az ortodoxok népesség áttérítésére irányuló törekvéseiben Bebek Domonkos csanádi püspök (1360–1373) és Himfi Benedek bolgár bán, kevei, krassói, majd temesi, csanádi és aradi főispán volt. JUHÁSZ 1946. 91. (GTP)

126 SZABÓ 1921. 295, 324-325.

földbevájt putriba laknak vagy tövises kerttel kerített viskóba erdők közepette s hogy a lakosság a törökök elől délről szüntelenül északra menekül.¹²⁷

*A jezsuita rend.*¹²⁸ Bánságban a hódoltság idején a jezsuiták is derekasan kivették részüket a nehéz pásztorációból. Tugelinus Jakab jezsuita atyáról feljegyezték, hogy engedélyt szerzett egy temesvári templom építésére s háromszáz magyar reformátust térített vissza a katolikus egyházba. A jezsuitáknak Karansebesen rendházuk is volt. Kiváló rendtagok voltak itt Bujtúl György és Makó István. Az okiratok 1687-ből megemlítik, hogy a karánsebesi jezsuiták még törököket is térítették katolikus vallásra. Krassován a ferencrendieket a jezsuiták váltották fel, de a török támadások miatt barlangokba kellett tartózkodniuk, végül is feladták a krassovai házukat, ahova újra ferencrendiek jöttek.

A török hódoltság püspökei

A csanádi püspök, a hódoltság alatt, mint esztergomi kanonokok Nagyszombatban tartózkodtak, mivel Esztergom 1543 óta szintén török kézen volt, de egy-egy szerzetesház főnökének püspöki helynökké való kinevezésével továbbra is gyakorolták az őket illető lelki hatalmat. A török időkben a csanádi egyházmegyében harminc püspök volt, aki egyházmegyéjén kívül tartózkodott. Nevezetesebbek: Melegh Boldizsár, aki alatt a törökök Csanádot is elfoglalták,¹²⁹ Kolozsvári János (1561-1562),¹³⁰ akit mint nevezetes szónokot Ferdinánd király 1561-ben a klérus képviselőjeként a trienti zsinatra küldött. Kolozsvári Dudich András kíséretében utazott téli időben Pozsonyból Stejeren, Karintión keresztül Trientbe. A zsinaton „A beneficiumot élvezők rezidenciális kötelességeiről” értekezett. Sajnos a zsinat idején beteg lett s november 14-én gyomorgörcsös lázban meghalt. Utódja Dudich András lett (1562-1563).¹³¹ Verancsics Fausztin (1598-1608), aki ötnyelvű szótáráról nevezetes. Püspökségéről lemondva Rómában telepedett le.¹³² Lósy Imre (1623-1625) esztergomi érsek lett. Püski János (1637-1643) tanulmányait a Collegium Germanicumban végezte. Szelepcsényi György (1643) és a Pazmaneum egykori növendéke, Szécsényi György (1643-1644) esztergomi érsekek voltak. Pálffy Tamás (1653-1658) állította vissza a püs-

127 Benlik (Benlich) Máté (1609 körül – 1674) ferences püspök. KatLex I. 751-752. Tevékenységéhez lásd: GYETVAI 1987. 109-131. Székely László Gyetvai Péter könyvét nem ismerhetete még, valószínűleg Fermendzin könyvéből dolgozott. FERMENDZIN 1892. Lásd még: MOLNÁR 2004.

128 A jezsuiták tudatosan nem szerveződtek renddé, magukat nem is hívják rendnek, hanem társaságnak: Societas Jesu. Helyesebb ezért a Jézus Társaság, vagy a jezsuiták kifejezés használata.

129 A szerző itt téved, ugyanis a törökök már 21 évvel Melegh Boldizsár csanádi püspökké válása (1572) előtt elfoglalták a várost, mikor még Barlabássy János volt a csanádi püspök. (GTP) Melegh Boldizsár (1544-1582) csanádi megyés püspök. KatLex VIII. 929.

130 Kolozsvári János (1515-1562) domonkos szerzetes, csanádi megyés püspök. KatLex VII. 107.

131 BOROVSKY 1896. 372–373., JUHÁSZ 1935. 79–102. (GTP) Dudich András (1533-1589) csanádi, majd pécsi megyés püspök.

132 Verancsics Faustus (Faustin) (1540-1617) pálos szerzetes, választott csanádi püspök. KatLex XIV. 968-969.

pökséget és javait. Dvornikovics György alatt (1687-1689) végre az egyházmegye nagy része felszabadult a török uralom alól.

Világi papok a török hódoltságban. A világi papok úgy elvesztek, hogy egyiknek sem ismerjük sem a nevét, sem a sorsát. Alig egy emberöltővel az elfoglalás után már Temesváron sem volt világi pap. Midőn a XVII. század első felében Velisla Antal apát Alegretti Ignáccal itt járt, a megmaradt keresztények közül sokan már a Miatyánkot sem tudták.

A licenciátusok. A laikus apostolságnak a licenciátusi intézményben a középkor elején és a török időkben nagy szerepe volt. A laikus apostolok némelyikének karizmatikus adománya és papi hivatása volt, ezért népszerűek voltak. Rendszerint nőtlenek voltak, akiknek volt idejük az egyház ügyével foglalkozni. Külsejük is megfelelt az idők követelményeinek, amennyiben laikus öltözetben, feltűnés nélkül jártak a nép között. Kereszteltek, eskettek, temettek, istentiszteletet tartottak, katekizáltak, prédikáltak. A szent cselekményeket és imákat a házaknál is végezték. Cölibátusra nem voltak kötelezve. Munkájukat nem kötelességből, nem közigazgatási megkötésekkel, hanem szabadon végezték. Mivel állandóan a nép között éltek imájuk, áhítatgyakorlatuk népi volt. Nevüket nem jegyezték fel, ismeretlenek maradtak.

A törökök kezdetben a papokat elűzték, de észrevették, hogy ez elidegeníti tőlük a népet, akikre pedig nagy szükségük volt. Ezért idővel barátságosabban viselkedtek velük, sőt, megengedték templomok építését is, de attól félve, hogy azokat várakká alakítják át, szigorúan előírták, hogy a templomokat csak a megadott méretben építhetik fel. Ilyen előírások mellett épült fel a radnai, temesvári templom is. Barátságos magatartásuk annyira ment, hogy a temesvári pasa a bulcsi hívek kérésére katolikus papot küldött nekik. A ferenceseket különösen szívelte, mert ezek bizonyos fókig idegenek voltak s nemzeti szempontról távolságot sejtettek a hívek és az ún. bosnyák szerzetesek között. De a barátsághoz az is hozzájárult, hogy ezek a ferencesek délről, tehát a töröktől már megszállott területről jöttek, ezért bizonyos mértékben ismerősként kezelték őket. Barátságos magatartásukat fokozta az is, hogy a törököket gyakran elszállásolták zárdáikban. Mindezekhez hozzájárult az is, hogy nem nagyon ismerték a nép nyelvét s ezért inkább csak a szentségek kiszolgáltatására szorítkoztak s így török mentalitás szerint nem bujtogathatták a népet. A ferenceseken kívül a jezsuitákkal is szimpatizáltak. A barátságuk annyira elmélyült, hogy egyesek közülük keresztények lettek. Egyébként a törökök saját vallásuk magas fokát is gyakorolták a hódoltsági területeken, amennyiben pl. Temesváron négy mohamedán dervis kolostoruk is volt. Idővel a lelkipásztorkodás missziós formája nem elégítette ki a népet, azért a temesvári hívek 1582-ben állandó lelkipásztorért folyamodtak Rómához. Ebből az is látható, hogy a csanádi címzetes püspökök nem tarthatták a kapcsolatot a hívekkel. Később azonban a bulcsi hívek a püspökhöz küldött folyamodványt igazolja, hogy a normális kapcsolat végre mégis helyreállott.¹³³

133 A licenciátusokhoz lásd: JUHÁSZ 1921.

A török időkhez képest papjainak jövedelmére vet világot a csanádi egyházmegye Apácza nevezetű falu papjának 1563-ból feljegyzett járandósága, mely 57 ½ kepéből, három marék csépeletlen, kilenc simándi köből csévelt búzából, 5 ½ köből árpából, a méhrajok utáni három dénárból, 23 ½ báránytizedből állott.

A barokk kor papjai

A bosnyák ferencesek (obszervánsok). A felszabadulás után elsőként tábori lelkészek látták el a híveket, majd az ún. bosnyák (illír, dalmát) ferencesnek jöttek s a róluk elnevezett bosnyák templomban végezték az istentiszteletet. Ez a templom is a török időkben mecset volt. A bosnyák ferencesek egyébként már a török időkben is a palánkok híveinek lelkipásztorai voltak. Templomukat 1733-ban renoválták. A templom elé Nepomuki Szent János szobrát állították, mely Bánság legrégebbi szobra.¹³⁴ Ez a szobor később a Nagy Palánkba, a Begán túli ún. „favárosba” a Szent Katalin templom elé, majd a városi kertészethez került. Ma a józsefvárosi templom udvarában látható. Eredeti helyére a pestis emlékére (1753-1756) az Immaculata-szobrot állították. 1788-ban a bosnyák templomot a Szentannáról jött kegyesrendieknek adták, 1911-ben pedig lebontották. A ferencrendiek 1806-ban elhagyták Temesvárt.

A szalvatóriánusok (konventuális ferencesek). Temesvárra a szalvatóriánus ferenceseket Nádasdy László püspök telepítette le a Nagy Palánk és a Gyárvaros kézműves híveinek gondozására. (Ebben az időben a ferencrendiek ez az ága gondozta Újaradot, Vingát, Máriaradnát, Karánsebest, Krassovát, Orsovát és Szászskabányát is.) Először a Kis Palánkban kaptak egy török mecsetet, majd amikor 1723-ban lebontották azt, a Nagy Palánkban („Katalin városban”) az egykori dominikánus templomot kapták, mely a török időkben szintén mecset, a felszabadulás után pedig só és lőporraktár volt.¹³⁵ Ezt a Szent Katalinról elnevezett ősi templomot Nádasdy László püspök újra konsekrálta. (Azt is feljegyezték, hogy a templomra a keresztet egy Holzkirchből jött Reybrecht György nevű munkás tette fel, s hogy a keresztet a torony ablakából a hátán vitte fel. Később a várépítés miatt a Katalin templomot is le kellett bontani, s a ferencrendiek a belvárosban egy ökörmalmot kaptak négy helységgel. 1751 karácsonyán már itt miséztek, de még a régi konventben laktak. A szentély alapkövét 1753-ban Szent Katalin tiszteletére helyezték le. A templom 1755-re elkészült s az első szentmisét is megtartották benne. 1756-ban teljesen átköltöztek a templom két oldalán levő konventbe. E templomnak csak a szentélye az új, a többi részét a malomból alakították át: 4 oltára volt (Ostorozott Üdvözítő, Szent Kereszt, Szent Ferenc, Pádúai Szent Antal oltára). A főoltár Szent Katalin képe 1766-ból Geschwind János festménye. A régi épületből emlékül egy malomkövet építettek be a templom falába („lapide molari

134 Ld. ROOS 2010. 47. (GTP) Lásd még: VÁRTACIU-MEDELET 2012. 147-195. további irodalommal: 195.

135 VÁRTACIU-MEDELET 2012. 92, 137.

memoriae causa sinistro ecclesiae muro immurato"). Az 1757-ben lebontott Szent Katalin templom helyén 1763-ban egy emlékoszlopot emeltek e felirattal:

(első oldalán) Trophaeum solo aequatae sacrae aedis Catharinensis, in qua sacrificare Deo florente Eugenio Carolo sexto dominante signo reformatores fratres caepisse minores;

(második oldalán) Sed Maria Theresia apostolici regni Coronata Regina hos in praesidio locat et patricio ambit;

(harmadik oldalán:) Defunctis quorum hic cineres ac ossa recondo, aeternum requiem ore et corde precare viator.

A katalinvárosi Szent Katalin templomból megmaradt emlékeket (a „Fekete Mária” szobrát, egy üveg alatti Mária-képet és a sekrestye faragott szekrényét) a belvárosi templom sekrestyében őrzik.¹³⁶

A belvárosi Szent Katalin templomra 1772-ben tették fel a keresztet e szavak kíséretében:

Im Namen der Allerheiligsten Dreifaltigkeit
Der Dreieinigen Gottheit
Des Vaters Sohnes, und heiligen Geist
Ergreife ich dieses Kreuz,
An den gehörigen Ort solches setze ein,
Dieser Bau dem allerhöchsten Gott allein
Zu Ehren der heiligen Catharina soll gewidmet sein
Von dem Gott allen Schaden abwende,
Glück, Heil und Segem zusende.

A torony tetején a kőműves legények a mesterek egészségre koccintottak s a kiűrt poharakat ledobták a toronyból; egy pohár, melyet a Kulterer szindikus egészségére ürtettek nem törött össze s kronosztikonja hirdeti e megható eseményt: „Dies vigesima Junii trina cara celebritate festiva. 1772.”¹³⁷

A Katalin-templom ferencesei különösen a pestis idején önfeláldozó munkát végeztek: közülük 16-an haltak meg pestisben. Dreiseitel Károly ferences a Bega balpartjára települt szerbek (dalmaták papja), a jobbparton épült pestis barakkoknak is egyedüli gondozója volt. Egy alkalommal, hogy az öröket kikerülje a vízben úszott át hozzájuk; ő is megkapta a pusztító kort, s mind ahogy naplójuk mondja *victima caritatisként* halt meg 1738. május 28-án. Halálával kapcsolatban feljegyezték, hogy nem akadt koporsóvivője. Végül is Leitner Flórián atya kérésére hat dalmata vállalkozott, hogy a halott pátert a mehalai kapun túli temetőbe vigye. Az utolsó pestises beteget 1739. március 28-án temették el. Két temető telt

¹³⁶ VÁRTACIU-MEDELET 2012. 187-189. A szerzővel ellentétben nem valószínű, hogy egy olasz város adománya volna, hanem sokkal inkább egy itáliai zarándoklat, vagy itáliai betelepítés tárgyi emléke.

¹³⁷ A templom történetét részletesen ld. SZEKERNYÉS 2013b.

meg halottakkal; a Rozália-kápolna század eleji helyén lévő és a bécsi (mehalai) várkapun kimenet jobb kéz felől elterülő temető.

A rend házfőnöke és történetírója (*Liber Memorabilium continens Historiam Religiosae Domus seu conventus Temesvariensis in Banatu Ord. Min. S.P.N. Francisc. Strict. Obsae. ad S. Catharinam V. M. nunc. S.S. Salvat.*) 1717-1806, a Gyöngyösről jött sziléziai P. Maximilian Gottschlich 1775. május 17-én tífuszban meghalt. A temesvári ferencesek Szakálházára is küldtek egy pátert az odatelepült németek lelki gondozására, akik közül sokan meghaltak mocsárlázban. A szakálházi hívekre jellemző volt, hogy a koporsókra küldött deszkából egy kápolnát építettek. 1766-ban Billedet is a konventuálisok adminisztráltak.¹³⁸

E helyen meg kell említenünk még a bulcsi minoritákat is, akik egyházmegyénk kiváló szolgálói voltak: Györffy Orbánt (1743), Valovich Mihályt Bulcs felfedezőit, *gratia supponit naturam* a bulcsi egyház második megalapítóját, Babócs Kristófot (1783), aki a magyar egyházi énekeket és imákat román nyelvre fordította.

A jezsuiták. A jezsuiták a felszabadulás után 1717. október 7-től 1773-ig, a rend feloszlataáig működtek Temesváron. Az új vár egyik bástyája, melynek alapjait 1723. április 27-én tették le, sokáig őrizte emléküket („Szent Ignác-bástya”). Krónikásuktól tudjuk, hogy a magyaroknak 1730-ban a Hunyadi nevű jezsuita prédikált. A pestis idején (1738-1740), amikor három szerzetesük pestisben meghalt, a klostromukat egy időre bezárták. Gimnáziumuk 1725-től 1773-ig általában hat tanárral működött. Első tanáruk a latin nyelvet tanító Misseni Pál volt. Nevezetes tanáruk Hallersteini Ágoston, a matematika és a természettudományok tanára, aki a katonaépítészeket a vár építésére és csatornázására oktatta.¹³⁹ Gimnáziumuk igazgatója 1771-ben a passarovitzi születésű P. Neumann Ernő volt.¹⁴⁰ A gimnázium épületet többször változtatták. A három osztályos tanítást egy volt török épületben kezdték, az ötosztályost pedig 1763-ban a Demmelmayer-féle házban nyitották meg. 1770-ben a Dejean-féle házban tanítottak. Domus Historia-jukban minden jelentős eseményt megörökítettek.

A piaristák. Dévai Bibich Jakab a XVIII. század közepén az Arad megyei Szentannán alapítványt tett a kegyes tanító rend számára.¹⁴¹ Az alapító először is a templomról gondoskodott, melyet 1747-ben felépített, és négy 38 mázsás és 7 fontos haranggal is ellátott. A templomot Szent Anna tiszteletére szentelték fel, mely a községnek is nevet adott. A rendházat L alakban, két emelettel építették. A bőkezű alapító 15000 rajnai forint alapítvánnyal, a harkányi erdő vágatási jogával, és egy malom szombati jövedelmével biztosította a kegyesrend anyagi fenntartását. Az alapítványi szerződést Biblich Jakab és neje Tomjan Margit írta alá. A tanítást húsz tanulóval kezdték, 1891-ben ötszáz tanulójuk volt. Hat szerzetes atya, akik közül egyesek lekipásztorkodással is foglalkoztak, három alsó középiskolai

¹³⁸ A ferencesek temesvári működéséről lásd: SZABÓ 1921. 357-358.

¹³⁹ Hallersteini-re ld. ROOS 2010. 106-107, 109. (GTP) A jezsuiták templomáról lásd még: VÁRTACIU-MEDELET 2012. 89-90.

¹⁴⁰ Neumannra ld. ROOS 2010. 282. (GTP)

¹⁴¹ Bibichre ld. ROOS 2010. 172, 238. (GTP)

osztályt vezettek („usque ad syntaxim”). Ez volt az ún. grammatikai-tagozat, az infima, media és suprema osztályokkal. Az atyák magyar, német, román, szlovák, olasz és latin nyelven beszéltek. Az első házfőnök Koricsánszky Márk (költő is) volt. 1760-ban Kacsor Keresztelyt választották házfőnöknek, aki megírta az 1751-1789 között Szentannán működő piarista rend és gimnáziumának történetét. A három osztályos nyelvészeti gimnázium később Bibichné támogatásával kibővült a humaniorák IV-V. osztályával. A tanítás anyagában és módszerében a jezsuitákat követték. A főtantárgy a latin nyelv és számtan volt. Melléktantárgyként a görög nyelvet és mitológiát, archeológiát, történelmet, földrajzot és természetrajzot tanították. Természetesen nagy hangsúlyt fektettek a hit és erkölcs tanítására, és a nevelésre. Naponta négy órát tanítottak. A csütörtöki nap szabad volt. A szünidő októberben és novemberben volt. Az igazgatót prefektusnak, a tanárokat magistereknek nevezték. Szentannán negyven év alatt 1752 tanulót tanítottak. A Ratio Educationis 1777-ben elrendelte a félévenkénti vizsgát, az értesítőt, a keddi és csütörtöki teljes szünnapot, és a szeptemberi, októberi nagy vakációt. Ez a rendtartás 1806-ig volt életben.¹⁴²

Szükségesnek tartjuk e helyen megemlékezni az egyházmegye nagy szülöttéről, Révai Miklós Jánosról, aki 1796-ig mint piarista tanár tevékenykedett és a csanádi egyházmegye püspökeiről egy értékes munkát írt.¹⁴³ Révai a pesti piarista egyház évkönyve szerint 1750. febr. 24-én, a nagyszentmiklósi anyakönyv szerint pedig 1752. júl. 23-án született. Szülőházát az egykori Magyar utcában az Aranka elmosta. Az iparos (coturnarius=csizmadia) apa fiát Csanádon taníttatta. Révai Nagykárolyban, Győrben, Esztergomban, Komáromban középiskolai tanár, Pesten egyetemi tanár, Pozsonyban a Magyar Hírmondó szerkesztője (1784). Művei: Antiquitates (1803), Grammatica (1806), ABC, gazdaszat, építészettan, de írt elégiát is a kun rokonokról és klasszikus görög verseket is fordított. A csanádi püspökségről írt bőrkötéses kéziratát a jezsuiták évkönyvével együtt sokáig a temesvári püspöki könyvtár őrizte. Az 1778-ban írt munka első része a csanádi egyházmegye történetéről szól; a második része az egyházmegye püspökeinek latin névsorát és Szent Gellért életrajzát tartalmazza. Révai ezt a kéziratát Nagyváradon írta, s Christovich Imre csanádi püspöknek ajánlotta. E művével kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy a csanádi püspökök között a 36-ik helyen Janus Pannoniust szerepelteti. Történetíróink azonban Janus Pannonius csanádi püspökségét nem említik.

A barokk kor püspökei

A püspökség székhelye 1702-től Szegeden, 1738-tól Temesváron volt. II. Józsefig a csanádi püspökök egyben címzetes főispánok is. Az 1883-as Csanád egyházmegyei sematizmus szerint a csanádi püspökök a következők:

¹⁴² MÉSZÁROS 1996.

¹⁴³ Révaira és munkáira ld. Roos 2010. 306–307. (GTP)

Dolny István (1703. július 29 – 1707. június 2-ig) a nagyszombati szemináriumban két csanádi papnövendék számára alapítványt tett. Visszaszerezte a püspökség birtokait.¹⁴⁴ Pray György Jany Ferencet (1701-1702) is a csanádi püspökök közé sorolja.¹⁴⁵ Ugyancsak Pray 1708-ból egy Ordódy Zsigmond nevű csanádi püspököt is említ.¹⁴⁶ Gr. Nádasdy Lászlót (1710-1729)¹⁴⁷ I. József császár 1710-ben meghalt Lebsanszky Ferenc utódként nevezte ki. Nádasdy pálos rendi szerzetes volt. Az egyházmegyét újrászervezte. A felszabadulás után 1724-ben bérmált Temesváron. Adalbertus L. B. Falkenstein (1730-1739. szeptember 27.) Mercynek, a Bánság kormányzójának rokona, benedekrendi szerzetes volt. 1704-ben megjelent *Instructio pastoralis* című műve lelkipásztori szabályzatáról nevezetes, melyet 1763-ban Engel püspök újra kinyomatott. Ez a szabályzat nagy hangsúlyt fektet a papság magaviseletére és külső megjelenésére is: megtiltja a papoknak a szakáll és a vállig érő hosszú haj, a gyűrű és a csatos cipők viseletét, a táncot, a plébánián való borkimérését, s elrendeli a plébániáról a kocsmái cégér azonnali eltávolítását.¹⁴⁸ Falkenstein 1736-ban letette a dóm alapjait. A jezsuiták templomának kriptájában temették el. Nikolaus Stanislavich (1740-1750) ferencrendi minorita szerzetes a nicopoli bolgár-román egyházmegye püspöke volt, de az üldözések miatt átjött Csanádra. Alatta épült fel a temesvári székesegyház. Ő telepítette le Óbesenyőre és Vingára a katolikus vallásuk miatt üldözött bolgárokat is. 1750. április 25-én a székesegyházba temették el.¹⁴⁹ Franciscus Antonius Comes Engel de Wagrain (1750-1777. január 30.) munkásságát Juhász Kálmán kimerítő monográfiában ismertette.¹⁵⁰ Christovich Imre (1777-1797. december 23.) Pest-Budán született 1702. január 25-én. Makón halt meg, a temesvári székesegyházba temették.¹⁵¹

Egyházmegyei papok

A felszabadulás utáni restauráció papjai politikai, gazdasági, irodalmi és kulturális téren is jelentős munkát végeztek. Különösen kiemelkedik e téren Menas Barun örmény apát, aki egy időben mint török követ képviselte az országot; a vörös és kordován bőr gyártásával vált hasznára a Bánságnak. Ezt a bőrt különösen az itt élő, keletről származott polgárok kedvelték. Az apátnak Csákován, Oravicán voltak műhelyei, s nemcsak Bánságot, hanem Debrecen piacát is ellátta kordován bőrrrel. Emellett olyan gyertyákat is öntetett, melyeket a bányákban használtak. Üzemeiben főleg örmény munkásokat alkalmazott. Clemens Rossi apát 1727-ben

¹⁴⁴ Dolny István László fölszentelt püspök. KatLex II. 663.

¹⁴⁵ PRAY 1779. 304. (GTP) Jany Ferenc (?-1703) 1699-ben kinevezett csanádi megyés püspök. KatLex V. 664.

¹⁴⁶ Ordódy Zsigmond Antal (1652-1708) kinevezett csanádi megyés püspök. KatLex X. 151.

¹⁴⁷ Nádasdy László (1662-1730) pálos szerzetes, csanádi püspök. KatLex IX. 427-428.

¹⁴⁸ Az *Instructio pastoralis*ra ld. Roos 2010. 96. (GTP) Lásd még: JUHÁSZ – SCHICHT 1934. 147.

¹⁴⁹ Stanislavich Miklós minorita szerzetes (1694-1750) csanádi püspök. KatLex XII. 326.

¹⁵⁰ JUHÁSZ 1963–1965. (GTP)

¹⁵¹ Christovich (Kristovich) Imre (1711-1798) csanádi püspök. KatLex VII. 478.

selyemgyárat alapított.¹⁵² (Ez volt az első gyár Temesváron.) Ő irányította a bán-sági rizsföldek művelését is. Irodalmi tevékenységével Dr. Johann Babtist Róka (Rocques) (1727-1790) kanonok, szenthuberti plébános tűnt ki, aki Szenthubert, Mercyfalva, Charleville (Károlyliget), Seultour (Szentborbála) francia telepesei számára ABC-t (1772), francia katekizmust (1773) és énekeskönyvet írt (igaz, hogy ennek ellenére ezek a falvak hatvan év múlva már csak németül beszéltek). Balthazar Paschinger végzett kiváló munkát, aki Perjámoson, Temeshidegkúton (Guttenbrun), Új-Aradon páratlan pontossággal 1500 helynevet vezetett be az anyakönyvekbe.¹⁵³

Összegezve a barokk kor papjainak tevékenységét sok érdekes megállapítást tehetünk:

az obszerváns minoriták (reformáltak), vagy ahogyan nálunk nevezik őket szürke vagy cseri barátok, szigorúan megtartották Szent Ferenc szabályait, nagyobb részt mozgó pasztorációval foglalkoztak: állandóan az országutakat járták; ruhájukkal is alkalmazkodtak a környezetükhöz, szürke kámzsájuk nem jelképes vallási szín, hanem a közönséges viselet alapszíne.

A konventuálisok az egyházmegyének nem csak lelki, hanem anyagi restaurációján is dolgoztak, s a kor stílusa miatt sem tértek le az apostolkodás hagyományos útjáról: templomokat építettek sóraktárból, ökörmalomból, mecsetből, felújították a Szent Katalin- és a Fekete Mária-kultuszt; a híveket újra belekapcsolták az isteni kegyelem áramlásába; a pestis idején (1738-40) az irgalmas samaritánus lelkiületével ápolták és vigasztalták a betegeket.

A jezsuiták, közvetve, változatos rítusokkal, a ferencesek közvetlenül, kegyelmi ráhatással nyerték meg az embereket. A hívek lelki életének megszilárdításával nekik is több idejük maradt az önmegszentelődésre. A bán-sági szerzetesek kontemplációs imaéletükkel és apostolkodásukkal helyreállították és fokozták az egyházmegye ősi áhítatát.

A nyugatról jött hívek áhítatát a világi papság változatos munkája is tükrözte. A gazdasági tevékenység és a nemzeti rekonstrukció őket is új feladatok elé állította: praktikus egyházi irodalmat teremtettek, mint a szenthuberti plébános: meghonosították a selyemhernyó tenyésztést és a rizs termelését, mint Clemens Rossi kanonok; közvetlenül részt vettek az államvezetésben is, mint Menas Barun apát. Politikai, gazdasági, kulturális téren egyaránt jeleskedtek. Az egyház, mint mindig, most is megértette az idők szavát, és a hívek anyagi életéről is gondoskodott.

152 Ld. Roos 2010. 216, 244. (GTP)

153 Paschingerre lásd: Roos 2010. 212–213. (GTP)

Irodalom

BARNA Gábor

2014: Évszázados tudásrétegek máriaradnai képeken: A tisztítótűz Máriaradna 17. századi kegyképén, valamint a mennyország, a purgatórium és a pokol egy 20. századi (naiv) képen. In: *Menny és pokol a barokk kori ember életében*. Szerkesztette Báthory Orsolya. MTA-PPKE Barokk Irodalom és lelkiség Kutatócsoport, Budapest, 23-38.

BÉKEFI Remig

1900 III. Béla király és a magyar nemzet művelődése. In: Forster Gyula (szerk.): *III. Béla magyar király emlékezete*. A magyar kormány: Budapest. 113–144.

BERECZ Imre

1860 A Bánság népei. A krassovánok. *Delejtű*, Temesvár, 153-164.

BOROVSZKY Samu

1896 *Csanád vármegye története 1715-ig I. A vármegye általános története*. Magyar Tudományos Akadémia: Budapest.

1897 *Csanád vármegye története 1715-ig II. A vármegye részletes története*. Magyar Tudományos Akadémia: Budapest.

BORSA Gedeon

1980 Az 1519. évben nyomtatott Gellért-legenda. *Magyar Könyvszemle* 96. évf. 4. sz. 377–384.

1997 Az 1519. évben nyomtatott Gellért-legenda. In: Borsa Gedeon: *Könyvtörténeti írások II*. OSZK: Budapest, 1997. 329–335.

Bósz Egyed

1911 *Az egresi ciszterci apátság története*. Stephaneum Ny.: Budapest.

BUDAI Ferenc

1805 *Magyarország polgári históriájára való lexicon, a XVI. század végéig*. Budai Ésaías: Nagyvárad.

BUNYITAY Vincze

1883 *A váradi püspökség története 2. A váradi püspökség káptalanai s monostorai a püspökség alapításától 1566. évig*. Franklin Ny.: Nagyvárad.

CsÁNKI Dezső

1890–1913 *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában I–III., V.* Magyar Tudományos Akadémia: Budapest.

CSAPODI Csaba - CSAPODI Csabáné, Gárdonyi Klára

1988 *Kódexek és nyomtatott könyvek Magyarországon 1526 előtt. I.* Budapest.

DÁVID Katalin

1974 *Az Árpád-kori Csanád vármegye művészeti topográfiája. (Művészettörténeti füzetek 7.)* Akadémiai Kiadó: Budapest.

DOMOKOS László

1995 Az óbudai egyetem. In: *Tanulmányok az óbudai egyetem történetéről 1395–1995*. ELTE Eötvös Kiadó: Budapest. 3–17.

CSELEBI, Evlia

1904 *Evlia Cselebi török világotutató magyarországi utazásai I.* A Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottságának megbízásából fordította és jegyzetekkel kísérte Karácson Imre. MTA: Budapest.

1908 *Evlia Cselebi török világotutató magyarországi utazásai II.* A Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottságának megbízásából fordította és jegyzetekkel kísérte Karácson Imre. MTA: Budapest.

FERMENDŽIN, Eusebius

1892 *Acta Bosnae potissimum ecclesiastica cum insertis editorum documentorum regestis: ab anno 925 usque ad annum 1752.* Academia Scientiarum et Artium Slavorum Meridionalium. Zagrabiae.

GAMS, Pius Bonifac

1873 *Series episcoporum Ecclesiae Catholicae quotquot innotuerunt a Beato Petro apostolo.* G. J. Manz: Regensburg.

GUZSIK Tamás

2003 *A pálos rend építészete a középkori Magyarországon.* Mikes Kiadó, Budapest.

GYÖRFFY György

1963 *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I. Geographia historia Hungariae tempore stripis Arpadianae.* Magyar Tudományos Akadémia: Budapest.

HENSZLMANN Imre

1866 *Régészeti Kalauz különös tekintettel Magyarországra II. Középkori építészet.* Magyar Tudományos Akadémia Archaeologiai Bizottsága: Pest.

1871 *Archaeologiai kirándulás Csanádra. Archaeologiai Közlemények VIII. kötet (új évfolyam VI. kötet) I. füzet 1–49.*

HERVAY Ferenc Levente

1984 *Repertorium historicum Ordinis Cisterciensis in Hungaria. (Bibliotheca Cisterciensis 7.)* Editiones Cistercienses: Roma. / Szent István Társulat: Budapest.

HÓMAN Bálint

1916 *Magyar pénztörténet 1000-1325.* Magyar Tudományos Akadémia: Budapest.

HORVÁTH János

1931 *A magyar irodalmi műveltség kezdetei Szent Istvántól Mohácsig.* Magyar Szemle Társaság: Budapest.

JUHÁSZ Kálmán

1918 *A licentiátusok joga és kötelezettségei.* Stephaneum Ny.: Budapest.

1921 *A licentiatusi intézmény Magyarországon.* Szt. István Akadémia: Budapest.

1926 *Hajdani monostorok a csanádi egyházmegyében.* Szent István Akadémia: Budapest.

1927 *Die Stifte der Tschanader Diözese. Ein Beitrag zur Führgeschichte und Kulturgeschichte des Banats. (Deutschtum und Ausland. Studien zum Auslandsdeutschtum und zur Auslandskultur. Herausgegeben von Georg Schreiber.)* Aschendorffsche Verlagsbuchhandlung: Münster in Westfalen.

- 1930a *A csanádi püspökség története alapításától a tatárjárásig. (1030–1242).* Csanádvármegyei könyvtár 19. Csanádvármegye közönsége: Makó.
- 1930b Szent Imre herceg nevelője. *Katholikus Szemle* 44. (1930) 342–347.
- 1933 *A csanádi püspökség története 2. (1243–1307).* (Csanádvármegyei könyvtár 24.) Csanádvármegye közönsége: Makó.
- 1935 *A csanádi püspökség története 7. (1552–1608).* (Csanádvármegyei könyvtár 28.) Csanádvármegye közönsége: Makó.
- 1936 *A csanádi püspökség története 8. (1608–1699).* (Csanádvármegyei könyvtár 29.) Csanádvármegye közönsége: Makó.
- 1941 *A csanádi székeskáptalan a középkorban (1030–1552).* (Csanádvármegyei könyvtár 38.) Csanádvármegye közönsége: Makó.
- 1946 *A csanádi püspökség története 3. (1307–1386).* (Csanádvármegyei könyvtár 40.) Csanádvármegye közönsége: Makó.
- 1947a *A csanádi püspökség története 4. (1386–1434).* (Csanádvármegyei könyvtár 41.) Csanádvármegye közönsége: Makó.
- 1947b *A csanádi püspökség története 5. (1434–1500).* (Csanádvármegyei könyvtár 42.) Csanádvármegye közönsége: Makó.
- 1947c *A csanádi püspökség története 6. (1500–1552).* (Csanádvármegyei könyvtár 43.) Csanádvármegye közönsége: Makó.
- 1963–1965 *Das Bistum Belgrad und Tschanad unter Bischof Franz Anton Graf von Engl Wagrain (1702–1777).* *Ostbairische Grenzmarken.* Vol. 6. (1962/63) 78–120., Vol. 7. (1964/65) 71–123.
- JUHÁSZ, Koloman und SCHICHT, Adam
 1934 *Das Bistum Temesvar. Vergangenheit und Gegenwart,* Verlag Sonntagsblatt, Timișoara.
- KARÁCSONYI János
 1887 *Szent Gellért csanádi püspök élete és művei.* Franklin-Társulat Nyomdája: Budapest.
- 1892 *A rahonczai monostor.* *Történelmi és Régészeti Értesítő VIII.* (új) évf. I. füzet 1–10.
- 1900 *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig I.* Magyar Tudományos Akadémia: Budapest.
- 1905 *Ismeretlen délmagyarországi monostorok.* *Történelmi és Régészeti Értesítő XXI.* (új) évf. I–II. füzet 76–88.
- 1922–1923 *Szent Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig I.* Magyar Tudományos Akadémia: Budapest.
- 1925 *Szent Gellért csanádi püspök és vértanú élete.* Szent István Társulat: Budapest.
- KLANICZAY Tibor
 1984 *Egyetem és politika a magyar középkorban.* In: Székely György (szerk.): *Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról.* Akadémiai Kiadó: Budapest. 35–44.
- KMTL = *Korai Magyar Történeti Lexikon (9–14. század).* Főszerk.: Kristó Gyula, szerkesztők: Engel Pál és Makk Ferenc. Akadémiai Kiadó: Budapest. 1994.

KOSZTA László

2000 Dél-magyarország egyházi topográfiája a középkorban. In: KOLLÁR, Tibor (szerk.): *A középkori Dél-alföld és Szer.* Csongrád Megyei Levéltár: Szeged.

KOVÁCH Géza

1998 *A Bánság demográfiai és gazdasági fejlődése (1716-1848).* Dél-Alföldi Évszázadok 11. Szeged, Csongrád Megyei Levéltár.

KOVACSÓCZY Mihály

1835 *Árpádia. Honi történetek zsebkönyve.* Werfer Károly: Kassa.

LEHMANN, Michael

1970 Die Kalvarienberganlagen im Donauraum. In: Festschrift für Frau Loidl, Bd. I. 113-159. Wien.

LEHMANN, Michael (red.)

1972 Die katholischen Donauschwaben in den Nachfolgestaaten: 1918-1945; im Zeichen des Nationalismus. Pannonia-Verlag: Freilassing.

LOTZ Antal

1991 Szent Gellért életének és halálának rövid ismertetése és kérdőjelei. In: Döbör András–Jancsák Csaba–Kiss Gábor Ferenc–Nagy Tamás–Szegfű László (szerk.): *Szent Gellért vértanúságának 950. évfordulóján: konferencia a Szegedi Hittudományi Főiskolán és a JGYTF Történettudományi Tanszékén 1996. szeptember 19–20.* (Belvedere Meridionale Kiskönyvtár 11.) Belvedere Meridionale: Szeged. 9–16.

1998 Szerzetesek a Csanádi Egyházmegyében a középkorban. (Juhász Kálmán hagyatéka alapján összeállította Lotz Antal.) In: Blazovich László (szerk.): *Tanulmányok Csongrád megye történetéből XVIII.* Csongrád Megyei Levéltár: Szeged. 17–94.

2005 *A Csanádi Püspökség története (1699–1730).* (Lotz Antal kéziratai alapján összeállította és kiegészítette Ábrahám István.) Szeged-Csanádi Székeskáptalan: Szeged.

LUKCSICS Pál

1938 *XV. századi pápák oklevelei II. IV. Jenő pápa (1431-1447), V. Miklós pápa (1447-1455).* Magyar Tudományos Akadémia: Budapest.

MÁLYUSZ Elemér

1971 *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon.* Akadémiai Kiadó: Budapest.

1984 Középkori egyházi értelmiségünk társadalmi alapjai. A budai egyetem történetéhez. In: Székely György (szerk.): *Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról.* Akadémiai Kiadó: Budapest. 7–33.

MAROSI Ernő

1971 Bencés építészet az Árpád-kori Magyarországon. A „rendi építőiskolák” problémája. In: Takács Imre (szerk.): *Mons Sacer 996-1996: Pannonhalma 1000 éve I.* 131–141. Pannonhalmi Főapátság: Pannonhalma.

MÁRKI Sándor

1892 *Aradvármegye és Arad szabad királyi város monographiája.* Monographia-Bizottság: Arad.

MÉSZÁROS István

1996 *A magyar nevelés- és iskolatörténet kronológiája, 996–1996*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

METZ, Franz

2011 *Katholisches Gesangbuch der Donauschwaben*. Herausgegeben von Dr. Franz Metz im Auftrag des Gerhardsforums Banater Schwaben e.V. Edition Musik Südost, München.

MEZEY László

1994 Gellért-problémák. In: Török József (szerk.): *Doctor et apostol. Szent István-tanulmányok. (Studia theologica Budapestinensia 10.)* Márton Áron Kiadó: Budapest. 213–228.

MILLEKER Bódog

1915 *Délmagyarország középkori földrajza I.* Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Muzeum-Társulat: Temesvár.

MOLDOVAN, Sim. Sam.

1931 *Versuch aus der Geschichte Banat's die verklungenen Ereignisse des Wallfahrortes Montan-Ciclova zu erfassen*. Verlag Kaden Oravita.

MOLNÁR Antal

2004 *Tanulmányok az alföldi katolicizmus török kori történetéhez*. METEM Könyvek, Budapest.

MOLNÁR Pál

1873 Orodi káptalani templom romjai Glagovácson. *Archeológiai Értesítő V.* 273–274.

Mon. Vat.

1887 *Monumenta Vaticana. Historiam regni Hungariae illustrantia. Vatikáni Magyar Okirattár I. sorozat I. kötet*. Franklin Nyomda: Budapest.

OLTVÁNYI Pál

1867 *A csanádi püspöki megye birtokviszonyainak története*. Bába I.: Szeged.

ORTVAY Tivadar

1876 Tájékoztató Szent Gellért, másképp Szent Bernát, valamint a Bold. Szűz állítólagos csanádi apátságai iránt, tekintettel a csanádi régi romokra s a szándékolt ásatásokra. *Archaeológiai Közlemények X. kötet (új évfolyam VII. kötet) I. füzet 1–23*.

1891 *Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején a pápai tizedjegyzék alapján feltüntetve. Geographia ecclesiastica Hungariae ineunte saeculo XIVo. I. [s. n.]*: Budapest.

1896 *Temesvármegye és Temesváros története I–IV*. Magyar Tudományos Akadémia: Pozsony.

PESTY Frigyes

1896 *Oklevelek Temesvármegye és Temesvárváros történetéhez*. (Másolta és gyűjtötte Pesty Frigyes. A Magyar Tudományos Akadémia Tört. Bizottsága rendeletéből sajtó alá rendezte Ortway Tivadar.) (*Temesvármegye és Temesváros története IV.*) Magyar Tudományos Akadémia és Temesvárváros közönsége: Pozsony.

PRAY György

1779 *Specimen Hierarchiae Hungaricae, complectens seriem chronologicam archiepiscoporum et episcoporum Hungariae cum rudi dioecesium delineatione adiectis, si quae sunt peculiares, praerogativis, ut plurimum ex diplomatibus congestum II. Landerer: Posonii et Cassoviae.*

PETROVICS István

1991 Megjegyzések Telegdi Csanád egri püspökké szentelése kapcsán. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae: Acta Historica* XCII. 43–50.

2008 *A középkori Temesvár. Fejezetek a Bega-parti város 1552 előtti történetéből. (Capitulum IV.)* JATEPress: Szeged.

REISZIG Ede

1911 Torontál vármegye története. In: Borovszky Samu (szerk.): *Torontál vármegye*. Országos Monográfia Társaság: Budapest. 331–429.

RÓMER Flóris – HENSZLMANN Imre

1866 *Műrégészeti kalauz különös tekintettel Magyarországra. I-II.* Budapest.

F. ROMHÁNYI Beatrix

2000 *Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon.* Pytheas: Budapest.

Roos, Martin

1998 *Maria-Radna. Ein Wallfahrtsort im Südosten Europas. Band I.* Schnell und Steiner, Regensburg.

2004 *Maria-Radna. Ein Wallfahrtsort im Südosten Europas. Band II.* Schnell und Steiner, Regensburg.

2009 *Die alte Diözese Csanád. Zwischen Grundlegung und Aufteilung: 1030 bis 1923. Erbe und Auftrag: Momente aus der Vergangenheit der Diözese Csanád und ihrer Nachfolgebistümer. Band I. Teil 1. Von den Anfängen bis zum Ende der Türkenzeit: 1030–1718.* Im Selbstverlag der drei Bistümer Szeged-Csanád, Groß-Betschkerek, Temeswar: Szeged–Groß-Betschkerek–Temeswar.

2010 *Die alte Diözese Csanád. Zwischen Grundlegung und Aufteilung: 1030 bis 1923. Erbe und Auftrag: Momente aus der Vergangenheit der Diözese Csanád und ihrer Nachfolgebistümer. Band I. Teil 2: Vom Barock bis zur Revolution 1718–1850. Teilband a (1718–1800). I./2a.* Im Selbstverlag der drei Bistümer Szeged-Csanád, Groß-Betschkerek, Temeswar: Szeged–Groß-Betschkerek–Temeswar.

2012 *Die alte Diözese Csanád. Zwischen Grundlegung und Aufteilung: 1030 bis 1923. Erbe und Auftrag: Momente aus der Vergangenheit der Diözese Csanád und ihrer Nachfolgebistümer. Band I. Teil 2: Vom Barock bis zur Revolution 1718–1850. Teilband b (1800–1850).* Im Selbstverlag der drei Bistümer Szeged-Csanád, Groß-Betschkerek, Temeswar: Szeged–Groß-Betschkerek–Temeswar.

RUPP Jakab

1868 *Buda-Pest és környékének helyrajzi története*. Két térképpel. Kiadta a M. T. Akadémia történelmi bizottsága. Pesten.

1876 *Magyarország helyrajzi története fő tekintettel az egyházi intézetekre. A nevezetesebb városok, helységek, s azokban létezett egyházi intézetek, püspökmegyék szerint rendezve III. A bácsival törv. egyesített kalocsai főegyházmegye*. Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Hivatala: Budapest.

Rusu, Adrian Andrei

2000 *Dictionarul mănăstirilor din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș*. Coordinator: Adrian Andrei Rusu. Presa Universitară Clujeană: Cluj-Napoca.

SÂCARĂ, Nicolae

1974 *Mănăstirea Kemenche*. *Tibiscus* 3. 165–171.

SRH II. = *Scriptores Rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stripis Árpadianae gestarum II*. Edendo operi praefuit Emericus Szentpétery. Academia Litter. Hungarica atque Societate Histor. Hungarica: Budapest. 1938.

SZABÓ György Piusz

1921 *Ferencrendiek a magyar történelemben. Adalékok a magyar ferencrendiek történetéhez*. Budapest.

SZEGFŰ László

1999 *Még egyszer Szent Gellért prédikációiról*. *Aetas* 14. évf. 3. sz. 12–21.

SZEKERNYÉS János

2005 *Temesvári Szent György székesegyház*. Temesvár, Solness Könyvkiadó.

2006 *A temesvár-erzsébetvárosi Jézus szíve templom*. Temesvár, Solness Könyvkiadó.

2008 *A Temesvár-Józsefvárosi Szűz Mária születése-templom*. Temesvár, Solness Könyvkiadó.

2013a *A magyarság emlékei a Bánságban. Semne evocatoare ale maghiarimii în Banat. Evidence of Hungarian Presence in the Banat*. Temesvár.

2013b *Temesvár-belvárosi Szent Katalin-plébániatemplom*. Temesvár, Solness Könyvkiadó.

SENTEKLÁRAY Jenő

1871–1874 *Történelmi Adattár Csanád-egyházmegye hajdانا s jelenéhez*. Havi folyóirat. Szerk.: Orthmayr Tivadar–Szentkláray Jenő.

1898 *A csanád-egyházmegyei plébániák története. I. (A–Cs)*. Csanád-egyházmegyei Ny.: Temesvár.

1912 *Temes vármegye története: rövid összefoglaló a legrégibb kortól az 1867. évi alkotmányos kiegyezésig*. Országos Monográfia Társaság: Budapest.

1942 *Temesvár sz. kir. város története a vár keletkezésétől 1850-ig*. Országos Monográfia Társaság: Budapest.

SZÉKELY György

1968 A Pécsi és óbudai egyetemalapítások helye a közép-európai egyetemalapítási hullámokban. *Studia Iuridica Auctoritate Universitatis Pécs Publicata* 60. 117–130.

1995 A középkori magyar egyetemekről II. Az óbudai egyetem. In: *Tanulmányok az óbudai egyetem történetéről 1395–1995*. ELTE Eötvös Kiadó: Budapest. 19–25.

UDVARDY József

1991 *A kalocsai érsekek életrajza (1000–1526)*. (*Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae XI.*) Görres Gesellschaft: Köln.

1992 *A kalocsai főszékeskáptalan története a középkorban*. Magyar Egyháztörténeti Munkaközösség: Budapest.

VÂRTACIU-MEDELET, Rodica

2012 *Barock im Banat. Eine europäische Kulturlandschaft*. Schnell und Steiner, Regensburg.

VOLKMANN, Swantje

2001 *Die Architektur des 18. Jahrhunderts im Temescher Banat. Die Wallfahrtskirche Maria Tschiklowa*. Heidelberg.

T. SZÉKELY LÁSZLÓ (1912-1982) A VALLÁSI NÉPRAJZ ISMERETLEN ERDÉLYI ÉS BÁNSÁGI MŰVELŐJE¹⁵⁴

Barna Gábor

Székely László 1912. január 7-én született a Csík megyei Gyimesbükkön (ma Ghimes-Fäget, Bacău megye, Románia) vasutas családban. Édesanyja korán elhalt. Az elemi iskola I-IV. osztályát 1918-1922 között Gyergyószentmiklóson (Gheorgeni) végezte. Itt járt gimnáziumba is, az I-IV. osztályt anyanyelvén, a főgimnáziumi osztályokat, V-VIII. román nyelven végezte. 1930. szeptember 26-án Marosvásárhelyen érettségizett román nyelven. A család anyagi helyzete nem tette lehetővé, hogy egyetemre menjen.

Ingyenes főiskolai tanulmányok végzésére a gyulafehérvári római katolikus teológiai akadémián volt lehetősége, ahová 1930. szeptember 15-én nyert felvételt. Itt végzett 1935 nyarán. Teológiai tanulmányai mellett, Bitay Árpád irodalomtörténész és műfordító egyik legteljesebb tanítványaként három éven keresztül fejlesztette román és német nyelvtudását. Felszentelése után 1935. szeptember 1. és 1936. április 15. között Mailáth Gusztáv Károly erdélyi római katolikus püspök Zetelakára helyezte segédlelkésznek és hitoktatónak. 1936. április 16. és 1937. május 31. között csíkszentdomokosi káplán és hitoktató volt. 1937. június 1. és 1938. május 31. között hasonló szolgálati beosztásban Csíkszatószenen működött. 1938. június 1-től saját kérésére Petrozsénybe helyezték át, ahol 1940. augusztus 31-ig a munkát kereső és vállaló székely ifjak és leányok szociális és erkölcsi gondozása volt a feladata. A következő évben, 1940. szeptember 1. és 1941. augusztus 31. között kolozsvári állami és felekezeti iskolai hittanár, segédlelkész beosztásban. 1941. szeptember 1-től középiskolai óraadó tanár lett Csíkszeredán, felügyelő pedagógus az ottani katolikus fiúlíceum diákokthonában. 1944. július 1-én katonai behívót kapott és 1945. február 28-ig a marosvásárhelyi 550. számú tábori kórházban dolgozott. 1945. márciusától mintegy két hónapig a csíkszeredai líceumban tanított, majd püspöke Csíkkarcfalvára küldte, hogy hozza rendbe az iskola épületét és szervezze újjá a gimnáziumot. 1947. november 1-ig tanár és igazgatója is a csíkkarcfalvi gimnáziumnak.

1945 szeptemberében beiratkozott a Bolyai Egyetem bölcsészettudományi karára történelem – földrajz szakra, ún. látogatás nélküli tagozaton, Gunda Bélánál pedig néprajzot hallgatott. Közben továbbra is Csíkkarcfalván tanított. Diákjai segítségével 1946-ban megszervezte a Felcsíki Néprajzi Múzeumot. Tevékenységét

¹⁵⁴ Az életrajzi összeállításnál felhasználtam özv. Székely Lászlóné, Bojtos Erzsébet 1983. január 15-én férje munkásságáról összeállított 5 oldalas bibliográfiáját, 7 oldalas feljegyzését és 4 oldalas kiegészítését (a Szegedi Néprajzi Tanszék Adattára [SZENTA] Székely László hagyatéka, kézirat), valamint a Magyar Katolikus Lexikon szócikkét, valamint Székely László hagyatékában fellelhető, saját maga által írott életrajzi vázlatokat, magyar és román nyelvű beszámolókat, bibliográfiákat.

elismerően méltatta professzora, Gunda Béla is.¹⁵⁵ 1947. július 1-én szerezte meg licenciátusát történelem – földrajz szakos tanárként. A brassói magyar tanítási nyelvű líceumban tanított történelmet és földrajzt.

Az ún. tanügyi reform idején, a felekezeti iskolák államosításakor, 1948. szeptember 1-től az állami tanügybe jelentkezett szolgálattételre. Bár ettől püspöke, Márton Áron 1948. augusztus 14-én kelt 1904/1948 számú hivatalos levelében eltiltotta, s áthelyezte Törösvárra segédlelkésznek, Székely László a tanítást választotta. Ekkor, élete delén, Székely László kilépett az egyházi szolgálatból.

1949. július 28-án néprajzból doktorált Gunda Béla professzornál a Bolyai Egyetemen. Doktori értekezésének címe: *Az életfordulók néprajza. A paraszt társadalom alkata az életfordulók csíki néprajzában* című dolgozatával.

Ezt követően, 1950-ben megnősült. Felesége Bojtos Erzsébet óvónő lett, akivel két gyermeket neveltek fel: Lászlót (1951, grafikus) és Attilát (1954, építésmérnök).

1948. szeptember 1-én került Temesvárra, ahol 1973 őszi nyugdíjba vonulásáig tanított. Első temesvári munkahelye a 14. és 20. számú magyar tannyelvű általános iskola volt, ahol földrajzt tanított. Ugyanebben az időben a rövid ideig fennálló magyar tanítóképzőben pedig a történelem tanára volt. 1950 és 1957 között a temesvári Magyar Vegyes líceum (későbbi nevén a 4. számú középiskola) földrajztanára, és az esti líceum felelőse volt. Osztályfőnökként csoportos, szünidei kirándulásokra vitte tanítványait. A könyvben megjelent írások is ilyen kirándulások alkalmával születtek. 1957-től 1971-ig a temesvári 1. és 12. számú magyar tannyelvű általános iskolában tanított földrajzt, majd 1971 és 1972 között a 2. számú Matematika-Fizika Líceum és az 1. számú tíz osztályos általános iskola magyar tagozatának földrajztanára. Nyugdíjazása előtti utolsó évben az 1. számú tíz osztályos általános iskolában tanított. 1973-ban vonult nyugalomba.

Ettől kezdve végre teljes idejét a néprajzi tudományos kutatásnak szentelhette. Nyolc év alatt több mint ötven dolgozatot publikált: tanulmányokat, újságcikkeket, mellette pedig számos néprajzi szakmunkát ismertetett. Kiadásra előkészítette csíki néprajzi kutatásainak anyagát, ami azonban csak halála után jelenhetett meg felesége gondoskodása folytán, Erdélyi Zsuzsanna és Pusztai Bertalan szöveggondozásában a Szent István Társulatnál, Budapesten.¹⁵⁶ Könyv- és kéziratok hagyatékát 1998-ban a Szegedi Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke vásárolta meg.¹⁵⁷

Székely László íráskészsége és kutatói vénája már korán megnyilvánult. Első írásait még önképzőköri diákként készítette. A hangya címmel írt karcolatát a kolozsvári magyar ifjúsági folyóirat, a *Jóbarát* közölte 1929-ben. Ezt követően

155 Gunda Béla: Az erdélyi néprajzi kutatások jövője. *Utunk*, 1946. 3. sz. 6.

156 Székely László: *Csíki áhítat. A csíki székelek vallási néprajza*. Lektorálta Erdélyi Zsuzsanna. A szöveget gondozta, a mutatókat és a szömagyarázatokat készítette Pusztai Bertalan. A dallamokat lejegyezte Kubinyi Zsuzsa. Szent István Társulat, Budapest, 1995. 544 oldal. Az élettörténet megírásában támaszkodtunk Székely Lászlónak Erdélyi Zsuzsanna által megírt életrajzára is.

157 A szegedi néprajzi tanszék diákjai Barna Gábor szakmai irányításával 1996-2001 között feldolgozták a máriaradnai ferences kolostor mintegy kétezer darabból álló fogadalmi képgyűjteményét, s a Bánság, valamint a Dél-Partium egész területén utánajártak az adományozás szokásának. Munkájuk magyar és német nyelven jelent meg. Barna Gábor szerk. „*Mária megsegített...*” *Fogadalmi tárgyak Máriaradnán / „Maria hat geholfen ...” Votivgegenstände in Maria-Radna I-II.* Néprajzi Tanszék, Szeged, 2002.

néprajzi elemekkel átszőtt és erkölcsi nevelő célzatú színes írásokat kért és közölt tőle a *Gyergyói Újság*, *Csiki Néplap*, *Kis Keresztesek*, *Vasárnapi Harangszó*. Ezeknek az újságoknak külső munkatársa volt. Első nagyobb tanulmányai az *Erdélyi Tudósító*, *Erdélyi Iskola*, később pedagógiai jellegű írásai a *Vezetők Lapja*, *Pionír*, *bukaresti Jóbarát* című folyóiratban láttak napvilágot. A romániai kommunista rendszerváltás után (1948), különösen az 1950-es évek második felétől, rendszeresen publikált néprajzi írásokat a temesvári *Szabad Szó* és az *Előre* című országos napilapban. Pedagógiai és földrajzi cikkei a temesvári *Szabad Szó*, az országos *Előre* című újságok közölték, tanügyi írásait a *Tanügyi Újság*. Több, vallási néprajzi jellegű szaktanulmánya jelent meg a bukaresti *Könyvtári Szemle* és a budapesti *Vigília* hasábjain is T. Székely László név alatt, ahová Rónay György főszerkesztő befogadta írásait.¹⁵⁸

Első néprajzi munkáját 1936-ban jelentette meg *Szenthelyek, ünnepnapok. Csíkszentdomokos és Balánbánya turista kalauza* címmel (Szerző kiadása. Kolozsvár, 1936). Ezt követte az *Áhitat a falun. Adatok Csíkszentdomokos vallási néprajzához* (Szerző kiadása. Csíkszereda, 1943) és az *Ünneplő székelyek. Adatok a székelység vallásos néprajzához* (Csíkszereda, 1943, 2. kiadás Kolozsvár 1944) című könyvecskéje. Ezeket az írásait elismerően és melegen méltatta Söveges Dávid¹⁵⁹ a *Pannonhalmi Szemle*¹⁶⁰ hasábjain.

Ám ezt leszámítva, Székely László szinte „magányosan, nemcsak a hazai, hanem a romániai magyar néprajzi kutatás műhelyeitől is szinte teljesen elszigetelten tevékenykedett” – írta nekrológiájában Hofer Tamás az *Ethnographia* hasábjain.¹⁶¹ Maga Székely László is azt panaszolta Bálint Sándorhoz írott egyik 1977-es levelében, hogy „sajnos témáim vallásos tartalma miatt nincs lehetőségem a közlésre”.¹⁶² Néhány hónappal később szintén arról írt, hogy „Nem rajtam múlik, hogy kevés írásom lát napvilágot: ma ugyanis kevesen értékelik ezt a munkát s gyenge lehetőségem van a közlésre is.”¹⁶³

Élete utolsó éveiben azonban személyes kapcsolatot is kiépített Bálint Sándorral. A szegedi professzor felfigyelt Székely Lászlónak a *Vigília* 1974. és az 1975. évi számaiban megjelent cikkeire. Levelet írt neki, így indult kapcsolatfelvételük. Bálint Sándor hosszas előkészület után, valószínűleg 1978 júniusában látogatta meg

¹⁵⁸ Lásd l. jegyzet!

¹⁵⁹ Söveges Dávid Imre dr. (1917-1996) a lelkiségtörténet legkiválóbb magyar kutatója a 20. században. Tolna megyében, Földespusztán született, 1935-ben lépett a bencés rendbe. Tanulmányait a Szent Gellért Tanárképző Főiskolán, Pannonhalmán és Budapesten végezte 1943-ban (magyar-német szakos tanárként). Tanári munkáját Budapesten és Pápán kezdte, majd Pannonhalmán lett gimnáziumi és főiskolai tanár, majd diákokthoni nevelő (prefektus), 1953-tól igazgatóhelyettes, az 1956-57-es tanévben igazgatója volt a gimnáziumnak, innen vitték börtönbe. 1959-től ismét főiskolai tanár, majd 1965-73-ig tanít a gimnáziumban, 1973-78-ig a rendi növendékek magisztere, majd főiskolai tanár egészen haláláig.

¹⁶⁰ *Pannonhalmi Szemle* 1943. 223-224.

¹⁶¹ Hofer Tamás: Székely László (1912-1982). *Ethnographia* XCIII. (1982) 453-455.

¹⁶² Székely László levele Bálint Sándorhoz 1977. március 15. Móra Ferenc Múzeum, Szeged, Bálint Sándor hagyatéka, Levelek.

¹⁶³ Székely László levele Bálint Sándorhoz 1977. június 16. Móra Ferenc Múzeum, Szeged, Bálint Sándor hagyatéka, Levelek.

Székely Lászlót Temesváron. A levelekből kitűnik, ekkor ment el Máriaradnára is. Bálint Sándor elismerése, figyelmessége és barátsága nagyon jól esett Székely Lászlónak. Egy 1978-ban kelt levelében azt írta: „[...] engedje meg, hogy kifejezzem köszönetemet és hálámat azért a figyelemért, amellyel észrevette munkámat és értékes műveiben arra többször hivatkozott. Ezzel egyszersmind közkincsé tette azt, amire én nem voltam képes.”¹⁶⁴

Magát nemcsak néprajzosnak, folkloristának, hanem pedagógusnak, földrajzi és természettudományi írónak is nevezte egy 1973-ban, nyugalomba vonulásakor írt feljegyzésében.

Számos munkája kéziratban maradt:

1. *Az életfordulók néprajza*. A paraszttársadalom alkata az életfordulók csíki néprajzában. (disszertáció)
2. *A csíki népszokások költészete*. A közösség és az egyén szerepe a csíki népszokások költészetében.
3. *Csíki táj a néprajzban*. A csíki hagyományos élet tájnéprajza.
4. *Áldásos esztendő*. A napfordulók csíki néprajza.
5. *Temes megyei néprajz*. A hagyományok mozgékonyasága a Temes megyei magyarság néprajzában.
6. *Természet és katedra*. Modern áramlatok az oktatásban, földrajz a kiránduláson. 1974: 448.

¹⁶⁴ Székely László levele Bálint Sándorhoz 1978. március 14. Móra Ferenc Múzeum, Szeged, Bálint Sándor hagyatéka, Levelek.

T. SZÉKELY LÁSZLÓ (VALLÁSI) NÉPRAJZI VONATKOZÁSÚ ÍRÁSAI

1. Szilveszteri székely bánat. *Vasárnapi Harangszó* 1936.1.sz. 6-7. 1 fénykép.¹⁶⁵
2. *Szenthelyek, ünnepnapok. (Csíkszentdomokos és Balánbánya turista kalauza).* Szerző kiadása. Kolozsvár. 1936. 20 p.¹⁶⁶
3. Bara Julia szentmiséje. *Vasárnapi Harangszó* 1937. 2.sz. 4.¹⁶⁷
4. Az arany kereszt jegyese. *Vasárnapi Harangszó.* 1937. 9.sz. 3. 1 fénykép.¹⁶⁸
5. A béke anygala. *Vasárnapi Harangszó* 1937. 10.sz. 10. 2 fénykép.¹⁶⁹
6. Bara Kati bokrétát fűz. *Vasárnapi Harangszó* 1938. 2.sz. 6.¹⁷⁰

165 A *Vasárnapi Harangszó* – 1936-ban II. évfolyamában – Kolozsvárott jelent meg, katolikus hitbuzgalmi folyóirat volt, főleg gyermek-, anya- és ifjúságvédelmi feladattal. Elterjedtebb: a Székelyföldön. - A „Szilveszteri székely bánat” című, színes kis életképben: a bánkódó és aggódó idős anya, dacolva hideggel és faggyal, elmegy Szilveszterkor is korcsmázó legényfiát felkeresni és hazatámogatni a Sikaszó völgyében. Az írást két fénykép illusztrálja: az egyik behavazott fenyőket ábrázol a téli tájban, a másikat ez a szöveg magyarázza: „A kiskapu felirata: Szegénység ellen a legjobb orvosság a munka. Vojna Rózsika és Vojna Lajos, - Ciucaniu”.

166 A könyvecske a szerző kiadásában jelent meg, saját költségére, megjelentetéséhez senkitől, semmiféle anyagi támogatásban nem részesült.

167 A nevezett folyóirat 1937-ben III. évfolyamában járt, februári, 2. számáról van szó. Életképszerű színes írás, amely arról tudósít, hogy a csíkszentdomokosi Bara Júlia elment szolgálni az egyesközi és háromkúti havasokon túlra, a gyimesi hegyek alján fekvő Barackosba. Szerény keresetéből pénzt küld haza, hogy kis falujuk templomában Szent Balázs napján (febr. 3.) misét mondassanak a nagyvárosokban „küzdő, elbukó és újra felkelő” leánytársaiért, a cselédsorba szegődni kényszerültekért.

168 A folyóirat III. évfolyamának novemberi számában közölt írást egy fénykép is illusztrálta, „Vecsernye után” szövegalkálással. Az írás rávilágít a csíkszentdomokosi Katalin-napi szakrális hagyományok eredetére.

169 A folyóirat III. évfolyamának decemberi számában közölt, néprajzi elemekkel átszőtt színes írás bemutatja, hogyan köszönti illendőképpen és szívbeli melegséggel a leendő após (a csíkszentsimoni András Albert) szeretettel várt menyét, Veress Gizellát, aki a nagyvárosi cselédévek után, erkölcsiben megfogyatkozatlanul tér haza, megesküdni ifjabb András Alberttel. Az írást a szerző két fényképfelvétele is illusztrálta: 1. „Ilona néni és Lina néni éjjel-nappal fontak, szóttek Gizellának”. 2. „Elindulnak a perefernumos szekerek”.

170 A folyóirat IV. évfolyamának februári számában: néprajzi elemekkel átszőtt, színes tudósítás, a szerző két fényképfelvételével: 1. „Hamubotosok”. 2. „Bokrétatűzés”.

7. Ünneplő székelyek. *Vasárnapi Harangszó* 1943. 8.sz. 4-5.¹⁷¹
8. Nagyböjti és húsvéti szokások Csíkban. *Erdélyi Iskola* 1943. 9. sz. 250-253.¹⁷²
9. *Áhítat a falun. Adatok Csíkszentdomokos vallási néprajzához.* Szerző kiadása. Csíkszereda 1943.¹⁷³
10. *Ünneplő székelyek. Adatok a székelység vallási néprajzához.* Szerző kiadása. Csíkszereda 1943. (Második kiadása: Kolozsvár 1944.)¹⁷⁴
11. Végtelen falvak. *Szabad Szó* 1958. 44.sz.¹⁷⁵
12. Ismerjük meg hazánkat. *Szabad Szó* 1958. febr.22.¹⁷⁶

171 A folyóirat IX. évfolyamának augusztusi számában. Jellegzetesebb helyi ünnepi népszokások leírására és ápolására buzdító írás. Több helyi népszokásra konkrétan is felhívja a figyelmet. Például: Luca-napi (dec. 13.) lepénysütés, a falu szegényeinek megvendégelése (Csíkmadaras); Luca-napi kalács-vacsora; Mária radinája; „gyűrűcskélés” (Csíkszentgyörgy); Mária radinája; juhok nyírása Szent György napján (ápr. 24.); a májusfa-állítás viszonzása, = „ágtisztelés” = a leányok részéről (két zsebkendővel, egy díszzsebkendővel és megvendégeléssel); az igavonó állatok pihentetése Nepomuki Szent János napján (máj. 16.); vetni a lent Orbán napján (máj. 25.); arató koszorút vívő leányt vízzel meghintik (Ajnád); arató-koszorú fonása a búzaszentelői sarjadékból; leányka szavalata a karácsonyi éjféli misén; Vízkeresztkor (jan. 6.) a „három királyok” emlékére három tojást ajándékoznak házszenteléskor (Csíkgöröcsfalva); határkerülés gyalogos és lovas csapatokkal (Csíkcsicsó); legények „Szállást keres a szentcsalád” – járása; keresztjáró napi, búzaszentelői szokások; muzsikaszó is aratáskor; „zöld farsang” Szent Jakab napján (máj. 25.); Mindenszentekkor (Halottak Napja előestéjén) cipókat sütnék és osztanak ki a temetőkapunál a falu szegényeinek (Csíkdélne); szentelt búzát rögzítenek az ablakkeretre (Csíkszentkirály); újévi énekekkel házról-házra a „tizesek fiataljai”; Szent György napján (ápr. 24.) kezdődik a jószágok kihajtása a legelőkre; juhok nyírása Orbán napján (máj. 25.) (Csíkszentimre); József-napi köszöntők (márc. 19.); emberek és állatok pihenője nagypénteken; Nagyboldogasszonykor (aug. 15.) a pástorok lejönnek a havasokról, „lealkudni” a gazdától „a kikötés egy részét”, de hoznak finom sajtot is magukkal (Csíkmenaság); Nagy Szent Gergely egyházdoktor napján (márc. 12.), aki felvette a „Servus servorum [Dei]” (Isten szolgáinak szolgája) címet, ne feledkezzenek meg ezután sem a nép hűséges szolgálójáról, a tanítókról (tojást venni nekik); a húsvéti peracet a határkerülés keresztthordozói kapják; megtanítani a gyermekeket a szép öntöző versikékre is („Kicsi féreg, ha betérek,/ egy szép piros tojást kérek!” – „Ajtó mellett állok, / piros tojást várok,/ ha nem adják párját,/ estig is ott állok!”) (Csíkszentmártonban és más falvakban); ügyelni arra, hogy Orbán napjára (máj. 25.) a vetésen már túl legyenek a hagyvidéken is; színes szalagokkal díszített Jakab-ágak május elsején; az Anna-napi (júl. 26.) kendernyűvés után mákoslőnyével kínálják a kalákásokat (Csekefalva); piros tojás a „fáradtságdíja” a húsvéti vigiliáján szenteltvizet házhoz vívó gyerekeknek (Kászonfelfűt); gyermekek, ifjak szép újévi énekekkel („Új esztendő, új az idő ...)” járkák végig a falut (Kászonújfalú) stb. stb. - Ebből az időszakból (1938-ból) a szerzőnek egy román nyelven írt, másolatban hátramaradt beadványából (Memoriu către Comisia Superioară de diplomă) csupán tényként ismeretes, hogy két néprajzi tárgya közleménye a Székelyudvarhelyen kiadott Székelység című, időszaki, közművelődési oktatás- és nevelésiügyi időszaki lapban is megjelent. Volt erről támpéldánya is a szerzőnek, aminek azonban nyoma veszett: a katonai szolgálatra behívott szerző távollétében, a háborús felforduláskor az ő lakását is kifosztották. E két (magyar nyelven megjelent) publikációjára is utalt (fent említett beadványban) a szerző: „Obiceiurile cu prilejul carnavalei din satul Sindomic” (Revista „Székelység”, Odorhei 1938/8. p. 7.)- „Descintencele de la Sindomic” (Revista „Székelység”, Odorhei 1938/8. p. 43-44.). E két hivatkozás: a „Memoriu de activitate” 4. pontjában, a 2. gépelt lapon a szerző hagyatékában talált iratok között. E két közlemény magyar címét nem ismervén, jelen bibliográfiába nem foglaltuk bele.

172 A negyedévenként megjelentetett, kolozsvári oktatási és népnevelő folyóiratban. A szerző ekkor (1943-ban) csíkszeredai liceumi, felsőosztályos növendékeivel folytatott néprajzi gyűjtőtevékenységet számos kisebb és nagyobb csíki településen.

173 A könyvecske a szerző kiadásában jelent meg, saját költségére, megjelentetéséhez senkitől, semmiféle anyagi támogatásban nem részesült.

174 A könyvecske a szerző kiadásában jelent meg, saját költségére, megjelentetéséhez senkitől, semmiféle anyagi támogatásban nem részesült.

175 A temesvári *Szabad Szó* című napilap XV. évfolyamában.

176 A temesvári *Szabad Szó* című napilap XV. évfolyamában.

13. Beszélő kövek. *Szabad Szó* 1958. 87.sz. ápr.13.¹⁷⁷
14. Találós kérdések. *Előre* 1967. 6247.sz. dec.6.¹⁷⁸
15. Titokzatos számok. *Előre* 1968. febr. 3.¹⁷⁹
16. Jelképes színek – színes jelképek. *Előre* 1968. 6363 sz. ápr. 20.¹⁸⁰
17. „Tükröm, tükröm...” *Előre* 1968. 6450. sz. aug. 1.¹⁸¹
18. „Kesztyűt dobott...” *Előre* 1968. 6494.sz. szept. 20.¹⁸²
19. Történelmi érdekességek a szüretéről. *Előre* 1968. 6512. sz. okt. 11.¹⁸³
20. A kauri. *Előre* 1969. 6660. sz.¹⁸⁴
21. Hexenprozesse in Siebenbürgen. Göllner Karl munkája. (Ism.) *Könyvtári Szemle* 1972. 1.sz. 83-84.¹⁸⁵
22. Rumänische Volkserszählungen aus dem Banat. Schott Arthur és Albert munkája. (Ism.) *Könyvtári Szemle* 1972. 2.sz. 131-132.¹⁸⁶
23. Néprajzi bibliográfiák /1944-1964/. *Könyvtári Szemle* 1972. 4.sz. 161-163.¹⁸⁷
24. Sächsishe Volksmärchen aus Siebenbürgen. Haltrich Josef munkája. (Ism.) *Könyvtári Szemle* 1972. 4.sz. 188.¹⁸⁸
25. Nume de lucori. Graur Al munkája. (Ism.) *Könyvtári szemle* 1973. 2.sz. 92.¹⁸⁹
26. Mesterul Manole. Taloş Ion munkája. (Ism.) *Könyvtári Szemle* 1973. 2.sz. 92.¹⁹⁰
27. Cercetări etnografice şi de folclor. Muşlea Ion munkája. (Ism.) *Könyvtári Szemle* 1973. 2.sz. 93-94.¹⁹¹

177 A temesvári *Szabad Szó* című napilap XV. évfolyamában.

178 A bukaresti *Előre* című napilap XXI. évfolyamában.

179 Az *Előre* XXII. évfolyamában.

180 Az *Előre* XXII. évfolyamában.

181 Az *Előre* XXII. évfolyamában.

182 Az *Előre* XXII. évfolyamában.

183 Az *Előre* XXII. évfolyamában.

184 Az *Előre* XXIII. Évfolyamában. A „kauri” a szerző egyik későbbi, román nyelvű szakmai referátumában [is megjelent] (monedă de cochilie).

185 Könyvismertetés: „Boszorkányperek Erdélyben”. *Könyvtári Szemle* XVI. évf.

186 Könyvismertetés: „Bánsági román népmesék”. *Könyvtári Szemle* XVI. évf.

187 A bukaresti *Könyvtári Szemle* XVI. évfolyamában – két évtized hazai néprajzi könyvészetének áttekintése, méltatása.

188 A bukaresti *Könyvtári Szemle* XVI. évfolyamában. Ismertetés az „Erdélyi szász népmesék” gyűjtőcímmel, német nyelven megjelent kiadványról.

189 A jeles román tudós művének (=Helynevek) ismertetése a *Könyvtári Szemle* XVII. évfolyamában.

190 Ismertetés a *Könyvtári Szemle* XVII. évfolyamában. A bemutatott mű: Talos, Ion: Mesterul Manole. Ugyanezt nem sokkal később, részletesebben elemezve, ismertette az *Ethnographiában* is. (Lásd lentebb, a 32. sz. alatt!)

191 Szintén a *Könyvtári Szemle* XVII. évfolyamában. Ez év végén ugyanezt a művet méltatta az *Ethnographiában* is. (Lásd a 28. sorszám alatt!)

28. Cercetări etnografice și de folclor I-II. Mușlea Ion munkája. (sm.) *Ethnographia* 1973. 4.sz. 632-633.¹⁹²
29. Crestături păstorești din Ciuc. Szalagdiszes pásztorfaragás Csíkból. Csíkszeredai Múzeum kiadványa. (Ism.) *Ethnographia* 1973. 4.sz. 633.¹⁹³
30. Lăzi de zestre din Ciuc. Csíki írott szuszékok. János Pál munkája. (Ism.) *Ethnographia* 1973. 4.sz. 633-634.¹⁹⁴
31. A csíki Vashámor a XVII. sz. második felében. Pataki József munkája. (Ism.) *Ethnographia* 1973. 4.sz. 634-635.¹⁹⁵
32. Meșterul Manole. Talos Ion munkája. (Ism.) *Ethnographia* 1973. 4.sz. 635-636.¹⁹⁶
33. Katolikus néprajzi emlékek az erdélyi evangélikus szászok hagyományaiban. *Vigília* 1974. 7.sz. 448-450.¹⁹⁷
34. A néphagyományokat őrző egyház. *Vigília* 1975. 2.sz. 109-112.¹⁹⁸
35. Folclor literar. Szerkesztette Tudoran E. és Manolescu G. (Ism.) *Ethnographia* 1975. 2-3.sz. 452-456.¹⁹⁹
36. Heide und Hecke. Beiträge zur Volkskunde der Banater Schwaben. Gehl Hans gondozásában. (Ism.) *Ethnographia* 1975. 2-3.sz. 473-474.²⁰⁰

192 1973-tól, nyugdíjba vonulásának évétől kezdve, Dr. Székely László állandó romániai külmunkatársa a Magyar Néprajzi Társaság Budapesten megjelenő szakfolyóiratának, az *Ethnographiának*, amelynek szerszerkesztősége nemcsak szívesen fogadja, hanem igényli is a közreműködését, kiváltképpen a román és német nyelvű hazai néprajzi kiadványokból való folyamatos, tájékoztató hozzájárulást. A román-magyar kultúrkapcsolatok ápolását szakírói tevékenységével is előmozdítani kívánva. 1982-ben bekövetkezett haláláig, a szerző 29 romániai néprajzi kiadványról - 14 román, 8 magyar, 7 német nyelvű kiadványról - adott közre recenziókat az *Ethnographia* hasábjain. Bibliográfia összeállításakor legalábbis ennyiről tudunk és van- támpéldányokból- adatunk. Sajnálatlaltal nélkülözzük a nevezett folyóirat 1982 évi 1., 2. és a 3./ kifizetett, de a posta által mindmáig sem kézbesített/ számait s így nem tudjuk, mi lett a sorsuk azoknak a recenzióknak, amelyek kefelevonatait, kijavítva, 1982 nyarán küldtük vissza a szerkesztőségnek. Levelezés útján mindössze annyit sikerült elérnünk, hogy az *Ethnographia* 1983/4. számában közölt két recenzióról kaptuk meg a szükséges könyvészeti adatokat, e publikációk azonban nem azonosak az említett kefelevonatokban javítottakkal. Ismerve a szakközlemények hosszú-hosszú átfutási idejét, elképzelhetőnek tartjuk, hogy a szerző egy-két recenziójának közlésére csak a jelen bibliográfia 1983 januári lezárta után kerül talán sor. - Mi, Dr. Székely László hátramaradtjai most abban bizakodunk, hogy a - *Népismereti Dolgozatok* t. szerkesztőségének módja van bizonyára az *Ethnographia* 1982 évi példányait s az 1983-ban eddig megjelenteket is - a jelen bibliográfia esetleges kiegészítése végett - átnézni, mert erre nekünk már semmi lehetőségünk nincs. - Az *Ethnographiában* közölt első recenziója a szerzőnek a folyóirat LXXXIV/1973 évf. 4. számának 632-633. oldalán, egy román szakmunkát méltatott: Mușlea Ion: Cercetări etnografice și de folclor I-II. Ed. Minerva, București, 1971-1972. 336., 526.; 35 + 24 szöveggközi fekete-fehér kép.

193 Az *Ethnographia* LXXXIV. évf. 633. oldalán ismertetett kiadvány: Crestături păstorești din Ciuc. Szalagdiszes pásztorfaragás Csíkból. Csíkszeredai Múzeum, 1971. Két 8 részes táblán 127 szalagminta

194 Az *Ethnographia* LXXXIV. évf. 633-634. oldalán: János Pál: Lăzi de zestre din Ciuc. Csíki írott szuszékok. Csíkszeredai Múzeum kiadványa, 1971. 30 p. 92. ábra.

195 Az *Ethnographia* LXXXIV. évf. 634-635. oldalán: Pataki József: A csíki vashámor a XVII. század második felében. Csíkszeredai Múzeum kiadványa, 1971 120 p.

196 Az *Ethnographia* LXXXIV. évf. 635-636. oldalán: Talos Ion: Meșterul Manole. Ed. Minerva, București, 1973. 470 p. 7 vázlat, 6 fekete-fehér kép, 1 térkép

197 Tanulmány a *Vigília* című budapesti folyóirat XXXIX. évf., 1974. júliusi számában.

198 Ugyanott, a XL. évf. 1975. februári számában.

199 Az *Ethnographia* LXXXVI. évf. 452-456. oldalán: Folclor literar. Szerkesztette Eugen Tudoran, Gabriel Manolescu. Timișoara 1967, 1968, 1969-70. Universitate din Timișoara. Facultatea de Filologie. I-II-kötet. 488, 602, 462 p.

200 Az *Ethnographia* LXXXVI. évf. 473-474. oldalán: Heide und Hecke. Beiträge zur Volkskunde der Banater Schwaben. Herausgegeben von Hans Gehl. Temesvar, 1973. Facla Verlag. 288 p., 22 szöveggközi fekete-fehér kép.

37. Krieg in Scherbenland. Sathmarschwäbische Schwänke. (Ism.) *Ethnographia* 1975. 2-3.sz. 475.²⁰¹
38. Hargita Kalendárium 1973. (Ism.) *Ethnographia* 1975. 2-3.sz. 480-481.²⁰²
39. A vallási néprajz új útjai és feladatai. *Vigília* 1976. 1.sz. 35-42.²⁰³
40. Csíkdánfalvi fazekasság. Sántha Imre munkája. (Ism.) *Ethnographia* 1977. 1.sz. 201.²⁰⁴
41. Csíkszentkirályi keresztszemek. Csiszér Imre-Kovács Dénes munkája. (Ism.) *Ethnographia* 1977. 1. sz. 201-202.²⁰⁵
42. A csíki székelyek aszkézise. *Vigília*. 1977. 3.sz. 160-166.²⁰⁶
43. Handwerk und Brauchtum. Beiträge zur Volkskunde der Banater Deutschen. Gehl Hans gondozásában. (Ism.) *Ethnographia* 1977. 2-3.sz. 501.²⁰⁷
44. Erfragte Wege. Zipser Texte aus der Südbukovina., Kreis Suceava. Stephani Klaus feldolgozásában. (Ism.) *Ethnographia* 1977. 2-3.sz. 501-502.²⁰⁸
45. A gyimesi csángók lelki élete. *Vigília* 1978. 3.sz. 161-171.²⁰⁹
46. Bitay Árpád. /1896-1937/. Válogatás Bitay munkásságából, Kovács Ferenc bevezető tanulmányával. (Ism.) *Ethnographia* 1978. 1.sz. 150.²¹⁰

201 *Ethnographia* LXXXVI. évf. 475. oldalán: Krieg im Scherbenland. Sathmarschwäbische Schwänke. Kolozsvár, 1973. 133p. Illusztrált.

202 Az *Ethnographia* LXXXVI. évf. 480-481. oldalán Hargita Kalendárium. Szerkesztette: Kolozsi Márton. Csíkszereda, 1973. A Hargita napilap kiadása. 271 lap. Illusztrált. Az ismertetés a kalendáriumban közölt néprajzi tárgyú publikációkkal foglalkozik.

203 Tanulmány a *Vigília* című budapesti folyóirat XLI. évf. 1976. januári számában, a 35-42. oldalon. Ugyanott a 71. oldalon (Sommaire) francia nyelven utalás e tanulmány tartalmára („László Székely traite des voix et taches nouvelles de l'ethnographie religieuse”), a 72. oldalon pedig német nyelven („László Székely: Neue Wege und Aufgaben der religiösen Folklore”).

204 Az *Ethnographia* LXXXVIII. évf. 201. oldalán: Sántha Imre: Csíkdánfalvi fazekasság. Hargita Megye Szocialista Művelődési és Nevelési Bizottsága. Csíkszereda, 1974. 34 lap+7 rajz

205 Az *Ethnographia* LXXXVIII. évf. 201-202. oldalán: Csiszér Imre – Kovács Dénes: Csíkszentkirályi keresztszemek. Hargita Megye Szocialista Művelődési és Nevelési Bizottsága. Csíkszereda, 1974. 481., piros és kék színnel nyomott mintalap.

206 Tanulmány a *Vigília* című budapesti folyóirat XLII. évf. 1977. márciusi számában, a 160-166. oldalon

207 Az *Ethnographia* LXXXVIII. évf. 501. oldalán: Handwerk und Brauchtum. Beiträge zur Volkskunde der Banater Deutschen – herausgeben von Hans Gehl. FACLA Verlag, Temeswar, 1975. 194p. 20 szövegközi kép.

208 Az *Ethnographia* LXXXVIII. évf. 501. oldalán: Claus Stephani: Erfragte Wege. Zipser Texte aus der Südbukovina, Kreis Suceava. Kriterion Verlag, Bukarest, 1975. 239 p. Gert Fabritius 17 fametszetével.

209 Tanulmány a *Vigília* című budapesti folyóirat XLIII. évf. 1978. márciusi számában, a 161-171. oldalon. - Megjegyzés: Mint a *Vigília* utólag külön jelezte, Dr. Székely László egyes tanulmányait átvette Bolognában (Itália) a C. S. E. O. (=Centro Studi Europa Orientale). Három ilyen átvételről van hiteles adat: a C. S. E. O. documentazione 1974/85. számában /amint ezt jelzik a *Vigília* 1975/1. számában/ megjelent a „Katolikus néprajzi emlékek az erdélyi evangélikus szászok hagyományaiban” című tanulmány. /Jelen bibliográfiai összeállításunkban és kísérő jegyzeteinkben a 33. sorszám alatt; a C. S. E. O. documentazione 1976/103. számában (amint ezt jelzik a *Vigília* 1976/6. számában) „A vallási néprajz új útjai és feladatai” című tanulmány (Jelen bibliográfiai összeállításunkban és jegyzeteinkben a 33. sorszám alatt); a C. S. E. O. documentazione 1978. márciusi számában pedig (amint ezt a *Vigília* 1978/7. jelezte), „A gyimesi csángók lelki élete” című tanulmány (jelen bibliográfiai összeállításunkban és kísérő jegyzeteinkben itt, a 45. sorszám alatt). A további átvételekre nézve nem adódott lehetőség bizonyosságot szerezni.

210 Az *Ethnographia* LXXXIX. évf. 150. oldalán: Kovács Ferenc: Bitay Árpád. Politikai Könyvkiadó. Bukarest, 1977. 240lap. (Bitay Árpád). Recenziójában Székely László felhívja a figyelmet a Dr. Bitay Árpád egyes művelődéstörténeti feldolgozásait tartalmazó, néprajzi vonatkozású ismeretanyagokra.

47. Istoria folclorică a românești. Birlea Ovidiu munkája. (Ism.) *Ethnographia* 1978. 1.sz. 151-152.²¹¹
48. Tibiscus. Ethnographie. (Ism.) *Ethnographia* 1978. 2.sz. 313-314.²¹²
49. Hargita Kalendárium 1976 és 1977. (Ism.) *Ethnographia* 1978. 3. sz. 480-481.²¹³
50. Katolikus hagyományok az erdélyi református székelyek néprajzában. *Vigilia* 1978. 9. sz. 593-597.²¹⁴
51. Porți și garduri în județul Harghita. Salló István- Kardalos János munkája. (Ism.) *Ethnographia* 1978. 4. sz. 640-641.²¹⁵
52. Die siebenbürgisch-sächsischen Familiennamen. Keintzel- Schön Fritz munkája. (Ism.) *Ethnographia* 1979. 1. sz. 148-149.²¹⁶
53. Hargita Kalendárium 1978. (Ism.) *Ethnographia* 1979. 1. sz. 150-151.²¹⁷
54. Folcloristi romini. Kne Virgiliu munkája. (Ism.) *Ethnographia* 1979. 1. sz. 284-285.²¹⁸
55. Terminologia portului popular românesc în perspectivă etnolingvistică comparată sud-est europeană. Mihail Zamfira munkája. (Ism.) *Ethnographia* 1979. 1. sz. 304.²¹⁹
56. A székelyek vallási néprajza Tamási Áron műveiben. *Vigilia* 1979. 9. sz. 602-607.²²⁰
57. Schwäbischer Jahreslauf. Beiträge der Banater Deutschen und Sathmarer Schwaben. Gehl Hans gondozásában. (Ism.) *Ethnographia* 1980. 1. sz. 130-131.²²¹
58. Lingvistică și mitologie. Ionescu Anca Irina munkája. (Ism.) *Ethnographia* 1980. 1. sz. 146-147.²²²

211 Az *Ethnographia* LXXXIX. évf. 151-152. oldalán közölt recenzió tárgya: Birlea, Ovidiu: Istoria folclorică a românești (A román folklorisztika története). Editura Enciclopedică Română. București 1974. 597 p.

212 Az *Ethnographia* LXXXIX. évf. 313-314. oldalán: Tibiscus. Ethnografie. Timișoara, 1974. 247 p. 125 fekete-fehér kép, 2. térkép. A recenzió tárgya: A Bánsági Múzeum első néprajzi kiadványa, amely a múzeum 100. évfordulóján (1872-1972) tartott ünnepi ülés néprajzi előadásait tartalmazza.

213 Az *Ethnographia* LXXXIX. évf. 480-481. oldalán: ismertetés két romániai, magyar nyelven kiadott naptárkönyv néprajzi tárgyú anyagairól. Hargita kalendárium. Csíkszereda, 1976 és 1977.

214 Tanulmány a *Vigilia* című budapesti folyóirat XLIII. évf. 1978 szeptemberi számának 593-597. oldalán.

215 Az *Ethnographia* LXXXIX. évf. 640-641. oldalán ismertetett néprajzi publikáció: Salló István- Kardalos János: Porți și garduri în județul Harghita. Hargita megye Művelődési Bizottsága. Miercurea-Ciuc – Csíkszereda. 1977. 78 lap, rajzokkal. (Csíki kapukról és kerítésekről)

216 Az *Ethnographia* XC. évf. 148-149. oldalán: Keintzel-Schön, Fritz: Die siebenbürgisch-sächsischen Familiennamen. Editura Academiei, București – Böhlau Verlag, Köln-Wien, 1976. 373 p., 38 térkép.

217 Az *Ethnographia* XC. évf. 150-151. oldalán egy újabb erdélyi magyar naptárkönyv néprajzi vonatkozású közleményeinek ismertetése: Hargita kalendárium 1978. Szerkesztették: Albert Antal, Kolozsi Márton, Papp Dezső, Hecser Zoltán, Bálint András, Bogos Sándor, - illusztrálta: Mérey András. A Hargita napilap kiadása. Csíkszereda, 1977. 208 lap

218 Az *Ethnographia* XC. évf. 284-285. oldalán ismertetett mű: Ene, Virgiliu: Folcloriști romini. Editura FACLA. Timișoara, 1977. 203 p.

219 Az *Ethnographia* XC. évf. 304. oldalán közölt ismertetés: Zamfira, Mihail: Terminologia portului popular românesc, în perspectivă etnolingvistică comparată sud-est europeană. Editura Academiei Republicii Socialiste România. București, 1978. 253 p., 38 térkép

220 Tanulmány a *Vigilia* című budapesti folyóirat XLIV. évf. 1979 szeptemberi számának 602-607. oldalán

221 Az *Ethnographia* XCI. évf. 130-131. oldalán ismertetés egy újabb romániai, német nyelvű, néprajzi tárgyú kiadványáról: Schwäbischer Jahreslauf. Beiträge der Banater Deutschen und Sathmarer Schwaben. Herausgegeben von Hans Gehl. FACLA Verlag, Timișoara, 1978. 321 p.

222 Az *Ethnographia* XCI. évf. 146-147. oldalán megjelent recenzió: Ionescu, Anca Irina: Lingvistică și mitologie. (Nyelvészet és mitológia. Adalékok a szláv néphit terminológiájának tanulmányozásához). Editura LITERA. București, 1978. 165 p

59. A román néprajzi atlasz munkálatainak rövid vázlata. *Művelődés* 1980. 4. sz. 36.²²³
60. Szentegyházak népe. *Vigilia* 1980. 6. sz. (I) 366-371; 7. sz. (II) 439-445.²²⁴
61. Közművelődésünk új segédeszköze. Vulcanescu Romulus: Dictionar de etnologie /1979/. *Művelődés* 1980. 7. sz. 35.²²⁵
62. Folclor literar. Pop Mihai és Ruxandoiu Pavel munkája. (Ism.) *Ethnographia* 1980. 3-4. sz. 627-628.²²⁶
63. Die steinernen Blumen. Burzenländer sächsische Sagen und Ortsgeschichten. Stephani Klaus gondozásában. (Ism.) *Ethnographia* 1980. 3-4. sz. 633-634.²²⁷
64. Hargita Kalendárium 1979. (Ism.) *Ethnographia* 1980. 3-4. sz. 645.²²⁸
65. Az utolsó remetei tutajos. *Művelődés* 1981. 7. sz. 42-43.²²⁹
66. A csiki székeleyek passiója. *Vigilia* 1982. 4. sz. 244-248.²³⁰

223 A bukaresti *Művelődés* című folyóirat XXXIII. évf. 1980 áprilisi számának 36. oldalán közölt áttekintés (cikk).

224 Székelyföldi szakrális hagyományokkal foglalkozó, terjedelmesebb tanulmány, a *Vigilia* című budapesti folyóirat XLV. évfolyamában, I. része a júniusi szám 366-371., II. része a júliusi szám 439-445. oldalain. Idegen nyelvű tartalomismertetéssel (franciául, németül, angolul). - A 430. oldalon: „László Székely consacre son étude aux pratiques de dévotion qui, exercées même de nous jours par les Szeklers en hongrois 'székely' groupe ethnique hongrois dans le Sud-Est de la Transylvanie' aujourd'hui en Roumanie ont l'église pour centre". A 431. oldalon: "László Székely: Das Volk der Heiligen Häuser. Eine Beschreibung der Volksfrömmigkeit der Széklers, in Transsylvanien die sich um den Kirchen verwirklichte". A 432. oldalon: „The article by László Székely: People of churches – analyzes the spiritual life of Szeklers, their religious cults and attitude in religion”.

225 Szakcikk a bukaresti *Művelődés* című folyóirat XXX. III. évf. 1980. júliusi számának 35. oldalán. Bemutatja Vulcanescu nagy érdeklődéssel várt házagpótló etnológiai szótárát: Vulcanescu, Romulus: Dictionar de etnologie. București, 1979. 440 - A szótár remélhetőleg, majdani újabb kiadása esetére, a cikkíró pótlásokat, kiegészítéseket javasol, romániai magyar és német néprajzi vonatkozásban. Említ is néhány példát a sok közül, abból, ami e műben hiányolható. Szerzőnek szándékában állott részletesebb javaslatokat kidolgozni és eljuttatni az illetékeshez, ebben azonban váratlan halála megakadályozta.

226 Az *Ethnographia*. XCI. évf. 627-628. oldalán ismertetett-értékelt kiadvány: Pop Mihai-Ruxandoiu, Pavel: Folclor literar. Editura didactica și pedagogică. București, 1978. 380 p. (2. kiadás).

227 Az *Ethnographia* XCI. évf. 633-634. oldalán bemutatott romániai német nyelvű kiadvány: Stephani, Claus: Die steinernen Blumen. Burzenländer sächsische Sagen und Ortsgeschichten. Ion Creangă Verlag. Bukarest, 1977. 156 p.

228 Az *Ethnographia* XCI. évf. 645. oldalán még egy erdélyi magyar naptárkönyv néprajzi szempontból való szemrevételezése: Hargita kalendárium 1979. Szerkesztették: Albert Antal, Kolozsi Márton, Papp Dezső, Bálint András, Bereczki Károly, Bogos Sándor, Székedi Ferenc. A Hargita napilap kiadása. Csíkszereda, 1978. 208 lap

229 A bukaresti *Művelődés* XXXIV. évf. 1981 júliusi számának 42-43. oldalán megjelent riportszerű beszámoló, a helyszínen dokumentálódott szerző néprajzi adatgyűjtéseiből.

230 Tanulmány a *Vigilia* című budapesti folyóirat XLVII. évfolyama 1982. áprilisi számának 244-248. oldalán. Francia és német nyelvű utalás is a tanulmány tartalmára: „Un écrit de László Székely sur l'exercice du Chemin de la Croix ayant une place de choix dans la pratique des dotions des Sicules du comitat de Csík / aujourd'hui en Roumanie/. L'article comporte maintes curiosités ethnographiques et liturgiques”. - „, Ein Betrag von László Székely beinhaltet viele interessante Angaben über die devotionalen Passionspiele der Székler von Csík die sowohl aus folkloristischem wie aus liturgischen Gesichtspunkt bemerkenswert sind” Megjegyzés a 66. és 67. sorszám alatti publikációkkal kapcsolatban: E két tanulmány szerzőjének nevét a folyóirat így jelezte: *T. Székely László*. Megkülönböztetésül más azonos nevű íróemberek nevétől. *Székely* vezetéket - és *László* keresztnévvel publikáló ugyanis több van. A szerző neve előtti *T*-vel azt jelezték, hogy *temesvári*. Nem a szerző „ötlete” volt ez. A szerkesztő látta helyénvalónak a *T*. nagybetűt tenni a családnév elé.

67. A háromszéki szentföld. *Vigília* 1982. 12. sz. 893-898.²³¹
68. Egy csíki Szent Anna-legenda irodalmi forrásai. *Ethnographia* 1982. 4. sz. 570-572.²³²
69. Dicționarul folcloristilor. Folclorul literar românesc. Datcu Iordan – Stroescu B. C. munkája. Bîrlea Ovidiu előszavával. (Ism.) *Ethnographia* 1982. 4. sz. 633-634.²³³
70. Tibiscus. *Ethnographia* 1976-1978. Timișoara, 1978. 163 fénykép, 63 rajz, 3 térkép. (Ism.) *Ethnographia* 1982. 4. sz. 654-55.²³⁴

A szerző által az 1982. esztendőre előfizetett *Ethnographia* egyetlen példányát sem kézbesítette már a posta, s így lehetséges, hogy az *Ethnographia* 1982. 1., 2. vagy 3. számában is fellelhető esetleg recenzió tőle. Ezt nincs módunkban ellenőrizni.²³⁵

Székely László befejezett, kiadatlan művei

1. Az életfordulók néprajza. (Alcíme: A paraszttársadalom alkata az életfordulók csíki néprajzában – Doktori értekezés.) 201 gépelt oldal.²³⁶
2. Csíki táj a néprajzban. (Alcíme: A csíki hagyományos élet tájnéprajza.) Kéziratban (187 gépelt oldal), mellékletnek szánt számos szöveges tusrajzzal.
3. A csíki népszokások költészete. (Alcíme: A közösség s az egyén szerepe a csíki népszokások költészetében.) 233 gépelt oldal.
4. Áldásos esztendő. (alcíme: A napfordulók csíki néprajza.) kéziratban (157 gépelt oldal)

231 Tanulmány a *Vigília* című budapesti folyóirat XLVII. évfolyama 1982. decemberi számában, a 893-898. oldalon. Posztumusz közlés. Francia, német és olasz nyelven utalás a tartalomra, zárójelben e szövegek fordítóinak nevével: A 956. oldalon: „László T. Székely, vivant en Roumanie, présente les coutumes des mystères de la Passion des Séculs du département de Csík /Transylvanie/; il publie des éléments tant de point de vue liturgique qu’ ethnographique.” (Mária Tompa) - A 957. oldalon: „Der in Rumänien lebende László T. Székely präsentiert die Passionsbräuche der Székler von Csik; er gibt vom liturgischen, ebenso wie vom ethnographischen Gesichtspunkt interessante daten.” (Károly Dorombi) - A 959. oldalon: „László T. Székely ci presenta dalla Romania gli usi della Passione tra i Secleri della regione di Csík; in Transilvania, con dati e nozioni interessanti sia dal lato liturgico che da quello etnografico.” (Brita Franchi)

232 Az *Ethnographia* XCIII. évf. 570-572. oldalán megjelent tanulmány. Posztumusz közlés.

233 Az *Ethnographia* XCIII. évf. 633-634. oldalán közreadott szakrecenzió: Datcu, Iordan – S. C. Stroescu: Dicționarul folcloristilor. Folclor literar românesc. (Folkloristák szótára. Román irodalmi folklór). Cu o prefață de Ovidiu Birlea. Editura Științifică și Enciclopedică. București, 1979. 501 l. Posztumusz közlés.

234 Az *Ethnographia* XCIII. évf. 654-655. oldalán ismertett kiadvány: Tibiscus. Ethnografie 1976-1978. Timișoara, 1978. 317 l. 163 fénykép, 33 rajz, 3 térkép. Posztumusz közlés. – Ez utóbbi öt publikáció (ezen az 5. sz. gépelt lapon) posztumusz közlés, hiteles adataihoz levelezés útján sikerült hozzájutnunk.

235 Ellenőriztük, e számokban nem jelent meg Székely Lászlónak semmilyen közleménye. (Barna Gábor)

236 Elsőként a szerző doktori értekezését kívánta közreadni, évtizedes helyszíni gyűjtő munkálkodása újabb eredményeivel kiegészítve: E művét – kiadása iránti kérelmével – 1981-ben beküldte (másodpéldánnyal) a Kriterion. Cluj-Napoca. Piața Stefan cel Mare Nr. 1. - A mű tudományos értékét elismerő lektori válaszlevélén kívül (jegyezte: Salamon Anikó), kiadásra felajánlotta műve sorsáról – 1982 július 24-én bekövetkezett váratlan haláláig – nem értesült a szerző, sem pedig azóta sem, mindmáig, a családja.

5. *Csíki áhítat. A csíki székelyek vallási néprajza*. Budapest, Szent István Társulat, 403 gépelt oldalon.²³⁷

Jelen bibliográfia lezárva: 1983 januárjában.

Timișoara – Temesvár, 1983. január 10.

özv. Székely Lászlóné, született Bojtos Erzsébet

²³⁷ Megjelent Erdélyi Zsuzsanna és Pusztai Bertalan gondozásában: Székely László: *Csíki áhítat. A csíki székelyek vallási néprajza*. Budapest, Szent István Társulat, 1995.

A KÉZIRAT SAJTÓ ALÁ RENDEZÉSÉRŐL

A kézirat eredeti fejezetbeosztását meghagytuk.

Nem változtattunk az évszázadok római számokkal történő jelölésén.

Az elveszett, vagy kallódó jegyzetek helyett G. Tóth Péter és Barna Gábor állított össze jegyzetanyagot, olykor a kézirat megszületése, 1980 utáni szakirodalomból. Esetenként T. Székely László megállapításait pontosítani kellett. Ezeket a maga helyén mind jelezzük.

A Szentírás könyveit Székely László az új, 1973-as fordítás alapján használta. Idézeteit a ma szokásos rövidítéssel jelöltük (Mk, Mt, Lk, Jn)

Barna Gábor

KÉPEK

Bánsági szentegyházak.

CZANK Gábor fényképei

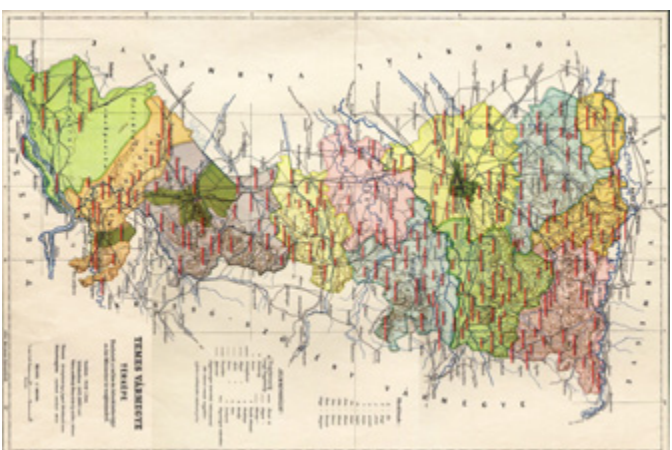
1 kép:A Temesköz térképe 1558-ból.

2. kép:A Bánság Franz Grisellini térképén, 1780.

3. kép: Torontó megye térképe,
19. század vége

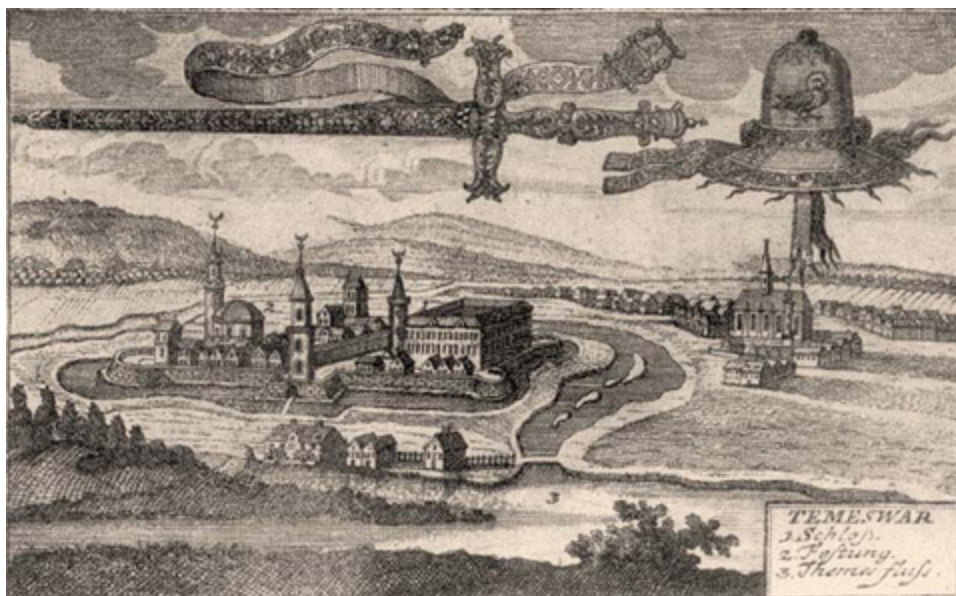
4. kép: Temes megye térképe,
19. század vége

5. kép: Krassó-Szörény megye térképe,
19. század vége

6. kép: Arad megye térképe, 19. század vége

7. kép: A török Temesvár (Szentkláray Jenő után)

8. kép: Egres 12. századi ciszterci monostorának kövei

9. kép: Egres 12. századi ciszterci monostorának kövei

10. kép: Az orodi prépostság romjai, Glogovácon (Öthalom, Vladimirescu)

11. kép: Az orodi prépostság romjai, Glogovácon (Öthalom, Vladimirescu)

12. kép: Az orodi prépostság romjai, Glogovácon (Öthalom, Vladimirescu)

13. kép: Az orodi prépostság romjai, Glogovácon (Öthalom, Vladimirescu)

14. kép: Az orodi prépostság romjai, Glogovácon (Öthalom, Vladimirescu)

15. kép: Az orodi prépostság gótikus pecsétje

17. kép: Az aradi minorita templom homlokzata

16. kép: Az aradi minorita templom

18. kép: Az aradi minorita templom belseje

19. kép: Bezdin 16. században alapított bazilita monostora

20. kép: Bezdin 16. században alapított bazilita monostora

22. kép: Bezdin 16. században alapított bazilita monostora

21. kép: Bezdin 16. században alapított bazilika monostora

23. kép: Bezdin 1741-es határköve

24. kép: Bulcs, templom

25. kép: Bulcs, templombelső

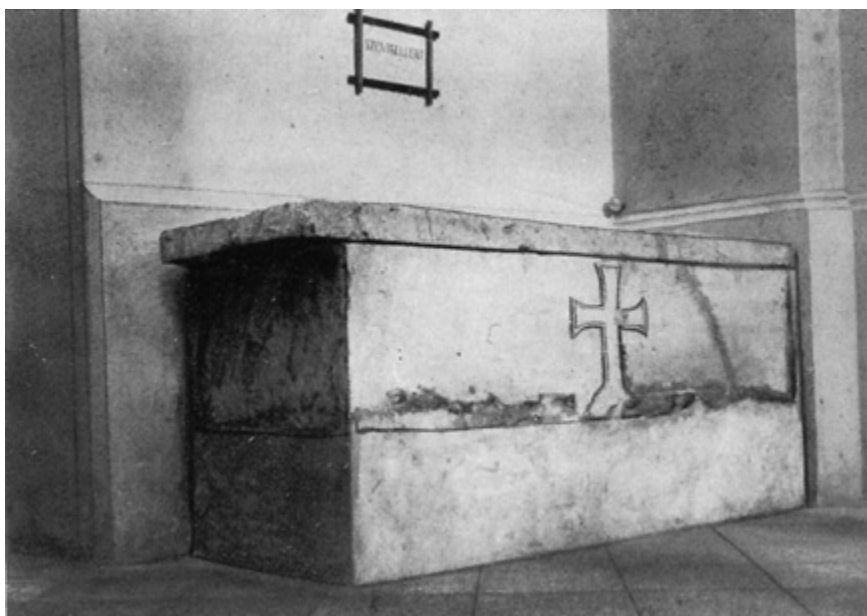
26. kép: Csanád, templom

27. kép: Csanád, templombelső

28. kép: Szent Gellért szarkofágja, ma szembemiséző oltár

29. kép: Szent Gellért szarkofágja egykor

30. kép: Hódos-Bodrog 15. századi alapítású ortodox kolostora

31. kép: Hódos-Bodrog 15. századi alapítású ortodox kolostora

32. kép: Szentek Hódos-Bodrog 15. századi alapítású ortodox kolostorának falképén

33. kép: Szentek Hódos-Bodrog 15. századi alapítású ortodox kolostorának falképén

34. kép: Szentek Hódos-Bodrog
15. századi alapítású ortodox
kolostorának falképén

35. kép: Mária-ikon Hódos-Bodrog 15. századi
alapítású kolostorában

36. kép: Lovrin, templom

37. kép: Lovrin, templombelső

38. kép: Lugos, egykori minorita templom

39. kép: Lugos, egykori minorita templom, templombelső

40. kép: Máriacsiklova szirtre épített kegytemploma

41. kép: Máriacsiklova, kegytemplom

42. kép: Máriacsiklova, templombelső

43. kép: Máriacsiklova, a kegytemplom szentélye

44. kép: Máriacsiklova, kegykép

45. kép: Fogadalmi kép, Máriacsiklova, kegytemplom

46. kép: Fogadalmi kép, Máriacsiklova, kegytemplom, 1854.

47. kép: Máriaradna, ferences kegytemplom

48. kép: Máriaradna, ferences kegytemplom belseje

49. kép: Máriaradna, kegykép

50. kép: Nagyósz, templom

51. kép: Nagyósz, templombelső

52. kép: Elzászi francia eredetű családnevek
nagyősi sírköveken

53. kép: Elzászi francia eredetű családnevek
nagyősi sírköveken

54. kép: Elzászi francia eredetű családnevek
nagyősi sírköveken

55. kép: Elzászi francia eredetű családnevek
nagyősi sírköveken

56. kép: Elzászi francia eredetű családnevek
nagyősi sírköveken

57. kép: Elzászi francia eredetű családnevek
nagyősi sírköveken

58. kép: Elzászi francia eredetű családnevek
nagyősi sírköveken

59. kép: Elzászi francia eredetű családnevek
nagyősi sírköveken

60. kép: Elzászi francia eredetű családnevek
nagyősi sírköveken

61. kép: Elzászi francia eredetű családnevek
nagyősi sírköveken

62. kép: Elzászi francia eredetű családnevek
nagyősi sírköveken

63. kép: Elzászi francia eredetű családnevek
nagyősi sírköveken

64. kép: Elzászi francia eredetű családnevek nagyszíri sírköveken

65. kép: Elzászi francia eredetű családnevek nagyszíri sírköveken

66. kép: Elzászi francia eredetű családnevek nagyszíri sírköveken

67. kép: Nagyszentpéter, katolikus templom

68. kép: Nagyszentpéter, katolikus templom belseje

69. kép: Németboksán, katolikus templom

70. kép: Németboksán, katolikus templom belseje

71. kép: Nyerő pusztuló katolikus temploma

72. kép: Nyerő, templombelső

73. kép: Óbéd, katolikus templom

74. kép: Óbéd, templombelső

75. kép: Orsova régi temploma

76. kép: Öthalom (Glogovác, Vladimirescu) katolikus temploma

77. kép: Rigósfürdő, templom

78. kép: Rigósfürdő, templom

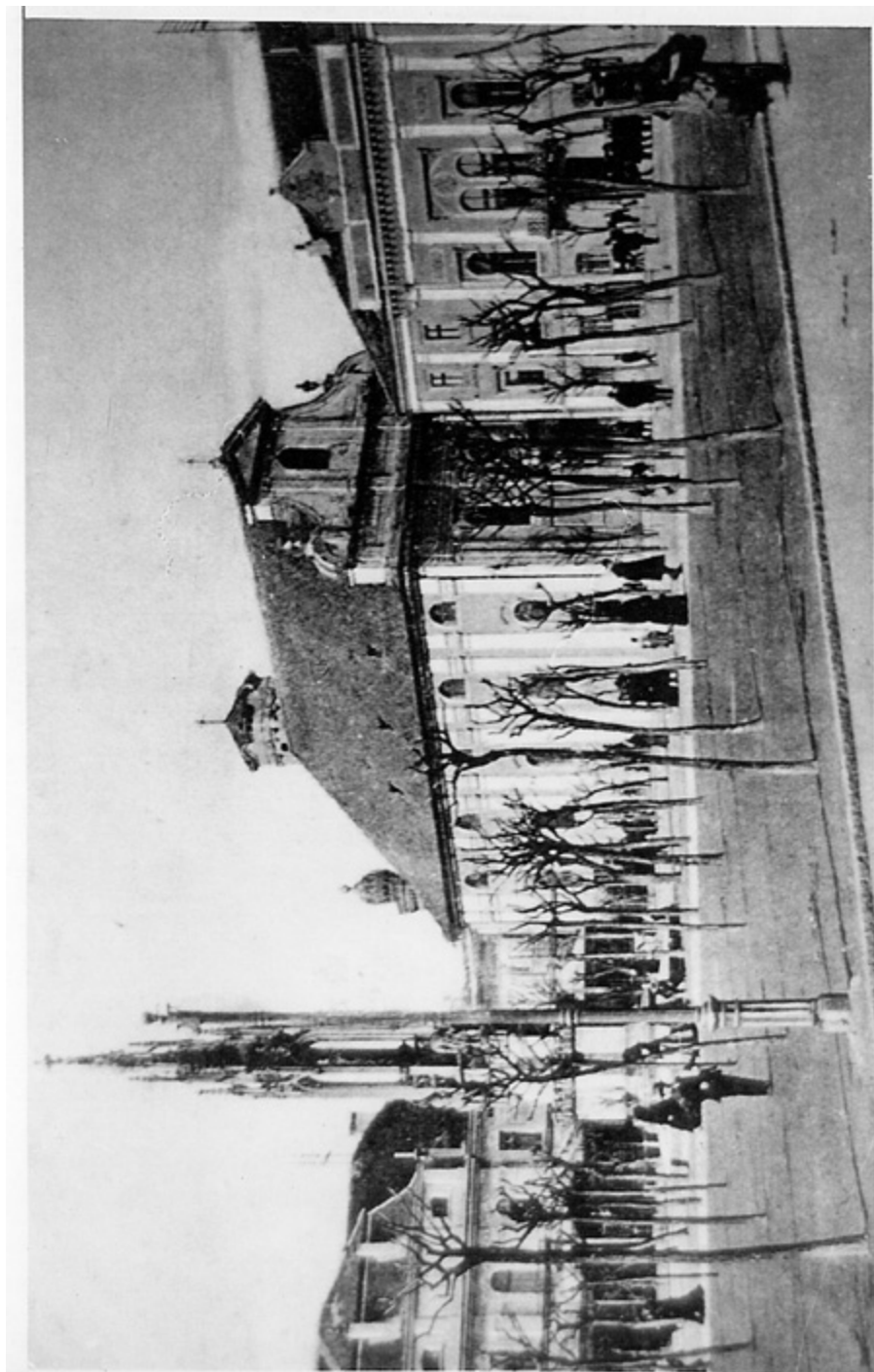
79. kép: Rigósfürdő, templombelső

80. kép: Szentanna plébániatemploma

81. kép: Szentanna, katolikus templom főoltára

82. kép: Temesvár, bosnyák ferencesek temploma

83. kép: Temesvár, józsefvárosi katolikus templom

84. kép: Temesvár, a józsefvárosi templom belseje

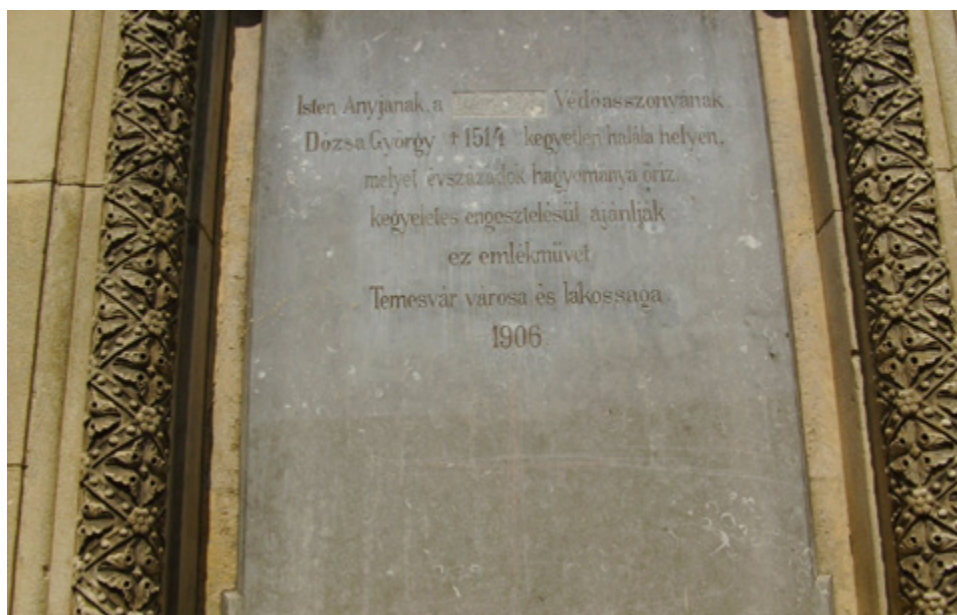
85. kép: Temesvár, Mária-szobor Dózsa György kivégzésének feltételezett helyszínén

86. kép: Temesvár, a Mária-szobor régi képeslapon

87. kép: Temesvár, a Mária-szobor

88. kép: A temesvári Mária-szobor felirata, amiből kivésték a „magyar” szót

89. kép: A temesvári piarista templom és gimnázium épülete

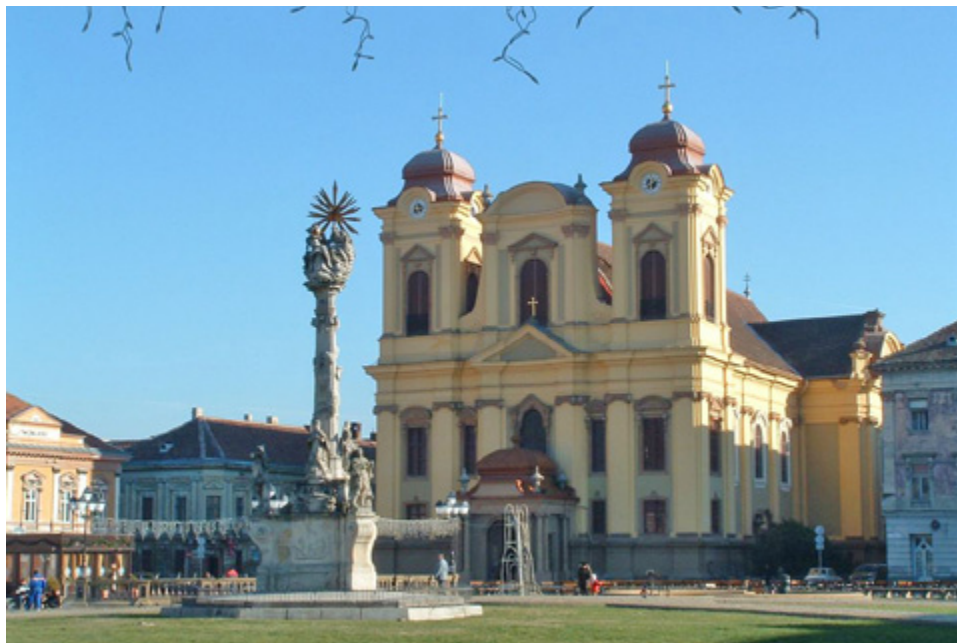
90. kép: A temesvári piarista templom

91. kép: A temesvári Szent Katalin-templom

92. kép: A temesvári Szent Katalin templom belseje

93. kép: Temesvár, a püspöki székesegyház, a dóm

94. kép: Temesvár, a püspöki székesegyház, a dóm

95. kép: A temesvári dóm főhajója

96. kép: Főoltárkép, temesvári dóm

97. kép: Szent Gellért oltár a temesvári dómban

98. kép: A temesvári Szentháromság szobor
a dóm előtt

99. kép A temesvári Szeplőtelen Fogantatás
(Immaculata) szobor

100. kép: Temesvár, Immaculata-szobor

101. kép: Nepomuki Szent János, a Bánság védőszentje, az Immaculata-szobor talapzatán

102. kép: Szent Sebestyén a temesvári Immaculata-szobor talapzatán

103. kép: Temesvár, az Irgalmasrendiek temploma és háza

104. kép: Temesvár, az Irgalmasrendiek templomának belseje

